

EMIL HORÁK*

**Srbský a chorvátsky spisovný jazyk
(vzťahy a súvislosti)**

HORÁK, E.: Serbian and Croatian Standard Languages (relationships and connections). *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 3–15. (Bratislava)

In this study relationships and connections of Serbian and Croatian standard languages in the 20th century are researched. In the mutual relationships of these two standard languages in this period, there were alternating convergent and divergent tendencies, which influenced enclosing or diversing of the reputable norm of Serbian and Croatian language. During the first two decades of this century the converging tendencies prevailed, from the twenties many divergent tendencies alternated, which resulted to complete diversity in the forties. Since the half of this century convergent tendencies have started to grow up again. At the end of the sixties they were however exchanged by divergent tendencies, which led to the definite separation of Serbian and Croatian language at the beginning of the nineties. Both introduced tendencies were determined not only by the relationship of Serbian and Croatian nation in that time, but also by the different historical development of these two nations, as well as by their mutual historical relationship.

Linguistics. Serbian and Croatian standard languages. Historical language development.

0. Keď chorvátsky filológ Tomislav Maretić (1854 – 1938) vydal presne pred 100 rokmi normatívnu gramatiku spisovnej chorvátčiny pod názvom *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899), naisto netušil, že sa s týmto názvom v podobe „hrvatskosrpski jezik” či „srpskohrvatski jezik” budú musieť vyrovnávať ďalšie tri generácie chorvátskych jazykovedcov nasledujúcich deväťdesiat rokov, že takýto názov bude deformovať chápanie pravého vzťahu srbského a chorvátskeho spisovného jazyka nielen samým Srbom a Chorvátom, ale aj cudzincom, lebo tento názov privádza na myšlienku jedného spisovného jazyka. T. Maretić zahmlil vzťahy srbského a chorvátskeho jazyka nielen názvom spomenutej gramatiky, ale aj tým, že túto gramatiku napísal na základe srbských jazykových prameňov, a to najmä na základe jazyka Srbov Vuka S. Karadžića a Djura Daničića, pričom chorvátski autori neboli v nej takmer zastúpení. Vplyv na skreslené chápanie tohto vzťahu bol o to väčší, že to bola dobrá gramatika, v ktorej sa opisovali všetky jazykové roviny, vrátane štylistiky. Navyše vyšla v ďalších dvoch vydaniach (v rokoch 1931 a 1963), ba vychádzalo sa z nej i pri tvorbe chorvátskych školských gramatík v celej prvej polovici tohto storočia.

Motívy, ktoré viedli T. Maretića pridať do názvu chorvátskej gramatiky aj prívlastok „srpski”, a že ju osnoval na srbskom jazykovom materiáli, chorvátska jazykoveda doteraz celkom uspokojivo nevysvetlila. Isté však je, že na rozhraní 19. a 20. storočia prevládali konvergentné tendencie vo vzťahoch srbského a chorvátskeho národa, a tým aj medzi

* Doc. PhDr. Emil Horák, CSc., Katedra slovanských filológií, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Gondova 2, 818 01 Bratislava.

srbským a chorvátskym jazykom, čo je v širšom slavistickom kontexte dosť výnimočné, najmä keď máme na zreteli vzťahy iných blízkyh slovanských jazykov, napr. spisovnej ruštiny a spisovnej ukrajinčiny či bieloruštiny, spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny, ba napokon aj vzťahy spisovnej bulharčiny a spisovnej macedónčiny ešte v prvej polovici 20. storočia.

Tieto integračné tendencie vo vzťahoch spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny v porovnaní s dezintegračnými tendenciami v uvedených slovanských jazykoch sú osobitne zaujímavé aj tým, že vzájomné kontakty medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou boli v dejinách relatívne slabé, ako boli napokon slabé aj kontakty srbského a chorvátskeho národa. Srbi a Chorváti žili od 9. storočia vo vlastných, na sebe nezávislých štátnych útvároch, Srbi sa od 16. storočia dostali pod nadvládu Turkov a od začiatku 19. storočia mali vlastný štát až do r. 1918. Chorváti žili od r. 1102 v rámci Uhorska, resp. Rakúsko-Uhorska až do jeho rozpadu v r. 1918. Obdobne, ako sa navzájom izolovane formovali tieto dva slovanské národy, sa navzájom nezávisle vyvíjali aj ich spisovné jazyky. Navyše srbský spisovný jazyk sa vyvíjal vo východnej byzantsko-pravoslávnej sfére, zatiaľ čo chorvátsky spisovný jazyk sa vyvíjal v západnej katolíckej civilizačnej sfére.

0.1. K prvým jazykovým kontaktom Srbov a Chorvátov došlo až začiatkom 19. storočia, keď sa Vuk S. Karadžić (1787–1864) zoznamoval s chorvátskymi gramatikami a slovníkmi pri tvorbe svojich kodifikačných diel – gramatiky a slovníka¹, potom na ceste po Chorvátsku a Dalmácii (1838), keď kompletizoval inventár hlások v srbskom spisovnom jazyku, ako aj inventár grafém v srbskom pravopise. Z poznania štruktúrnej a lexikálnej blízkosti srbského a chorvátskeho jazyka u Vuka S. Karadžića skrsla myšlienka priblížiť normu týchto dvoch spisovných jazykov aspoň zjednotením ich pravopisu na základe fonologického princípu. Preto vypracoval zásady „spoločného jazyka Srbov a Chorvátov“. Podľa týchto zásad sa má v „spoločnom“ jazyku (1) uplatňovať fonetický pravopis, (2) prijať ijekavská striednica na mieste prasl. ja’u ē, (3) odstrániť sprievodný vokál pred slabičným *r*, (4) písať spoluhlásku *h* podľa etymológie, (5) používať a písať genitív plurálu bez koncovky *-h*. Uvedené zásady predložil Vuk S. Karadžić na stretnutí vo Viedni v r. 1850 Chorvátom. Ilýrski chorvátski predstavitelia I. Kukuljević-Saksinski, I. Mažuranić, D. Demeter, V. Pacel a S. Pejaković tieto zásady o „spoločnom“ spisovnom jazyku Srbov a Chorvátov prijali a podpísali v podobe dohody. Táto dohoda vošla do dejín vzťahov srbského a chorvátskeho jazyka ako *Viedenská dohoda* či *Bečki dogovor*. Nemala však pre ďalšie vzťahy spisovnej srbčiny a chorvátčiny podstatný význam, keďže ju v praxi neprijali ani Srbi, ani Chorváti, lebo Srbi neprijali „ijekavskú“ výslovnosť a Chorváti neprijali fonetický pravopis, avšak nevzdali sa ani sprievodného vokálu pred slabičným *r*, ani genitívu plurálu s koncovkou *-h*. Napokon táto dohoda nemala ani reprezentatívne zastúpenie. Za Srbov ju podpísal Vuk S. Karadžić a Djuro Daničić, ale nie aj predstavitelia „uhorských“ Srbov okolo Matice srbskej, ktorí predstavovali oficiálny srbský spisovný jazyk. Nepodpísali ju ani poprední chorvátski filológovia, ako boli A. Tkalkčević Veber, V. Babukić, A. Mažuranić či B. Šulek, ale nepodpísal ju ani vedúci činiteľ chorvátskeho

¹ ВУК С. КАРАДИЋЪ: Писменица србскога језика. Беч 1914; Српски рјечник истолкован њемачким и латинским ријечима. У Бечу 1818.

ilýrskeho hnutia Lj. Gaj. Pre ďalší vzťah spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny táto dohoda nemohla mať závažnejší význam už aj preto, že bola založená na chybnnej zásade, podľa ktorej „jedan narod treba jednu književnost da ima”, teda na princípe jedného národa. Prvý pokus o zjednotenie spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny teda nebol úspešný, aj keď sa mu v dejinách „spisovnej srbochorvátčiny” pripisoval základný význam, čím sa celé jedno storočie zahmlieval pravý vzťah spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny.

0.2. K druhému významnejšiemu kontaktu srbskej a chorvátskej filológie došlo až v druhej polovici 19. storočia, najmä vďaka „juhoslovansky” orientovanej generácii, ktorú predstavoval najmä biskup J. J. Strossmayer, historik F. Rački a filológ V. Jagić, a to najmä vtedy, keď si Chorváti do novozaloženej akadémie vied (1866) pozvali za vedeckého tajomníka Dj. Daničića (1825 – 1882), Srba z Vojvodiny, ktorý vypracoval koncepciu veľkého historického slovníka chorvátskeho a srbského jazyka.² Začal vychádzať v r. 1880 pod názvom *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* a obsiahol celú lexiku chorvátskeho a srbského jazyka, pravda, okrem chorvátskej kajkavskej lexiky. Dôsledne fonologický pravopis tohto slovníka mohol napokon ovplyvniť aj Chorvátov vzdať sa tradičného morfonologického pravopisu a prijať fonologický pravopis (1892). Vedecká autorita Dj. Daničića, ako aj názov tohto slovníka s prívlastkom „srpski,” mohol taktiež ovplyvniť T. Maretića pri prebratí prívlastku „srpski” v jeho gramatike. Avšak o tom, že spisovná srbčina a chorvátčina boli do konca minulého storočia ešte celkom autonómne, od seba nezávislé jazyky, svedčia aj názvy základných jazykovedných diel – slovníkov a gramatík, ktoré dovtedy vyšli. U Srbov to boli dôsledne názvy „српска граматика” a ”српски речник”, u Chorvátov zasa „hrvatska gramatika”, „hrvatski rječnik”. Z troch desiatok gramatík druhej polovice 19. storočia iba dve chorvátske gramatiky³ niesli zdvojený názov „hrvatski ili srpski jezik”, resp. „srpsko-hrvatski jezik”.

0.3. V tomto príspevku budeme sledovať vzťahy chorvátskeho a srbského spisovného jazyka v priebehu 20. storočia. Vzťahy spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny boli však aj v tomto období determinované protikladmi, ktoré vznikli v priebehu ich rozdielného vývinu, keďže (1) srbský spisovný jazyk je založený výlučne na *štokavskej nárečovej osnove* – súčasný chorvátsky spisovný jazyk je založený na *štokavskej nárečovej osnove*, avšak historicky sa spisovná chorvátčina formovala aj na *čakavskej a kajkavskej nárečovej osnove*; (2) v srbskom spisovnom jazyku sa tradične používala *cyrilika* (latinka sa používa iba v ostatných desaťročiach) – v chorvátskom spisovnom jazyku sa používala najskôr *hlaholika*, potom i *cyrilika* a napokon v posledných storočiach výlučne *latinka*; (3) v spisovnej srbčine vukovskej kodifikácie bol jednoznačne prítomný fonologický pravopis – v spisovnej chorvátčine mal popri fonologickom pravopise dlhšiu tradíciu morfo-

² Dj. Daničić (1825–1882) bol v rokoch 1842 až 1844 žiakom Ľudovíta Štúra na evanjelickom lýceu v Bratislave. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* vychádzal do r. 1976, teda celých deväťdesiatštyri rokov. Je to monumentálne lexikografické dielo chorvátskej, slovanskej i svetovej lexikografie. Obsahuje lexiku chorvátskeho a srbského jazyka od 12. storočia do konca 19. storočia. Vyšiel v dvadsiatich troch zväzkoch a má spolu 20080 strán veľkého formátu.

³ Je to školská gramatika Vinka Pacela *Slovnica jezika Hrvatskoga ili Srbskoga* (vyšla v Záhrebe v r. 1860) a gramatika Pera Budmaniho v taliančine *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* (vyšla vo Viedni v r. 1867).

nologický pravopis; (4) v lexike spisovného srbského jazyka (vrátane termínov) sa nachodia rusizmy a staroslovenizmy – v lexike chorvátskeho spisovného jazyka (vrátane termínov) sa nachodia prevzaté slová zo západoslovanských jazykov alebo novotvary; napokon (5) v jazykovej kultúre spisovnej srbčiny má pomerne slabú tradíciu purizmus – v jazykovej kultúre chorvátskej spisovnej tradície má purizmus rozvinutejšie korene.

Realizácia týchto protikladov podmieňovala v celom 20. storočí i striedanie sa dvoch protichodných tendencií v ich vzájomných vzťahoch. Ak boli na sklonku minulého storočia a začiatku tohto storočia tieto tendencie konvergentné a naznačovali dokonca možnosť symbiózy týchto dvoch spisovných jazykov, od prvej tretiny tohto storočia začínajú prevládať vzťahy divergentné, ktoré napokon priviedli tieto dva spisovné jazyky po rozličných peripetiách k definitívnej *odluke*.

1. V integračnom procese spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny na rozhraní 19. a 20. storočia boli nepochybne aktívnejší a ústretovejší Chorváti, čo naznačuje aj názov spomenutej gramatiky. Prívlastok „srpski“ v Mareticovej gramatike je však o to príznačnejší, že ďalšie jazykové príručky u Chorvátov vychádzajú v tomto období prevažne bez tohto prívlastku. Už v r. 1901 vyšiel dvojzväzkový chorvátsky slovník *Hrvatski rječnik* od autorov Ivana Broza a F. Ivekovića, ktorý sa obdobne ako gramatika T. Maretića opieral poväčšine o pramene srbského jazyka. V r. 1904 vyšiel chorvátsky pravopis I. Broza a D. Boranića taktiež pod názvom *Hrvatski pravopis* (pod týmto názvom vyšiel aj v ďalších vydaniach 1906, 1911 a 1915). Z hľadiska pozorovania vzťahov spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny v tomto období je osobitne zaujímavé, že jazykovou kultúrou sa viacej zaoberajú Chorváti ako Srbi. Môže to byť dôkaz väčšej tradície purizmu u Chorvátov než u Srbov, ale mohol by to byť skôr už vážny signál, že Chorvátom „prekážal“ pri osvojení si spisovného jazyka, založenom na prísne štokavskej osnove, čakavský a kajkavský nárečový základ, ako aj špecifická lexika čakavskej a kajkavskej kultúrnej tradície. Autori puristických príručiek sa usilujú usmerňovať Chorvátov na spisovný jazyk čistej štokavskej osnovy. Robí tak Chorvát V. Rožić, ktorý vydáva puristickú príručku pod zdvojeným názvom *Barbarizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku* (1904), avšak ďalšie dve vydania vychádzajú už bez tohto prívlastku. Obdobne postupuje i Chorvát N. Andrić v puristickej príručke *Eranič jezika hrvatskoga* (1911).

V naznačenom konvergentnom procese začali postupne stále viac preberať iniciatívu Srbi, a to najmä srbskí spisovatelia. Erudovaný srbský literárny historik a kritik Jovan Skerlić, rozhladený po európskych literatúrach, vyšiel v r. 1913 v srbskom časopise *Letopis Matice srpske* s konkrétnym návrhom na zjednotenie spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny v tom zmysle, aby sa Chorváti vzdali „ijekavkej“ výslovnosti a prijali srbskú „ekavskú“ výslovnosť a Srbi aby sa vzdali azbuky a prijali latinku v chorvátskej podobe. V ankete o tomto návrhu sa srbskí i chorvátski spisovatelia a kultúrni pracovníci vyjadrovali rozlične – pre i proti. Anketu však prerušila prvá svetová vojna, aj keď sa o možnom spoločnom spisovnom jazyku pre Srbov a Chorvátov uvažovalo ešte aj po vojne. Je zaujímavé, že podľa Skerličovho návrhu začali zrejme v povojnovej eufórii písať v „ekavskej“ podobe aj takí poprední chorvátski spisovatelia, akými boli M. Krleža, T. Ujević, A. B. Šimić, G. Krklec či budúci nositeľ nobelovej ceny Ivo Andrić, ktorý pri ekavici zostal celý život.

2. Na základe konvergentne sa rozvíjajúcich vzťahov medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou v prvých dvoch desaťročiach tohto storočia, keď Srbi a Chorváti žili v rozličných štátnych útvaroch, dalo sa očakávať, že sa tieto dva spisovné jazyky budú v novom štátnom útvare troch južnoslovanských národov v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov po r. 1918 ešte viacej približovať. Nestalo sa tak. Monarchistické usporiadanie tohto štátu s nevyriešenou národnostnou otázkou a s unitaristickými tendenciami neprispievalo k normálnemu vzťahu jestvovania dvoch spisovných jazykov, hoci takéto vzťahy už mohla podporovať aj jazykoveda, ktorá sa práve začala budovať aj inštitucionálne. Srbský jazykovedec A. Belić, ktorý dal ceľej srbskej jazykovede v prvej polovici nášho storočia výraznú pečať, založil v Belehrade v r. 1920 jazykovednú spoločnosť *Lingvističko društvo* a obnovil aj vydávanie odborne veľmi cenného a široko slavisticky orientovaného časopisu *Južnoslovenski filolog*. Z hľadiska nášho pozorovania vzťahu spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny je však zaujímavé, že pravidlá chorvátskeho pravopisu D. Boranića v r. 1921 vyšli už pod zdvojeným názvom *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Pod zdvojeným názvom, aj keď v inej podobe, vyšli aj pravidlá srbského pravopisu A. Belića *Правонис српскохрватског језика* (1923). Z tohto hľadiska je zaujímavé aj to, že T. Maretić vo svojej puristickej príručke *Jezični savjetnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1924) odmieta mnohé chorvátske slová oddávna zaužívané v spisovnej chorvátčine a kritizuje neuspokojivé dodržiavanie spisovnej štokavskej normy, čo potvrdzuje len skutočnosť, že čakavská a kajkavská spisovná tradícia zanechala u Chorvátov vážne stopy a že bude stálou prekážkou zjednotenia týchto dvoch spisovných jazykov. Signalizovala to aj stále narastajúca polarizácia proklamovaného spoločného „srbochorvátskeho“ jazyka do dvoch stredísk – srbského v Belehrade a chorvátskeho v Záhrebe, pričom sa začalo i odborne hovoriť o dvoch „štýloch“ alebo o dvoch „podobách“ spisovného „srbochorvátskeho“ jazyka. Politická moc, založená na unitarizme, utlmila konvergentné tendencie a urýchlila divergentné tendencie. Nepriaznivo sa na vzťahoch spisovnej srbčiny a chorvátčiny odrazilo aj nariadenie štátnej moci zostaviť *Pravopisnú komisiju*, ktorá mala za úlohu vypracovať jednotný „srbochorvátsky“ pravopis. A keď podľa direktív tejto komisie vypracoval srbský pravopis A. Belić a chorvátsky pravopis sa mu v spracovaní D. Boranića celkom prispôbil, čím chorvátsky pravopis stratil aj posledné špecifickosti (napr. gramatickú interpunkciu), vyvolalo to u Chorvátov veľkú nevôľu, čo značne prispelo aj k zhoršeniu srbsko-chorvátskych vzťahov. Tieto vzťahy sa ešte výraznejšie zhoršili po atentáte na chorvátskych poslancov v belehradskom parlamente (1928), ako aj po zavedení priamej diktatúry (1929). Uvedené okolnosti nepochybne spôsobili, že sa tieto dva jazyky namiesto približovania ešte viac vzdiaľovali. Nepomohli ani odborné a dobre mienené články jazykovedcov v časopise *Hau jezik – ʒanonis za kulturny srpskog jezika*, ktorý v r. 1932 začal vydávať A. Belić v lingvistickej spoločnosti *Lingvističko društvo*.

Divergentné tendencie medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou nadobúdajú konkrétny výraz už v r. 1936, keď si chorvátski jazykovedci založili spoločnosť *Hrvatski jezik* a začali nej v vydávať periodikum s rovnakým názvom *Hrvatski jezik*. Po vyhlásení chorvátskej autonómie v r. 1939 v rámci *Chorvátskej bánoviny* sa ukázalo, že jeden spisovný jazyk pre Srbov a Chorvátov bol iba sen, prázdna ilúzia. Lebo hneď nato

vzniklo hnutie *Pokret za hrvatski jezik*, ktorého dvaja členovia, lingvisti P. Guberina a K. Krstić, vydali príručku o rozdieloch medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou pod názvom *Razlike između srpskog i hrvatskog jezika* (1940), ktorá popri úvodnej teoretickej časti obsahovala aj slovník približne s 4500 heslami a rozdielnymi výrazmi medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou. Počas dvadsaťročného obdobia jestvovania *Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov* a potom *Kráľovstva Juhoslávie* sa unitaristickej politike nepodarilo vytvoriť národ Srbo-Chorvátov, a preto nemohol vzniknúť ani jednotný „srbochorvátsky“ jazyk. Naopak, politické unifikačné tlaky urýchl’ovali vzd’áľovanie sa týchto dvoch jazykov aj v tých prípadoch, kde by v normálnych vývinových podmienkach rozdiely a kodifikačné riešenia ani neboli vznikli. To sa prejavilo najmä vo vývine chorvátskeho spisovného jazyka v podmienkach vojnového Nezávislého chorvátskeho štátu v rokoch 1941 až 1945.

3. V Nezávislom chorvátskom štáte sa spisovná chorvátčina stala politickou vecou prvoradého významu. Štátna administratíva vytvorila jazykový úrad *Hrvatski državni ured za jezik*, ktorého úlohou bolo usmerňovať výskum spisovnej chorvátčiny a jej ďalší vývin. Osobitne mal dbať o správnosť, čistotu a kultúru chorvátskeho spisovného jazyka. Jeho zameranie bolo najmä puristicky protisrbské. K tomu mal prispieť najprv pravopis. Zjavné úsilie čím viacej oddialiť chorvátsky jazyk od srbského jazyka, sa výrazne prejavilo nielen tým, že hneď existujúci pravopis nahradili Boraničovým pravopisom spred r. 1928, ale neprijali ani vlastné pravidlá pravopisu napísané na fonologickom princípe v r. 1942, lež zaviedli morfonologický pravopis v príručke *Koriensko pisanje* (1942), ktorý potom vyšiel v knihe *Hrvatski pravopis* (1944). Jazykovedná činnosť v krátkom období Nezávislého chorvátskeho štátu sa vo vojnových podmienkach výraznejšie nemohla rozvinúť. Pod redakciou S. Ivšića predsa však začal vznikať *Rječnik hrvatskoga književnoga jezika* a jazykovedec Blaž Jurišić začal písať prvú historickú gramatiku chorvátčiny. Stačil však vydať iba prvý diel *Nacrt hrvatske slovnice – Glasovi i oblici u povijesnom razvoju* (1944). Druhý diel *Tvorba imenica u povijesnom razvoju* zostal v rukopise. Vyšiel až v r. 1992.

Krátke obdobie Nezávislého chorvátskeho štátu znamená vyvrcholenie dezintegračných tendencií vo vzťahoch srbského a chorvátskeho spisovného jazyka. V pravopise i v zameraní na vlastné chorvátske čakavské a kajkavské nárečové zázemie to bol návrat späť do 80-tych rokov minulého storočia, návrat k zásadám *Záhrebskej filologickej školy*.

4. V povojnovej demokratickej Juhoslávii boli vzťahy srbského a chorvátskeho spisovného jazyka určené ústavou: ako dva samostatné rovnoprávne jazyky dvoch rovnoprávnych národov Srbov a Chorvátov. Ústava zaručovala ich nehatený vývin obdobne ako aj ďalších dvoch spisovných jazykov v Juhoslávii – spisovnej slovinčiny a macedónčiny. U Srbov sa používal pravopis A. Belića, normatívnu gramatiku srbčiny suplovala školská *Грамматика српскохрватског књижевног језика* M. Stevanovića, u Chorvátov platili pravopisné pravidlá D. Boranića a normatívnu gramatiku suplovala školská *Gramatika hrvatskoga književnog jezika* od troch autorov V. Brabeca, M. Hrasteho a S. Živkovića. Aj keď v spoločnom federatívnom štáte vznikli priaznivé podmienky pre rozvoj obidvoch spisovných jazykov, prvky centralistického riadenia štátu z Belehradu, ako administratívneho centra štátu, stále zdôrazňovanie princípu internacionalizmu v podobe „bratstva

a jednoty”, ako aj neustále volanie politikov po zblížovaní týchto dvoch spisovných jazykov, vyvolávalo u Chorvátov pocit jazykového ohrozenia, a tým aj ich nespokojnosť. S cieľom čím viac priblížiť spisovnú srbsčinu a spisovnú chorváčtinu vypísala Matica srbská v r. 1953 vo svojom časopise *Letopis Matice srpske* anketu o možnostiach ich zblíženia. A na základe tejto ankety na sklonku r. 1954 v Novom Sade podpísali srbskí a chorvátski jazykovedci, spisovatelia a kultúrni pracovníci dohodu, ktorá vošla do dejín vzťahov týchto dvoch jazykov ako *Novosadski dogovor*. Podľa nej Srbi a Chorváti majú *jeden spisovný jazyk*, ktorý sa (1) nazýva *srpskohrvatski* alebo *hrvatskosrpski*, (2) realizuje sa v dvoch spisovných podobách – *ekavskej* a *ijekevskej*, (3) má dve písmo – *azbuku* a *latinu*, pričom sú obidve spisovné podoby i písmo *rovnoprávne*. Tieto závery sa mali v praxi realizovať tak, že sa (1) mali zostaviť spoločné pravidlá pravopisu, (2) mal sa vypracovať spoločný výkladový slovník, (3) mala sa vypracovať spoločná jednotná odborná terminológia.

Z uvedených záverov sa však v praxi realizoval iba prvý záver. V r. 1960 vyšli paralelné pravidlá pravopisu pod názvom *Правопис српскохрватског књижевног језика* v azbuke vo vydaní Matice srbskej v Novom Sade a *Pravopis hrvatskosrpskog književnog jezika* v latinke vo vydaní Matice chorvátskej v Záhrebe. Druhý záver sa naplnil iba čiastočne. V r. 1967 síce vyšli prvé dva diely spoločného slovníka pod názvom *Речник српскохрватског књижевног језика* v Matici srbskej v Novom Sade, ako aj prvé dva diely pod názvom *Рječnik hrvatskosrpskog književnog jezika* v Matici chorvátskej v Záhrebe. Chorvátska strana však odmietla pokračovať pri tvorbe tohto slovníka s argumentáciou, že sa v ňom zámerne stierajú rozdiely medzi srbským a chorvátskym spisovným jazykom. A tak u Chorvátov z tohto slovníka zostalo dodnes iba torzo⁴ – prvé dva diely s písmenami A–F (I.) a G–K (II.). Srbi však vo vydávaní tohto slovníka pokračovali do konca, a v r. 1976 vyšiel jeho posledný VI. zväzok. Nedorozumenia pri tvorbe a vydávaní tohto slovníka znamenali zlom v plánovanom zblížovaní spisovných jazykov. Tento zlom politicky spečatilo aj deklaratívne vyhlásenie *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, zverejnené na jar 1967, ktoré podpísalo 18 chorvátskych vedeckých, univerzitných a kultúrnych ustanovizní. Žiadali v ňom najmä možnosť uplatnenia ústavného práva chorvátskeho národa na pomenovanie vlastného jazyka vlastným menom – *hrvatski jezik*, ako aj rovnoprávne uplatňovanie tohto jazyka v spoločenskom živote vtedajšej Juhoslávie. Chorváti napokon odstúpili od Novosadskej dohody, čo zároveň znamenalo, že sa nenaplnil ani tretí bod tejto dohody – vypracovanie spoločnej terminológie.

Uvedené udalosti boli súčasťou zápasu o emancipáciu samostatnosti chorvátskeho spisovného jazyka. Významnú úlohu v ňom zohrali jazykovedci zoskupení okolo *Záhrebského lingvistického krúžku* a časopisu *Jezik*, ktorý od r. 1952 vydávala chorvátska filologická spoločnosť *Hrvatsko filološko društvo*. Tento zápas vyvolal ohromnú tvorivú aktivitu

4. V tejto súvislosti treba pripomenúť, že u Chorvátov v tomto období lexicografia zaznamenávala významné úspechy. Vychádzali nielen veľké prekladové slovníky svetových jazykov, ale aj rozsiahle odborné encyklopedické slovníky, ako bol napríklad *Veliki rječnik stranih riječi* (1974) B. Klaića alebo dvojzväzkový *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva* (1969) od R. Simeona či *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I. – IV.* (1971 – 1974) od P. Skoka a iné.

chorvátskych jazykovedcov v dvoch smeroch. Po prvé, zamerali sa na výskum dejín spisovnej srbochorváčtiny a po druhé, sústredili sa na rozpracovanie teórie spisovných jazykov v kontakte. Už v r. 1965 vyšiel súbor knižných štúdií Lj. Jonkeho pod názvom *Književni jezik u teoriji i praksi*, ktoré priniesli nové pohľady najmä na ilýrsku *Záhrebsku filologickú školu* a na chorvátsky spisovný jazyk v 19. storočí. Novšie vývinové obdobie spisovnej chorváčtiny so zameraním na jej kontakty so spisovnou srbčinou rozpracoval Lj. Jonke aj v ďalších dvoch knihách *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeć* a *Hrvatski književni jezik danas* (1971). Osobitný význam pre poznanie kľúčových úsekov dejín spisovnej chorváčtiny mali taktiež štúdie Z. Vinceho, ktoré neskôr vyšli knižne v publikácii *Putovima hrvatskoga književnog jezika* (1978). Teóriu spisovnej chorváčtiny ako kontaktového jazyka rozpracúval v rade štúdií najmä D. Brozović, ktoré zhrnul do knihy *Standardni jezik* (1970). V diskusiách so srbskými jazykovedcami chorvátski lingvisti najprv dospeli k uznaniu dvoch variantov – *srbského* (*ekavského*) a *chorvátskeho* (*ijekavského*) – ako realizácií jedného spisovného jazyka. Podstatu, povahu a fungovanie spisovných variantov chorvátski jazykovedci teoreticky rozpracovali v kolektívnej publikácii *Hrvatski književni jezik i pitanje varijanata* (1969) a D. Brozović osobitne so zameraním na lexiku a slovnú zásobu v publikácii *Rječnik jezika ili jezik rječnika* (1969). Svetlo do používania spisovnej srbčiny a spisovnej chorváčtiny vzhľadom na ich realizáciu v podobe dvoch spisovných variantov priniesla praktická jazyková príručka *Jezični savjetnik sa gramatikom* (1978), kolektívne dielo pod vedením Slavka Pavešića.

Po ústavných zmenách v Juhoslávii v r. 1974 začali v Chorvátsku vychádzať jazykovedné diela už obsahujúce v názve „hrvátski jezik“. V tom istom roku vyšli základy fonetiky a fonológie chorvátskeho jazyka *Osnove fonetike, fonologije i fonostilistike hrvatskoga književnog jezika* J. Silića a D. Rosandića, potom *Osnove morfologije i morfostilistike hrvatskog književnog jezika* (1979) od tých istých autorov. Bez prívlastku „srpski“ vyšla toho roku aj normatívna gramatika chorváčtiny *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, ktorú napísal kolektív autorov pod vedením S. Pavešića. Koncom 70-tych rokov sa vlastne realizovala emancipácia chorvátskeho spisovného jazyka ako samostatného slovanského spisovného jazyka aspoň v rovine teoretickej. Pričinila sa o to predovšetkým vtedajšia stredná generácia chorvátskych jazykovedcov a filológov, ktorú predstavoval najmä D. Brozović, R. Katičić, S. Babić, M. Mogaš, J. Vončina, E. Hercigonja a ďalší jazykovedci a filológovia z mladšej generácie.

Osemdesiate roky sa v chorvátskej jazykovede odvíjajú už v intenciách dosiahnutých záverov a tomu zodpovedá aj lingvistická produkcia zameraná na ustáľovanie súčasnej jazykovej normy bez ohľadu na spisovnú srbčinu, čo potvrdzujú také základné diela, ako je syntax Radoslava Katičića *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (1986) či veľká monografia o tvorení slov v spisovnej chorváčtine S. Babića *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (1986). V tomto roku vyšli, aj keď ešte s prívlastkom „srpski“, veľmi dobre spracované pravidlá pravopisu *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* od autorov V. Anića a J. Silića. V r. 1985 začal vychádzať aj výkladový slovník *Rječnik hrvatskoga književnog jezika od preporoda do I. G. Kovačića* od autora J. Benšića, ktorý zanechal nedokončený v rukopise (doteraz vyšlo 12 zväzkov).

Symptomatické je, že u Srbov nepozorujeme výraznejšiu reakciu na naznačený chorvátsky emancipačný jazykový pohyb. Osobitná pozornosť chorváckemu emancipačnému pohybu sa inak nevenovala ani v srbskej sociolingvistickej literatúre⁵. Okrem bežnej jazykovej produkcie tu vychádzalo v tomto čase druhé vydanie dvojdielnej normatívnej gramatiky M. Stevanovića *Граматика српскохрватског језика 1.–2.* (1970, 1974). Stanovisko Srbov k jazykovej situácii vo vtedajšej Juhoslávii najlepšie vyjadruje monografia Pavla Ivića *Српски народ и његов језик* (1986), v ktorej o odluke spisovnej chorvátčiny od spisovnej srbčiny píše v tom zmysle, že: „једини озбиљан – али зато веома озбиљан – аргумент за издвајање хрватског књижевног језика је тај да је право на властити језик суверено право сваког народа, а да хрватски народ у језичкој посебности гледа потврду своје националне индивидуалности. Ако је ово тако, та се чињеница мора поштовати” (1986, 216). Srbský pohľad na spisovné varianty v lexikálnej oblasti prináša praktická príručka *Hrvatsko-srpski rječnik inačica/Српско-хрватску речник варијанти* (1989) od autora J. Ćirilova.

5. Kvalitatívne nové vzťahy medzi spisovnou srbčinou a spisovnou chorvátčinou nastali po rozpade bývalej Juhoslávie a po vzniku samostatného a suverénneho chorváckeho štátu Chorvátskej republiky, ako aj po jeho medzinárodnom uznaní v r. 1991, keď vznikli všetky podmienky na také vzťahy medzi spisovnou chorvátčinou a spisovnou srbčinou, ktoré jestvujú medzi ktorýmikoľvek inými dvoma slovanskými jazykmi. Chorváti zakotvili chorvátsky spisovný jazyk do ústavy a od samého začiatku samostatného štátu začali venovať mimoriadnu pozornosť jeho vedeckému výskumu. Tento rok sa stal v emancipácii chorváckeho spisovného jazyka kľúčovým a rozhodujúcim, hoci už rok predtým vyšli kolektívne pravidlá chorváckeho pravopisu *Hrvatski pravopis*⁶, ako aj kolektívna normatívna gramatika spisovnej chorvátčiny *Gramatika hrvatskog književnog jezika*. V tomto roku vyšiel aj normatívny slovník spisovnej chorvátčiny *Rječnik hrvatskog jezika* od V. Anića⁷. Je to jednozväzkový slovník v rozsahu približne 60000 slovníkových hesiel. V r. 1991 vyšiel aj prvý diel akademickej gramatiky spisovnej chorvátčiny pod názvom *Povijesni pregled. Glasovi i oblici hrvatskoga jezika* od kolektívu autorov. Druhý diel tejto gramatiky tvorí spomenutá *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* autora R. Katičića a tretí diel tvorí *Tvorba riječi hrvatskoga književnog jezika* S. Babića. V r. 1992 vyšla aj základná gramatika chorvátčiny pre chorvátske školy *Gramatika hrvatskoga jezika* od autorov S. Babića a S. Težaka. Uvedené kodifikačné príručky napokon dobre dopĺňajú aj syntetické dejiny spisovnej chorvátčiny z pera M. Moguša *Povijest hrvatskoga književnog jezika* (1993), ako aj príručný etymologický slovník *Hrvatski etimološki rječnik* od autora A. Gluhaka.

Z naznačeného je zrejmé, že Chorváti v prvých troch rokoch nezávislého a suverénneho štátu vydali základné normatívne príručky súčasnej spisovnej chorvátčiny po prvý raz bez akejkolvek súvislosti so spisovnou srbčinou. Stalo sa tak presne sto rokov od ich

⁵ Porov.: RADOVANOVIĆ, M.: *Sociolingvistika*. Beograd 1986.

⁶ BABIĆ, S. – FINKA, B. – MOGUŠ, M.: *Hrvatski pravopis*. Zagreb 1991. Autori pripravili tento pravopis už v r. 1971. Pre nepriaznivé politické pomery nemohol však vyjsť v Chorvátsku, preto vyšiel v r. 1971 v Anglicku.

⁷ ANIĆ, V.: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1991. Je to po slovníku I. Broza a F. Ivekovića druhý kompletný výkladový slovník chorvátčiny v tomto storočí. Vyšiel už aj v 2. a 3. doplnenom vydaní (1994; 1998).

odklonu od vlastnej tradície a príklonu k spisovnej srbčine. Prirodzene, v tomto období sa chorvátski jazykovedci usilovali vyrovnat' sa so zjavnými srbizmami, ktoré prenikli do spisovnej chorvátčiny najmä za ostatných sedemdesiat rokov vzájomného spolunažívania a na ich miesto sa začali vracat' proskribované chorvátske slová a termíny, ktoré sa dostali v tomto období do úzadia. Sériu početných puristicky orientovaných publikácií – príručiek a slovníkov – otvoril už v r. 1991 slovník rozdielnych slov a výrazov V. Brodnjaka *Razlikovni rječnik srpskoga i hrvatskoga jezika* (1991), ktorý obsahuje okolo 30000 hesiel. Teória spisovného jazyka usmerňuje vývin chorvátskeho spisovného jazyka tak, aby sa nadväzovalo na niekoľkostoročnú spisovnú tradíciu, aby sa chorvátsky spisovný jazyk obohacoval aj o lexiku z čakavských a kajkavských nárečí, aby sa obnovilo používanie chorvátskej odbornej terminológie vypestovanej v predchádzajúcich storočiach. Vedome sa teda nadväzuje na 19. storočie, preto sa osobitná pozornosť venuje výskumu dejín spisovnej chorvátčiny, najmä obdobiu na sklonku 19. storočia, hľadajú sa najmä korene tzv. „juhoslovanského“ smeru v chorvátskej jazykovede, ktorý priviedol spisovnú chorvátčinu do symbiózy so spisovnou srbčinou. Vychádzajú edície portrétov chorvátskych jazykovedcov, skúma sa chorvátske filologické a gramatické jazykovedné myslenie⁸, avšak pozornosť sa venuje aj najnovším dejinám spisovnej chorvátčiny, najmä tabuizovanému obdobiu Nezávislého chorvátskeho štátu⁹. Na potvrdenie kontinuálneho vývinu spisovnej chorvátčiny sa vydávajú i faximile základných gramatických a lexikografických diel z konca 19. storočia, ako aj takých diel, ktoré nemohli medzičasom z politických dôvodov vyjsť¹⁰.

Pomerne jednostranné vyrovnávanie sa s nedávnou minulosťou vzťahov spisovnej chorvátčiny a spisovnej srbčiny¹¹ sa postupne prekonáva konfrontáciou vývinu spisovnej chorvátčiny s vývinom ostatných slovanských jazykov¹² i konfrontáciou chorvátčiny v širšom svetovom jazykovom kontexte, o čom svedčí aj zameranie a náplň *Prvého kroatistického kongresu*¹³ ktorý sa konal v r. 1995 v Pule. Starostlivosť o chorvátsky spisovný jazyk, jeho čistotu a ďalší vývin má v súčasnej chorvátskej jazykovede významné postavenie. Jazyková kultúra sa v Chorvátsku buduje aj preventívne, a to najmä pomerne veľkými a kvalitnými prekladovými slovníkmi. Sústreďuje sa pozornosť na opisy čakavského a kajkavského nárečia. Z naznačeného vychodí, že sama emancipácia chorvátskeho spisovného jazyka výrazne zmobilizovala chorvátskych jazykovedcov na komplexný opis gramatického a lexikálneho systému spisovnej chorvátčiny v synchronnom i diachrón-

⁸ Porov.: *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*. Zagreb 1993. Publikácia predstavuje tridsaťtri chorvátskych filológov a jazykovedcov z pera dvadsiatich troch súčasných chorvátskych jazykovedcov. Porov. aj: PRANJKOVIĆ, I.: *Kronika hrvatskog jezikoslovlja*. Zagreb 1993; TAFRA, B.: *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb 1993; *Jezikoslovna razdvojlja*. Zagreb 1995 a iné.

⁹ SAMARDŽIJA, M.: *Hrvatski jezik u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*. Zagreb 1993; *Jezični purizam u NDH*. Zagreb 1993.

¹⁰ Porov.: ŠULEK, B.: *Hrvatsko-njemačko talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja. I. – I. (1874–75)*. Zagreb 1990. 1372+28 s., PARČIĆ, D.: *Rječnik hrvatsko-talijanski (z r. 1901)*. Zagreb 1995. 1239 + 39 s. a iné.

¹¹ K otázke vzťahov srbského a chorvátskeho jazyka porov.: BANAC, I.: *Hrvatsko jezično pitanje*. Zagreb 1991 a KAČIĆ, M.: *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*. Zagreb 1995. V tejto publikácii sa nachádza základná literatúra k srbsko chorvátskym jazykovým vzťahom.

¹² Porov.: SESAR, D.: *Futovima slavenskih književnih jezika*. Zagreb 1995.

¹³ *Prvi hrvatski slavistički kongres: zbornik radova (I. – II.)*. Zagreb 1998.

nom pláne. Iba v rokoch 1990 až 1995 vyšlo v Chorvátsku podľa odbornej bibliografie 148 jazykovedných publikácií zameraných viac-menej na opis a upevňovanie normy súčasnej spisovnej chorvátčiny.¹⁴

Na srbskej strane ani po konečnom rozpade bývalej Juhoslávie a odluke srbského a chorvátskeho spisovného jazyka takýto výrazný rozmach jazykovedy nepozorujeme. Opis srbského jazyka sa konal aj v tomto období bez osobitného zreteľa na pomery v spisovnej chorvátčine. Dokonca aj kolektívna jazyková príručka *Језички приручник* vyšla ešte v r. 1991 aj so zreteľom na „západný variant“, teda chorvátčinu. Srbskí jazykovedci na začiatku tohto obdobia používali poväčšine ešte termín „srpskohrvatski jezik“. Až v r. 1994 vydala Matica srbská v Novom Sade pravidlá pravopisu *Правопис српскога језика*, ktorý nahradil pôvodné spoločné pravopisné pravidlá *Правопис српскохрватског књижевног језик* z r. 1960. Ale ani rok 1994, teda rok vydania osobitného srbského pravopisu, nemôžeme u Srbov považovať za nejaký medzníkový rok, akým bol u Chorvátov rok 1991, keďže sa s názvom „srpskohrvatski jezik“ sporadicky stretáme v srbskej jazykovede dodnes. V tomto príspevku odhliadame od deklaratívneho vyhlásenia *Слово о српском језику*¹⁵ skupiny srbských filológov, s ktorým vystúpili aj na 12. slavistickom zjazde v Krakove, keďže je v rozpore s náhľadmi srbskej jazykovedy prinajmenšom 20. storočia. Taktiež v tomto príspevku nevenujeme pozornosť ani *bosniackemu jazyku*¹⁶, ktorý vzniká a formuje sa v dôsledku rozpadu bývalej Juhoslávie a po odluke spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny.

6. Pri sledovaní vzájomných vzťahov spisovnej srbčiny a spisovnej chorvátčiny v rozpätí tohto storočia sa presvedčujeme o pevnej spätosti spisovného jazyka s národom. Ukázalo sa, že aj spisovný jazyk od istého času svojho jestvovania, keď nadobudne celonárodnú platnosť, sa začína správať autonómne a začína byť imúnny najmä proti politickým zásahom zvonka, ako aj intervenciám odborníkov jazykovedcov. Zo vzťahu srbského a chorvátskeho jazyka sa môžeme presvedčiť, že ani také dva blízke slovanské jazyky, ktoré majú spoločnú nárečovú (štokavskú) osnovu, nemožno vývinovo usmerňovať, či už približovať alebo oddaľovať. Zo vzťahu srbského a chorvátskeho spisovného jazyka vyplýva, že aj pre vzťahy dvoch geneticky príbuzných spisovných jazykov nie je natoľko podstatná ich východisková základňa, ani blízkosť ich gramatických štruktúr či lexika, lež najpodstatnejšou sa javí ich spisovná nadstavba, ktorá sa buduje vo vývinovom historickom procese národa, ktorému spisovný jazyk slúži. Ukazuje sa, že spisovná chorvátčina sa vzpierala spolunažívaniu so spisovnou srbčinou, a to aj napriek ústretovosti chorvátskych jazykovedcov na začiatku tohto storočia. Vzpierala sa, lebo bola „zaťažená“ vlastnou nadstavbou – dedičstvom vlastného vývoja, ktorým prešla. Bolo to dedičstvo čakavského nárečového základu i čakavskej literatúry od čias glagolašov, dedičstvo kajkavského nárečového

¹⁴ *Eiðliografija knjiga o hrvatskom jeziku objavljenih u Republici Hrvatskoj od god. 1990 do god.1995*. In: Radovi Zavoda za slavensku filologiju. Zagreb 1996. s. 117–136.

¹⁵ *Слово о српском језику*. In: Србистика/Serbistica I. 2–3, s. 41–51. Beograd 1998. Porov.: IVIĆ, P.: *Српски народ и његов језик*. Beograd 1986 a *О језику некадашњем и садашњем*. Beograd 1990.

¹⁶ ISAKOVIĆ, I.: *Rječnik bosanskoga jezika. Karakteristična leksika*. Sarajevo 1995 a HALILOVIĆ, S.: *Pravopis bosanskoga jezika*. Sarajevo 1996.

základu i kajkavskej literatúry, ale bolo to aj dedičstvo renesančnej dubrovnickej literatúry a napokon i dedičstvo bosniacko-slavónskej kultúry a literatúry. Chorváti mali iba dve možnosti: alebo sa vzdať „prít'áže" vlastného kultúrneho dedičstva a mať spoločný jazyk so Srbmi, ktorý im nůkala čisto štokavská nárečová osnova, alebo pokračovať v jestvujúcej niekoľkostoročnej tradícii do sklonku 19. storočia, a teda budovať si vlastný spisovný jazyk v zhode s ich vlastnou tradíciou. Ukazuje sa, že sa tohto dedičstva, týchto koreňov nemohli vzdať, objektívne to nebolo možné. Na druhej strane ani Srbi nemali potrebu preberať typické chorvátske slová, ktoré sa do spisovnej chorváčtiny dostali z čakavského či kajkavského nárečia alebo novotvary či prebraté slová zo západoslovanských jazykov. V tom bolo jadro „chorvátskej jazykovej otázky", ktorú v priebehu z tohto storočia riešili tri generácie jazykovedcov – a my veríme, že ju už definitívne aj vyriešili.

7. Zo skutočnosti, že sa v poslednom desaťročí tohto storočia definitívne skočila umelá symbióza dvoch spisovných jazykov, ktorá sa označovala zloženinou „srpskohrvatski/hrvatskosrpski" či po slovensky „srbochorvátsky", treba nám vyvodíť niektoré praktické závery. Najprv sa budeme musieť vrátiť k pôvodnému označovaniu týchto dvoch južnoslovanských jazykov – *srbský spisovný jazyk* či *spisovná srbčina* a *chorvátsky spisovný jazyk* či *spisovná chorváčtina*. Ak sa nám táto požiadavka zdá z nášho hľadiska celkom elementárna, nie je taká jednoznačná v širšom medzinárodnom jazykovom kontexte mimo nás. V mnohých krajinách sveta sa odluka srbského a chorvátskeho jazyka ešte stále neberie na vedomie¹⁷. Veď na katedrách slavistiky i v blízkych krajinách sa ešte, možno z celkom pragmatických dôvodov, stále prednáša „die serbokroatische Sprache", „the Serbo-Croatian language" či „le serbo-croate langue". Aj u nás sa na *Katedre slavistiky a indoeuropeistiky* a (potom na *Katedre slovanských filológií*) Filozofickej fakulty UK prednášala od šk. roku 1964/65 srbochorvatistika či srbochorvátska filológia. Ale už v šk. roku 1993/94 sme v plnej zhode s riešením vzťahu srbského a chorvátskeho jazyka oddelili chorvátsku filológiu od srbskej. Obidve sa dnes prednášajú osobitne v kombináciách s inými študijnými predmetmi ako ktorékoľvek iné slovanské filológie. Obdobne budeme osobitne písať a vydávať srbské a chorvátske gramatiky, ako aj slovensko-chorvátske a slovensko-srbské slovníky, ba aj porovnávať tieto dva spisovné jazyky ako ktorékoľvek iné dva slovanské jazyky. Bude to mať aj veľký praktický dosah. Z vlastnej skúsenosti dobre vieme, ako zložito sme museli rozličnými grafickými znakmi vyznačovať v „slovensko-srbochorvátskom" slovníku¹⁸ hláskové, morfológické, lexikálne či terminologické rozdiely medzi „srbským variantom" a „chorvátskym variantom".

Slováci našťastie vždy veľmi presne od najstarších čias označovali Srbov a Chorvátov, ako aj ich národné jazyky. Pozorujeme to v kontaktoch Slovákov so Srbmi a Chorvátmi od čias renesancie, potom baroka i osvietenstva. V jazykovedných prácach A. Bernoláka či v diele L. Štúra sa presne rozlišujú kultúrne hodnoty Srbov a Chorvátov i srbský a chorvátsky jazyk. Túto tradíciu môžeme sledovať i u S. Czambela či J. Škultétyho a napokon veľmi dôsledne i u slovenských jazykovedcov v tomto storočí. Termín „srbo-

¹⁷ Porov.: KATIČIĆ, R.: *Hrvatski jezik u svijetu*. Jezik, 43, 1, s. 15–23; BROZOVIĆ, D.: *Stanje i zadatci jezikoslovne kroatistike*. Jezik, 43, 1, s. 23–34.

¹⁸ HORÁK, E.: *Srbochorvátsko-slovenský a slovensko-srbochorvátsky slovník*. Bratislava 1991. 757 s.

chorvátčina” k nám začal postupne prenikať až za bývalého Česko-Slovenska, ale celkom sa u nás udomácnil najmä v druhej polovici 50-tych rokov, keď sa stal oficiálnym termínom na označovanie „spoločného” spisovného jazyka Srbov a Chorvátov v bývalej Juhoslávii. Označovanie národného jazyka Srbov termínom *srbský jazyk* a národného jazyka Chorvátov termínom *chorvátsky jazyk* znamená pre nás iba návrat k našej dávnej tradícii.

Сербский и хорватский литературные языки (их связи и взаимоотношения)

Emil Horák

В статье автор исследует взаимные отношения между сербским и хорватским литературными языками в 20 веке. Эти отношения были обусловлены особым историческим развитием этих языков вплоть до конца 19 в. и отношения между ними основаны на следующих противоречиях: (1) сербский литературный язык основан на штокавской диалектной основе, а хорватский литературный язык – на чакавской, кайкавской и штокавской диалектных основах; (2) в сербском литературном языке традиционно использовалась кириллица (латиница используется только в последние десятилетия), в хорватском литературном языке использовалась первоначально глаголица, потом кириллица, а в последние столетия используется только латиница; (3) в сербском литературном языке традиционно преобладала фонологическая орфография, а в хорватском литературном языке, помимо фонологической орфографии большей традицией отличается морфологическая орфография; (4) в лексике сербского литературного языка (включительно терминов) распространены русизмы и старославянизмы, в лексике хорватского литературного языка (включительно терминов) встречаются заимствованные слова из западославянских языков или неологизмы; (5) в языковой культуре сербского литературного языка пуризм не прижился, в хорватском литературном языке пуризм запустил довольно глубокие корни. Эти серьезные противоречия между сербским и хорватским литературными языками обусловлены историческим развитием сербского и хорватского народов, а также их культуры. Сербь и Хорваты жили с 9 в. в самостоятельных, независимых друг от друга государствах. Сербь с 16 в. находились под господством Турков, но с начала 19 в. имели опять свое государство вплоть до 1918 г. Хорваты с 1102 г. входили в состав Венгрии, или же позднее Австро-Венгрии до 1918 г. Следовательно, сербская культура развивалась в рамках восточной византийско-православной культурной сферы, в то время как хорватская культура развивалась в рамках западной католической культурной сферы.

Первые серьезные контакты между сербским и хорватским литературными языками были налажены только в конце 19 в., когда хорватские представители с „южнославянской” ориентацией стали употреблять термин *hrvatski ili srpski jezik* (1882), а также приняли фонологическую орфографию (1892), которая тождественна с сербской фонологической орфографией.

Развитие взаимоотношений между сербским и хорватским литературными языками в 20 в. характеризуются чередованием конвергентных и дивергентных тенденций. В это время наблюдалось также стремление некоторых лингвистов и культурных деятелей, имеющих также политическую поддержку, унифицировать нормы этих литературных языков и свести различия между ними до минимума. Исторически обусловленные противоречия между ними были слишком глубокие для того, чтобы для двух народов сформировался один литературный язык. Их искусственный симбиоз под названием *srpskohrvatski/hrvatskosrpski* все же в начале 90-х гг. распался на два самостоятельные литературные языки: *сербский литературный язык* и *хорватский литературный язык*.

JÚLIA DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ*

Fonologický systém spisovnej slovenčiny a poľštiny z typologického hľadiska

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J.: The Phonological System of Standard Slovak and Polish from a Typological Point of View. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 16–24. (Bratislava)

The subject of this study is a confrontational analysis of the phonological system of the contemporary standard Slovak and Polish languages from a typological point of view. Polish as a language with the consonantal correlation of softness in which hard and soft opposites in the majority of articulation types are distinguished consists of the relatively rich list of consonants (31) and an ordinary system of vocals (6). The Slovak language represents an intermediate type between an extreme consonantal type and an extreme vocal type for its quite balanced proportion of vocals (14) and consonants (27). It is related to the fact that Slovak belongs to the languages in which prosodic (quantity) and principal, inherent distinctive features of phonemes apply while in Polish language only inherent phonological attributes apply. Quantity in Polish perished and primal quantitative opposites were reassessed as quality opposites (a parallel development happened also in dialects of Eastern Slovakia). Neither the stress which is unchangeable and fixed to the penult stands in the Polish phonology. This study also establishes questions related to a new description of the phonological system of the Polish language in which, in comparison with a traditional description and valuation of some contraversial cases, new solutions are introduced.

Linguistics. Confrontational analysis. Phonological system. Slovak and Polish languages. Consonantal type. Vocal type. Phonemes.

1. 1. Východiskom nášho textu je typologická analýza slovanských jazykov, ktorú rozpracoval A. Isačenko (1963, s. 106–121), opierajúc sa o myšlienku R. Jakobsona, že konsonantická mäkkosťná korelácia a polytónia vokálov sa navzájom vylučujú. Podľa tejto klasifikácie sa slovanské jazyky členia na dva typy – konsonantický a vokálny, čo závisí od rôznej miery uplatnenia prozodických a inherentných fonologických dištingtívnych vlastností v zvukovom systéme príslušného jazyka.

Slovenčina a poľština sú blízko príbuzné západoslovanské jazyky, pričom slovenčina spolu s češtinou tvoria južný okraj západoslovanského makroareálu, kým poľština spolu s kašubčinou tvoria severovýchodnú časť lechickej podskupiny. Spisovná slovenčina, ktorá bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny a v ktorej sa vyskytuje viacero javov nezápadoslovanského pôvodu, má v mnohých ohľadoch prechodné postavenie medzi jazykmi západoslovanskými a južnoslovanskými, ale aj východoslovanskými.¹ Za najvýraznejšie črty poľštiny ako jazyka lechického typu sa pokladá dispalatalizácia samohlások predného radu na samohlásky zadného radu v postavení pred tvrdými predojazyčnými, ako aj nosovky.

* Doc. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, CSc., Katedra slavistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Ul. 17. novembra 1, 081 78 Prešov.

V našom texte budeme sledovať, ako sa odrazili podobnosti a odlišnosti slovenčiny a poľštiny, ktoré sú jednak geneticky dané a ktoré jednak vyplývajú z ich vnútorných vývinových tendencií, vo fonologickom systéme obidvoch spomínaných jazykov. Tento konfrontačný pohľad je aktuálny aj preto, že fonologický systém spisovnej poľštiny sa v posledných rokoch výrazne zmenil. Preto vo fonologickom systéme súčasnej spisovnej poľštiny na rozdiel od tradičného opisu (napr. Z. Stieber, 1966) nenachádzame niektoré fonémy (nosovky, mäkké pernice) a, naopak, štatút samostatnej fonémy získali tie hlásky, ktoré sa tradične pokladali za kombinatórne varianty /y %_o </.

1. 2. Prvá klasifikácia vychádza z charakteristiky vokalických systémov a opiera sa o prítomnosť/nepítomnosť prozodických fonologických dištinkatívnych vlastností. *Slovenčina patrí k monotónickým jazykom s tzv. voľnou kvantitou*, pričom jej výskyt je podmienený platnosťou rytmického zákona. Podľa tohto zákona v spisovnej slovenčine (a v stredoslovenských dialektoch) nemôžu za sebou nasledovať dve dlhé slabiky. V tých prípadoch, keby po dlhej slabike mala nasledovať ďalšia dlhá slabika, nastáva krátenie, napr.: *biely* [bɛ̃ɛli], *krásny* [kra:snɪ], *žiaduci*, *vládnuci* [vla:dnuci], *škôlkar* [šk_olkar]. O výnimkách z rytmického krátenia v spisovnej slovenčine pozri v najnovšom vydaní *Pravidiel slovenského pravopisu* (1998, s. 117–120).

Platnosť dlhých nositeľov slabičnosti majú aj diftongy, preto je vokalický systém spisovnej slovenčiny pomerne bohatý a obsahuje až 14, resp. 15 foném: /a – a: – ia, e – e: – ie, o – ô [uo], u – u: – iu, i – i:; ä/² Okrem toho v slovenčine existujú štyri slabičné sonanty – krátke a dlhé [r], [l], napr.: *vlk – vl:ča*, *srna – sr:n*, *slnko*, *vrtieť sa*. Keďže ich výskyt je podmienený pozíčne (nositeľmi slabičnosti sú iba v postavení medzi spoluhláskami), nemajú platnosť fonémy, ale ide o kombinatórne varianty sonórnych konsonantov /r l/.

1. 3. Poľština predstavuje *monotónický typ jazyka bez prozodických fonologických dištinkatívnych vlastností*. Prízvuk je v poľštine stály, nemá fonologickú platnosť a je viazaný na penultimu. Kým vo fonologickom systéme poľského jazyka sa uplatňujú iba základné, inherentné dištinkatívne vlastnosti foném, vo fonologickom systéme slovenského jazyka sa uplatňujú obidva typy: prozodické (kvantita) a inherentné dištinkatívne vlastnosti foném.

K tomuto typu patria aj niektoré slovenské dialekty, menovite východoslovenské nárečia, v ktorých podobne ako v spisovnej poľštine a v poľských dialektoch zanikla kvantita a pôvodné kvantitatívne protiklady boli prehodnotené na protiklady kvalitatívne.

¹ Na toto osobitné postavenie strednej slovenčiny v rodine slovanských jazykov poukazovali už zakladatelia slavistiky (J. Dobrovský, J. Ribay, P. J. Šafárik), čo bolo silnou inšpiráciou pre kodifikátora spisovnej slovenčiny L. Štúra.

² Tradične sa dlhé /o:/ nepokladá za súčasť vokalického systému spisovnej slovenčiny, lebo sa vyskytuje iba v prevzatých slovách a ich fonologický sklad sa neberie do úvahy pri fonologickom opise jazyka (L. Novák 1934; E. Pauliny 1979). Podľa J. Sabola (1981, s. 89–96), ktorý zohľadňuje výskyt /o:/ aj v citoslovciach a onomatopojach, má inventár vokalických foném spisovnej slovenčiny 15 členov, pričom uvedenú fonému charakterizuje ako vokál s najnižším stupňom fonologickej zaťaženia. Totiž v domácich slovách dlhým protikladom krátkeho /o/ je diftong /ô [uo]/, napr.: /stól – stoli:k, noha – nôžka, podoba – podôb, osa – ôs, osem – ôsmy [uosmi]/.

Podobne aj prízvuk vo východnej slovenčine je na penultime a nemá fonologickú platnosť. V tom sa východoslovenské nárečia líšia od stredoslovenských dialektov, v ktorých, ako sme uviedli, kvantita má fonologickú platnosť, ako aj od západoslovenských dialektov, v ktorých je vyššia funkčná zaťaženosť kvantity, lebo tu neplatí rytmický zákon. Vo využívaní kvantity je teda západná slovenčina bližšia k češtine, kým v neprítomnosti kvantity ako fonologického prostriedku je východná slovenčina bližšia k poľštine.

1. 4. *Vokálny systém poľského jazyka* je v porovnaní s vokálnym systémom spisovnej slovenčiny oveľa jednoduchší a pozostáva zo šiestich foném /a o e i y u/. Tento nový inventár vokálnych foném na rozdiel od tradičného opisu [porov. Z. Klemensiewicz (1962), W. Doroszewski (1963), Z. Stieber (1966)] neobsahuje nosovky, lebo tie sa pokladajú za bifonémické skupiny majúce charakter diftongických spojení alebo spojení *vokál + nazála*. Okrem toho sa v uvedenom inventári foném posilnila pozícia vokálu y, keďže sa prehodnotil vzťah opozície /i/ – [y] (fonéma – kombinatórny variant) na vzťah /i/ – /y/ (fonéma – fonéma). Táto zmena súvisí, ako uvádza R. Laskowski (1978, s. 344) a I. Sawicka (1995, s. 118), s rozlišovaním palatálnych a palatalizovaných konsonantov a s priznávaním štatútu fonémy iba palatálnym konsonantom, o čom budeme hovoriť v časti venovanej analýze konsonantického systému.³

Tieto navonok nepatrné úpravy vokálneho systému sú výsledkom zásadného prehodnotenia fonologického systému spisovnej poľštiny, opierajúceho sa jednak o výskum (a rešpektovanie) jazykovej praxe, jednak o analýzu distribučných, frekvenčných a kombinačných vlastností poľských vokálov a konsonantov. Preto s touto úpravou vzťahov vo vokálnom systéme bezprostredne súvisí aj prehodnotenie vzťahov v konsonantickom systéme, čo vyvolalo isté obmedzenie konsonantickej mäkkostnej korelácie, redukciu foném i celkovú prestavbu inventára konsonantických foném. Tým sa mení aj tradičná typologická charakteristika poľského fonologického systému, ako je napríklad reprezentovaná v spomínanej štúdií A. Isačenka.

³ Opierame sa o údaje publikované v *Encyklopedii wiedzy o języku polskim* z r. 1978 (autorom hesiel z poľskej fonológie je R. Laskowski) a v akademickom vydaní *Gramatyki współczesnego języka polskiego /Składnia – Morfologia – Fonetyka i fonologia*, ktorej prvé dva zväzky vyšli r. 1984, a posledný r. 1995. Autorkou fonetiky je L. Dukiewiczová, autorkou fonológie je I. Sawicka. Uvedené publikácie pokladáme teda za posledné oficiálne stanovisko poľskej jazykovedy aj v otázkach fonologickej interpretácie niektorých javov, ktoré sa nastoľovali ako problematické už dávnejšie, vlastne od počiatkov fonológie ako samostatnej jazykovednej disciplíny. Na ilustráciu uvedieme názor N. Trubeckého, zakladateľa fonológie, podľa ktorého v poľštine nie sú nosovky, ale ide o bifonémické spojenia foném /e o/ s neurčitým nazálnym /N/. W. Doroszewski, ktorý s ním polemizoval, nezmenil svoj názor na poľské nosovky ani v druhom vydaní svojich *Podstaw gramatyki polskiej* (1963), kde vo vokálnom systéme uvádza obidve nosovky /ę a/ ako samostatné fonémy.

Informácia by nebola úplná, keby sme neuviedli, že A. Isačenko (1963, s. 112–113) v spomínanej štúdií o typologickej analýze slovanských jazykov, ktorá bola pôvodne publikovaná v časopise *Linguistica Slovaca* (1, 1939–1940, s. 64–76), pri charakteritike poľského vokálneho systému uvádza iba päť foném /i, e, a, o, u/ a podobne ako N. Trubeckoj pokladá poľské nosovky e, a za grafémy, ktoré sa realizujú ako bifonémické spojenia.

V tejto súvislosti isto stojí za zmienku, že aj naďalej niektorí súčasní autori hodnotia nosovky ako samostatné fonémy. Napríklad J. Strutyński v najnovšom vydaní *Gramatyki polskiej* z r. 1997 uvádza osem vokálnych foném /a, o, e, u, i, y, ę, a/.

Ako vidno, prehodnocujú sa aj tradičné výrazné črty poľštiny ako jazyka lechického typu. A k nim nesporne patria nosovky. Preto neprítomnosť nosoviek vo fonologickom systéme súčasnej poľštiny a ich hodnotenie ako bifonémických skupín typu *vokál + nazála*, resp. ako *diftongických spojení* možno hodnotiť ako zosúladenie jazykovej teórie s jazykovou praxou. Možno povedať, že ide o završenie jednej vnútornej vývinovej etapy spisovnej poľštiny, smerujúcej oddávna k rozkladu týchto nazálnych vokálov (najprv len v pozíciách pred záverovými, v posledných rokoch aj v pozícii pred úžinovými a na konci slova), resp. k defonologizácii nazálnosti (napr. norma spisovnej poľštiny pripúšťala oslabenú nosovosť /e/ v pozícii na konci slova a v pozícii pred niektorými konsonantmi sa pripúšťala aj výslovnosť ústnej samohlásky, napr. v slovách typu *zaczęli*, *wzięli* a pod.).

1. 5. *Vokálny systém spisovnej slovenčiny* je pomerne stabilný a isté vnútorné napätie je badateľné vo vzťahu k fonémam /e:/, ä, iu, o:/, ktoré pre svoje kombinačné, frekvenčné a distribučné osobitosti či obmedzenia možno radiť k tzv. sekundárnym fonémam s nízkym stupňom fonologickej zaťaženia.⁴ Fonémy /a – a: – ia, o – ô, u – u:, e – ie, i – i:/ majú najvyšší stupeň fonologickej zaťaženia a predstavujú základné, centrálné prvky vokálneho systému spisovnej slovenčiny (porov. Ondruš – Sabol 1981, s. 89–96). V jazykovej praxi je najviac oslabená pozícia fonémy /ä/, lebo v súlade s normou súčasnej spisovnej slovenčiny sa pripúšťa dvojaká výslovnosť [ä] a [e].

2. 1. Druhá typologická klasifikácia vychádza z charakteristiky konsonantických systémov slovanských jazykov a opiera sa o prítomnosť/nepřítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie vo fonologickom systéme jazyka. *Poľština* sa tradične zaraďuje *ku krajnému konsonantickému typu*, v ktorom sa systematicky rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady vo všetkých alebo vo väčšine artikulačných radov. Podľa názorov staršej poľskej jazykovedy – a o tie sa opieral A. Isačenko – v poľštine sa vyskytuje 35 konsonantov, z toho 13 dvojíc tvorí tvrdosťno-mäkkostné protiklady. Preto je pomer vokálov a konsonantov, či už budeme vychádzať z údajov A. Isačenka (5 vokálov), Z. Stiebera (6 vokálov), Z. Klemensiewiczza (8 vokálov) alebo W. Doroszewského (8 vokálov), jednoznačne v prospech konsonantov. (V údajoch o počte konsonantov sa uvedení autori nerozhádzali, lebo vychádzali z predpokladu, že v poľštine je úplná konsonantická mäkkostná korelácia). Takže poľština sa počtom spoluhlások zaraďovala hneď za ruštinu, ktorá má najvyšší počet konsonantov (37).⁵

⁴ Fonéma /e:/ sa vyskytuje v spisovnej slovenčine v cudzích slovách a iba zriedka sa používa v domácich slovách /dcéra, dcérka, dcérkin, dcéruškin/. Ďalej sa využíva v morfológických pozíciách pri skloňovaní adjektíválií /dobré, dobrého, dobrému; prvé, prvého, prvému; také, takého, takému/.

Fonéma /ä/, ktorá je z diachróneho hľadiska striednicou za psl. krátku nosovku /e/, sa vyskytuje iba v pozíciách po perniciách /päta, mäso, žrietä, vädnúť/. Jej pôvodný dlhý protiklad bol v procese diftongizácie v 14.–15. stor. prehodený na diftong /ia/, napr.: *piatok, sviatok, oni robia*.

Diftong /iu/ sa vyskytuje iba v morfológických pozíciách pri skloňovaní podstatných mien podľa vzoru *vyšvedčenie* a adjektív ženského rodu podľa vzoru *cudzia, pávia* a v akuzatíve substantíva *pani*.

Napokon vokál /o:/ sa vyskytuje iba v prevzatých slovách /chróm, agrónóm/ a v citoslovcích /hój, hól/.

V najnovších akademických jazykovedných publikáciách, ako je *Encyklopedia wiedzy o języku polskim* (1978) a *Gramatyka współczesnego języka polskiego (Fonetyka i fonologia)* (1995) boli pregnantne pomenované tie miesta v poľskej fonológii, ktoré už dávnejšie signalizovala jazyková prax a ktoré bolo treba odôvodniť aj teoreticky. Preto bude iste zaujímavé porovnanie tradičného inventára foném poľského jazyka, o ktorom sme hovorili vyššie, s novým fonologickým opisom, predloženým v uvedených publikáciách. O ktoré zmeny ide?

2. 2. Prehodnotenie pozície hlásky [y], ktorá získala štatút samostatnej fonémy /y/, spôsobilo aj zmeny a isté obmedzenia v konsonantickej mäkkostnej korelácii. Konkrétne ide o protiklady tvrdých a mäkkých pernic, ktoré sa v starších poľských gramatikách pokladali za samostatné fonémy. Keďže v poľštine jestvujú viaceré dvojice slov typu *tyk* : *tik*, *plastyk* – *plastik*, *tryk* – *trik*, v takom prípade, ak by jazykovedci zotrvali pri pôvodnom názore, podľa ktorého je [y] kombinatónnym variantom základnej fonémy /i/, museli by za samostatné fonémy pokladať aj mäkké *t'* a mäkké *ř*. Preto R. Laskowski (1978, s. 344) navrhol systémové riešenie, podľa ktorého sa za samostatné fonémy pokladajú iba palatálne konsonanty /ś ź ć ʒ/, kým palatalizované konsonanty sa pokladajú za kombinatórne varianty.

V dôsledku tohto sa zmenil inventár poľských foném, v ktorom sa už nerozlišujú tvrdé a mäkké protiklady v artikulačnom rade pernic. Ide o dosť výrazné obmedzenie konsonantickej mäkkostnej korelácie, ako hlavného atribútu konsonantického typu jazykov. Pôvodným mäkkým labiálam zodpovedajú teraz podľa I. Sawickej spoluhláskové skupiny /pj/, ktoré vznikli v dôsledku výraznej asynchrónnej artikulácie. Tento proces rozkladu pôvodne mäkkých pernic na spoluhláskové skupiny je známy aj z iných slovanských jazykov, v ktorých prebiehal zánik alebo obmedzovanie konsonantickej mäkkostnej korelácie.

2. 3. J. Strutyński (1997, s. 76) je v rozlišovaní palatálnych a palatalizovaných spoluhlások dôslednejší a za palatalizované pokladá aj zadopodnebné spoluhlásky /TM, ʷ, ɟ/. Preto je v jeho chápaní konsonantický systém poľského jazyka ešte jednoduchší než predchádzajúci systém, resp. ako sa traduje v starších gramatikách a obsahuje iba 26 foném. Ako z uvedeného vyplýva, podľa J. Strutyńskiego sa v poľštine nerozlišujú tvrdé a mäkké protiklady nielen v artikulačnom rade pernic, ale aj v artikulačnom rade zadopodnebných spoluhlások.

R. Laskowski a I. Sawicka sa domnievajú, že vzhľadom na fonologickú opozíciu typu *droge* : *droge* „*droge*“, TM*esa* : *keson* treba rozdiely medzi tvrdými a mäkkými velármi pokladať za fonologické. I. Sawicka k týmto dvom dvojiciam priradzuje aj tretiu dvojicu /x – ɣ/, resp. aj štvrtú /h – ɦ/, ktorá sa vyskytuje v reči tých, ktorí rozlišujú opozíciu /h – x/.⁶

⁵ Taký istý počet konsonantov ako v ruštine sa vyskytuje aj v bieloruštine; údaj o bieloruštine však A. Isačenko neuvádza. Takže aj bieloruština podobne ako ruština a ukrajinčina patrí ku krajnému konsonantickému typu slovanských jazykov.

⁶ I. Sawicka pokladá za osobitnú fonému aj mäkké /ɣ/, preto je podľa nej celkový počet konsonantov v poľštine vyšší a číni 32.

2. 4. Ďalším javom, ktorý mal svoj začiatok v zmenách vo vokalickej systéme a ktorý v konečnom dôsledku viedol k zmenám v konsonantickom systéme, je hodnotenie nosoviek ako bifonémických spojení nielen v pozícii pred záverovými, ale aj pred úžňovými a na konci slova, teda aj v tých pozíciách, kde sa ešte donedávna vyžadovala monofonémická realizácia nosoviek. Povedané s I. Sawickou (1995, s. 120) v súčasnej poľštine hlásky označované grafémami *e, q* sú realizáciami bifonémických skupín (vokál + nazála) a rozlišovanie typu $\alpha : VN$ sa vyskytuje iba v pravopise. Podľa R. Laskowského (1978, s. 345) poľské nosovky vo všetkých pozíciách podľahli rozkladu na spojenia /*samo*hláska/ + /*l*/. V dôsledku toho sa prehodnotil aj vzťah hlások /*n*-/*l*/ (fonéma – kombinatórny variant) na vzťah /*n*-/*l*/ (fonéma – fonéma). Velárne /*l*/ je teda nová poľská fonéma, ktorej vznik priamo súvisí s rozkladom pôvodných nosoviek na spojenia *vokál + nazála*. Tým sa totiž posilnilo postavenie velárneho /*l*/ a jeho výskyt nie je podmienený pozíčne.

2. 5. Novou fonémou v konsonantickom systéme súčasného poľského jazyka je neslabičné *ɔ*, ktoré vzniklo po zmene *l > ɔ*. Hoci táto zmena bola takmer ukončená už koncom štyridsiatych a začiatkom päťdesiatych rokov nášho storočia, ako to konštatuje Z. Stieber (1952, s. 78), predsa trvalo ešte ďalších tridsať rokov (1978), kým sa v systéme poľských konsonantov namiesto predojazyčného tvrdého zubného /*l*/ objavil nový konsonant – neslabičné /*ɔ*/.

V starších poľských gramatikách by sme neslabičné /*ɔ*/ ako osobitnú fonému márne hľadali, pretože takáto výslovnosť sa pripúšťala iba v hovorovom štýle. V kultúrnej poľštine a v scénickej výslovnosti sa vyžadovala realizácia zubného *l* [porov. Z. Klemensiewicz (1962, s. 27), W. Doroszewski (1963, s. 54, 70)].

2. 6. Celkove má teda súčasný poľský jazyk 31 konsonantov, čo je o štyri, resp. o päť menej než uvádzajú staršie poľské gramatiky. Ide o tieto fonémy /*p b t d k g* TM › *f v c — s z ʧ ± š ž ʦ* ® *ś ź x m n ń ‹ r l j ɔ*/.

V súčasnej poľštine sa prejavuje nová vývinová tendencia – obmedzovanie konsonantickej mäkkostnej korelácie, smerujúca k rozkladu pôvodne mäkkých konsonantov na bifonémické spojenia typu [*pi*]. Tým sa oslabuje jeden z hlavných znakov poľštiny ako konsonantického typu jazyka. Keď porovnáme počet vokálov (6) s počtom konsonantov, zastúpenie konsonantov je vo fonologickom systéme poľštiny oveľa vyššie než podiel vokálov a činí 80,55 %. Keďže pôvodný počet konsonantov bol v poľštine ešte vyšší, aj percentuálne vyjadrenie ich celkového podielu vo fonologickom systéme bolo vyššie a podľa A. Isačenka činilo až 87,5 %.

3. 1. *Slovenčina* patrí k jazykom, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké konsonanty iba v skupine *dentál*. Preto je počet spoluhlások (27) nižší než v poľštine a predstavuje 66 % z celkového počtu foném: /*p b f v t d s z c — š ž ʧ ± t' d' k g x h m n ń r l l' j*/. Vlastnosť mäkkosti – tvrdosti nie je však pre dentály fonologicky relevantná, hoci fonetický rozdiel sa udržal. Tento stav sa vyvinul v slovenčine po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie v 14. – 15. stor., keď boli prehodnotené pôvodné fonologické protiklady a konsonanty vstúpili do nových protikladov (porov. E. Pauliny 1963, s. 106–109). Konsonanty /*t-t', d-d', n-ń, l-l'*/ majú fonologickú vlastnosť ostrosti (akútovosti),

ktorá je daná artikuláciou v strede ústnej dutiny a ktorá je charakteristická pre palatálne a alveolárne konsonanty. Z hľadiska mäkkosti sú však neutrálne.⁷

V dôsledku zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie zanikla v slovenčine aj opozícia $i - y > i$ a jej pozostatkom je graféma y v súčasnom pravopisnom systéme.

Pomer samohláskových a spoluhláskových foném je v slovenčine v porovnaní s poľštinou vyrovnannejší, pretože slovenský vokálny systém je rozvinutejší než poľský vokalizmus a pozostáva zo 14 foném. *Slovenčina* predstavuje *prechodný typ medzi krajným konsonantickým typom* [ruština (37), bieloruština (37), bulharčina (34), dolná lužická srbčina (33), horná lužická srbčina (32), ukrajinčina (31), poľština (31)] a *krajným vokálnym typom* [kašubčina (26), srbčina a chorvátčina (20) a slovinčina (18)]. Podľa údajov, ktoré mal A. Isačenko k dispozícii, poľština sa podľa pôvodného počtu foném (35) zaraďovala hneď za ruštinu a bieloruštinu. Ako vidno, po zmenách vo fonologickom opise poľštiny klesol počet konsonantov a poľština je spolu s ukrajinčinou na poslednom mieste v konsonantickom type.

3. 2. Rozdiely medzi fonologickým systémom slovenčiny a poľštiny sú aj vo funkčnom využívaní sonórnych spoluhlások. Kým v slovenčine sonóry [r ; r ; l ; l :] v istých pozíciách môžu plniť slabičnú funkciu (porov. 1. 2.), v poľštine podobne ako aj v iných jazykoch konsonantického typu sa slabičné sonóry nevyskytujú.⁸

Ďalší rozdiel je v tom, že v slovenčine sonóry nepodliehajú znelostnej neutralizácii, kým v poľštine v pozícii medzi dvoma neznelými a po nezneli pred pauzou sa neutralizujú, napr.: *piosnka* [$^{\circ}j\text{osuka}$], *krwawy* [$k\text{afavy}$], *pleśń* [$pl\text{e}\text{ś}\mu$], *rytm* [$r\text{y}\text{t}\text{m}$]. Sonóry v slovenčine nemôžu podliehať neutralizácii, lebo vlastnosť znelosti je pri týchto spoluhláskach vlastnosťou porovnávacieho základu, je teda neneutralizovateľná. V poľštine sonóry podliehajú neutralizácii, lebo vlastnosť znelosti je vlastnosťou korelačného príznaku. Z fonologického hľadiska nie je pre ne relevantná. Pri slovenských sonórach je však vlastnosť znelosti fonologickou dištingtívnou vlastnosťou.

Štruktúrne je to dané tým, že fonologický systém poľštiny v pozícii na absolútnom konci slova neumožňuje rozlišovanie opozície znelá – neznelá. V slovenčine sa sonóry na absolútnom konci slova nevyskytujú (okrem neslabičného %o, ktoré je v pozícii na konci slabiky alebo morfémy kombinatárnym variantom pernozubného v), pretože tzv. pobočné slabiky typu **padl*, **sedm*, **pěśń*, **mśä*, **rdzä* boli v priebehu historického vývinu odstránené vsúvaním vkladného vokálu alebo predsúvaním vokálu alebo konsonantu, ktorý sa stal nositeľom slabičnosti, prípadne sonóra sa dostala do slabičnej pozície, napr.: *padol*, *sedem*, *pieseń*, *omśa*, *hrdza* (E. Pauliny 1963, s. 129–136). V pozícii uprostred slova medzi dvoma spoluhláskami sonóry [r ; r ; l ; l :], ako sme uviedli, plnia

⁷E. Pauliny v 1. vydaní *Fonologie spisovnej slovenčiny* z r. 1961 mal inú systematiku dištingtívnych vlastností foném, v ktorej fonémy / $t - t'$, $d - d'$, $n - \text{ń}$, $l - l'$ / majú vlastnosť svetlosti – temnosti. Preto aj vo *Fonologickom vývine slovenčiny* (1963) nájdeme konštatovanie, že pôvodný protiklad tvrdých a mäkkých dentál bol po zániku konsonantickej mäkkostnej korelácie prehodnotený na protiklad svetlých a temných (s. 106).

⁸Podľa A. Isačenka tvoria konsonanty v slovenčine len 60% z celkového počtu foném. Jeho údaje sú iné, lebo do počtu hlások plniacich funkciu nositeľov slabičnosti zaraďuje aj štyri kombinatórne varianty [r ; r ; l ; l :] (porov. 1. 2.). Uvedené sonóry zaraďuje aj do celkového počtu hlások v slovenčine, ktorý podľa neho číni až 45.

slabikotvornú funkciu. Kým v poľštine sonóry podliehajú znelostnej neutralizácii aj v postavení uprostred slova (medzi dvoma neznelými spoluhláskami), čo v hovorovej poľštine vedie k tomu, že sa neznelá sonóra vynecháva, napr.: *piosnka* [^ojosuka], [^ojoska], *jablko* [jab⁻ko], [japko].

3. 3. K osobitostiam poľštiny patrí asibilácia, t. j. zmena *t*, *d* na *ć*, *®*. Uvedená zmena sa vykonala aj vo východoslovenských a západoslovenských dialektoch. Asibilácia teda patrí k tým javom, ktoré spájajú uvedené slovenské dialekty s poľskými nárečiami i s poľským spisovným jazykom. V spisovnej slovenčine sa asibilácia nevykonala, lebo pre túto zmenu tu neboli fonologické podmienky. Ale v poľštine a západnej a východnej slovenčine boli splnené fonologické podmienky: 1. Pred asibiláciou stvrdo staré *c*' a *3*', ktoré sa vyvinulo z praslovanského **tj*, **dj*. (Ich mäkkostným protikladom sa stalo *ć*, *®* po zmene *t*, *d*). 2. V danom jazyku (dialekte) bola konsonantická mäkkostná korelácia.⁹

Asibilácia sa uskutočnila aj v bieloruštine, ale keďže tam nebola splnená prvá fonologická podmienka, priebeh asibilácie bol podľa L. Nováka (1980, s. 248) motivovaný poľsko-bieloruskými jazykovými kontaktmi.

V dôsledku asibilácie sa znížil počet mäkkých dentál v západnej a východnej slovenčine. V západnej slovenčine bol vývin diferencovaný a v niektorých dialektoch zanikol rad mäkkých dentál úplne. Vo východnej slovenčine stopy po konsonantickej mäkkostnej korelácií tvoria okrem dentál /*ň*/, /*l'*/ aj sykavky /*ś*/, /*ź*/ . Avšak v sotáckych nárečiach v severovýchodnej oblasti východného Slovenska sa zachovala konsonantická mäkkostná korelácia v úplnosti, čo má veľký význam pre štúdium dejín slovenského jazyka. Ako je známe, z najstaršieho obdobia vývinu slovenského jazyka sa nezachovali žiadne súvislé písomné pamiatky, preto sa slovenskí jazykovedci pri rekonštrukcii dejín slovenského jazyka opierajú o štúdium nárečí.

4.1. Porovnanie fonologického systému slovenčiny a poľštiny z hľadiska topologickej analýzy ukázalo, že obidva jazyky patria k odlišným typom, v ktorých sa v nerovnakej miere odrážajú vnútorné vývinové tendencie zdedené z praslovančiny, ale aj vlastné vývinové tendencie. Odlišnosti medzi fonologickými systémami obidvoch jazykov vyplývajú aj z toho, že vo fonologickom opise poľštiny sa v posledných rokoch udiali zásadné zmeny, v dôsledku ktorých sa zmenila aj tradičná charakteristika poľštiny v konfrontácii so slovenčinou. Preto takáto analýza je o to aktuálnejšia.

⁹ Uvedené fonologické podmienky určil L. Novák (1980, s. 248), zakladateľ modernej slovenskej jazykovedy. Po prvýkrát ich však publikoval E. Pauliny (1951, s. 148).

LITERATÚRA

- BUFFA, F.: Z polsko-slovenských jazykových vzťahov. Konfrontačný náčrt. Prešov 1998.
- DOROSZEWSKI, W.: Podstawy gramatyki polskiej. Część 1. Wydanie drugie. Warszawa 1963.
- DUKIEWICZ, L. – SAWICKA, I.: Gramatyka współczesnego języka polskiego. Fonetyka i fonologia. Kraków 1995.
- ISAČENKO, A.: Opyt tipologičeskogo analiza slavianskich jazykov. In: Novoje v lingvistike. III. Moskva 1963, s. 106–121.
- KAČALA, J. et al.: Pravidlá slovenského pravopisu. Bratislava 1998.
- KLEMENSIEWICZ, Z.: Podstawowe wiadomości z gramatyki języka polskiego. Wydanie siódme. Warszawa 1962.
- NOVÁK, L.: K najstarším dejinám slovenského jazyka. Bratislava 1980.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: Úvod do štúdia jazykov. Prvé vydanie. Bratislava 1981.
- PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963.
- PAULINY, E.: Slovenská fonológia. Bratislava 1979.
- PAULINY, E.: Slovenská gramatika. Prvé vydanie. Bratislava 1981.
- STIEBER, Z.: Rozwój fonologiczny języka polskiego. Kraków 1952.
- STRUTYŃSKI, J.: Gramatyka polska. Warszawa 1997.
- URBAŃCZYK, S.: Encyklopedia wiedzy o języku polskim. Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1978.

Фонологическая система словацкого и польского литературных языков с точки зрения типологии

Júlia Kriššáková-Dudášová

Предметом статьи является анализ фонологической системы современного словацкого литературного языка по сравнению с польским языком с точки зрения типологии. Польский язык в качестве языка с консонантной корреляцией по мягкости, в которой различаются твердые и мягкие оппозиции в большинстве артикуляционных рядов, характеризуется довольно богатым инвентарем консонантов (31), а также простой системой вокалов (6). Словацкий язык представляет собой переходный тип между крайним консанантным типом, а крайним вокалическим типом, поскольку соотношение между вокалами (14) и консонантами (27) довольно уравновешенное. Это обстоятельство связано с тем, что словацкий язык относится к тем языкам, в которых нашли свое применение просодические (долгота), а также основные, только ему свойственные дифференциальные фонологические свойства. Долгота в польском языке была утрачена и первоначальные количественные оппозиции превратились в качественные оппозиции (параллельное развитие типично также для восточно-словацких диалектов). Даже ударение, постоянное и связанное с пенультимом, не имеет в польском языке фонологической силы.

В статье выдвигаются проблемы, связанные с новым описанием фонологической системы польского языка, которые, по сравнению с традиционным описанием и оценкой некоторых спорных явлений, своей постановкой представляют собой новый подход к их решению.

ВІКТОРЫЯ ЛЯШУК*

З гісторыі культуры мовы на Беларусі

LAŠUK, V.: From History of Language Culture in Belarus. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 25–33. (Bratislava)

The paper deals with specific problems of Belarusian language culture. It is based on the unique official style, Renaissance and Barocco translations of the Bible (by F. Skaryna, V. Ciapinski), medieval grammars and rhetoric. Modern Belarusian orthology has its roots in the folklore, common periodic publications style, creative use of the language and normalizing activity of Belarusian writers. National scholars deepen the theory of orthology in the sphere of language norms, problems of terminology, stylistic differentiation, Russian language interference, national concept of lexicography.

Linguistics. History of language culture. Belarusian language culture. Belarusian writers and scholars and culture of language. Scientific investigation of Belarusian language culture.

Культура мовы народа з'яўляецца важным складнікам яго сацыяльнага разіцця на значных часавых адлегласцях. Па гэтай прычыне яна ўключае ў сабе сацыялінгвістычны, гістарычна-культурны і камунікацыйны аспекты. Прыкладам іх узаемаабумоўленасці паўстае багатая і жанрава разнастайная беларуская пісьменнасць часоў Вялікага княства Літоўскага, калі беларуская мова ў ім мела статус адзінай дзяржаўнай мовы (XIV–сяр. XVII ст.). У гэты перыяд дзяржаўны архіў Вялікага княства Літоўскага пісаўся за рэдкім выключэннем па-беларуску. Пісьмовыя крыніцы сведчаць пра высокую арыгінальную культуру грамадства і культуру беларускага слова, якое выразна і тонка перадавала прагрэсіўную думку, нацыянальную ідэю і асаблівасці стылю.

У эпоху Адраджэння беларускі гуманіст і асветнік *Францыск Скарына* (1490–1550) перакладаў на мову свайго народа бяспечны духоўны скарб – Біблію. У 23 кнігах Бібліі, якія ўсходнеславянскі першадрукар выдаваў з 1517 г. спачатку ў Празе, а потым у Вільні, вылучаюцца яго арыгінальныя Прадмовы і Пасляслоўі, створаныя ў жанры навуковага красамоўства. Ф. Скарына звярнуўся таксама і да тлумачэння слоў: падручны тлумачальна-перакладны слоўнік (гласарый) ён змяшчаў на палях („на боцехь“) сваіх выданняў, што таксама сведчыць пра ўзровень культуры мовы на Беларусі.

На беларускіх землях дзейнасць Ф. Скарыны працягвалі *Сымон Будны* (1530–1593) (выдаў па-беларуску „Катэхізіс“), *Васіль Цяпінскі* (1540–1603) (надрукаваў на роднай мове „Евангелле“) ды інш. Друкаваліся таксама граматыкі, слоўнікі, іншыя навучальныя кнігі, многія з якіх у пэўнай меры аб'ядноўваюць беларускую

* Doc. Viktória Lašuková, CSc., Katedra súčasného bieloruského jazyka, Bieloruská štátna univerzita, ul. K. Marxa 32, 220050 Minsk, Bielorusko.

і ўкраінскую моўныя стыхіі. Склад лексікі гэтых выданняў пацвярджае пераемнасць моўна-культурных традыцый старой і новай беларускай літаратурнай мовы, як, напрыклад, надрукаваная ў Вільні ў 1596 г. Граматыка *Лаўрэнція Зізанія*. У ёй акрэслены і праблемы культуры маўлення: сама граматыка вызначаецца як „*певное ведане жебысмы добре мовили и писали*”.

Страціўшы ў канцы XVII ст. статус дзяржаўнай мовы ў выніку палітычнага саюза Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, а затым і далучэння да Расіі, беларуская мова з літаратурнай сферы была амаль цалкам выцеснена, існавала пераважна ў вусным варыянце, у фальклору, у дыялектах. Гэта прадвызначыла цяжкі шлях да аднаўлення пісьмовых традыцый, неабходнасць навукова абвергнуць створаную па палітычных меркаваннях думку пра беларускую мову як дыялект. Такая акалічнасць паўплывала і на культуру мовы і на сучасную сацыялінгвістычную сітуацыю: руска-беларускі білінгвізм абмяжоўвае функцыянальнае ўжыванне беларускай літаратурнай мовы ў грамадстве.

Узнаўленне пісьмовай формы беларускай мовы ў XVIII ст. было выклікана цікавасцю пэўнай часткі інтэлігенцыі да самабытнай культуры беларускага народа і яго гісторыі. Найперш пачала развівацца фальклорна-этнаграфічная сфера навуковых даследаванняў, затым сталі з’яўляцца арыгінальныя аўтарскія мастацкія творы, з якіх пачалося фармаванне сучаснай літаратурнай мовы. Узросшы на пладароднай глебе жывога народнага маўлення, яна захоўвае асаблівы дух старажытнасці і даўніх пісьмовых традыцый.

Эстэтычнае выкарыстанне беларускай мовы заўсёды арыентавалася на моўную культуру. Гэта выяўляецца найперш у адборы сродкаў выражэння, у творчым асэнсаванні стылістычных і экспрэсіўных асаблівасцей мовы. Напрыклад, творы *Вікенція Дуніна-Марцінкевіча* (1807–1884) увабралі багацце народнай фразеалогіі і лексікі, што дазволіла аўтару даць літаратурным героям яркія, выразныя, эмацыянальныя характарыстыкі. А ў сваёй камедыі „Пінская шляхта” (1866) пісьменнік звярнуўся непасрэдна да праблемы культуры мовы, стварыўшы сатырычны вобраз чыноўніка-хабарніка, чья гаворка ўяўляе пыхлівую руска-беларускую трасянку.¹ Адлюстроўвае асаблівасці руска-беларускага двухмоўя камедыя В. Дуніна-Марцінкевіча „Залёты” (1870). Пазней аналагічную форму сатыры выкарыстаў у сатарычнай камедыі „Тутэйшыя” (1922) *Янка Купала* (Іван Луцэвіч, 1882–1942) – у вобразе беларуса, пагардлівага да роднай культуры, чыё імкненне пазбавіцца ад усяго беларускага не магло аднак змяніць асаблівасці маўлення.

Становішча нацыянальнай мовы некалькіх мільёнаў беларусаў глыбока клапаціла прагрэсіўную грамадскасць, у тым ліку вучоных іншых краін. Напрыклад, славацкі вучоны *П. Й. Шафарык* у сваёй працы „Гісторыя славянскай мовы і літаратуры паводле ўсіх яе дыялектаў” (1826), а затым у „Славянскім народнапісе” (1842) зважае на беларускую мову, цікавіцца яе асаблівасцямі, вывучае яе пісьмовыя

¹ Тэрмінам *трасянка* ў беларускім мовазнаўстве абазначаецца стыхійнае змяшэнне сістэм дзвюх (некалькіх) моў у выніку пранікальнага білінгвізму (полілінгвізму).

помнікі і творы мастацкай літаратуры. Даследчыкі адзначаюць непасрэдны ўплыў П. Й. Шафарыка, Я. Колара, Л. Штура на В. Дуніна-Марцінкевіча ды іншых беларускіх пісьменнікаў. Напрыклад, *Францішак Багушэвіч* (1840–1900), адвакат па прафесіі, у прадмове да свайго паэтычнага зборніка „Дудка беларуская” (1891) выказаў важныя заканамернасці культурнага выяўлення і духоўнага развіцця народа ў сваёй мове. У часы забароны беларускіх друкаваных выданняў ён звяртаўся да гістарычнай памяці беларусаў, сцвярджаў роўнасць іх мовы з іншымі мовамі свету, нагадваў пра залаты век беларускай пісьменнасці.

Улічваючы сасюраўскую дыферэнцыяцыю мовы і маўлення, неабходна адзначыць, што да пачатку ХХ ст. у пытаннях культуры асабліва ўвага надавалася перш за ўсё мове як арыгінальнай гістарычна акрэсленай сістэме пазнання і адлюстравання рэчаіснасці, сродку самавыражэння народа. У гэтым аспекце вучоныя і пісьменнікі асэнсоўвалі каштоўнасць роднай мовы, даказвалі яе самастойнасць і права на пісьмовую форму.

Працягваючы і развіваючы традыцыі Ф. Скарыны і Ф. Багушэвіча, беларускія пісьменнікі звярталіся да чытачоў з эмацыянальнымі публіцыстычнымі артыкуламі, уклаўшы ў іх свой боль і мастацкі талент. У спрэчцы з праціўнікамі беларускай літаратурнай мовы *Янка Купала* па-філасофску даводзіў, што мове не патрэбны скіпетр і карона – сімвалы ўлады. Мова сама па сабе і скіпетр, і карона, бясконцае багацце чалавечай душы. Кожная з моваў каштоўная сваёй непаўторнасцю, а таму патрэбна свету. Нацыянальная мова дадзена народу і павінна быць ім захаваная. („Ці маем мы права выракацца роднай мовы” (1914).² Беларуская паэтка *Цётка* (Алаіза Пашкевіч, 1876–1916) падкрэслівала, што мова „быццам цэмент, звязвае людзей. Яна дае ім найлепшы спосаб разумець адзін аднаго, адной думкай жьць, адной долі шукаць” („Шануйце роднае слова!”).³

Навуковае ўяўленне пра беларускую мову давалі этналінгвістычныя і дыялектычныя распрацоўкі,⁴ аднак адчувалася вострая неабходнасць яе кадыфікацыі. Як адзначаў аўтарытэтны даследчык гісторыі беларускай літаратурнай мовы прафесар *Леў Шакун* (1926–1996), „яшчэ да рэвалюцыі неаднаразова ўзнімалася пытанне аб стварэнні нарматыўнай граматыкі беларускай мовы, якая упарадкавала б яе арфаграфію і ўжыванне граматычных формаў. Клопатам аб беларускай граматыцы і слоўніку роднай мовы яшчэ ў ХІХ ст. дзяліўся Ф. Багушэвіч з польскім вучоным Я. Карловічам”.⁵

Першым са шматлікіх беларускіх слоўнікаў быў выдадзены ў 1870 г. „*Словарь белорусского наречия*” *Івана Насовіча* (1788–1877), які адлюстравваў багатыя моўныя

² Купала Янка. Публіцыстыка. Мінск, 1972. С. 23–28.

³ Цётка. Творы. Мінск, 1976. С. 217.

⁴ Сярод тагачасных даследчыкаў беларускай мовы назавём І. І. Насовіча, П. А. Бяссонава, П. В. Шэйна, М. Я. Нікіфароўскага, Е. Р. Раманава, У. М. Дабравольскага, М. А. Янчука, А. К. Сержпутоўскага, А. Я. Багдановіча, Я. Карловіча, М. Федароўскага, моваведаў А. А. Пагабно, А. І. Сабалеўскага, А. А. Шахматава ды інш.

⁵ Шакун Леў. Гісторыя беларускага мовазнаўства. Мінск, 1995. С. 122.

традыцыі народа. Найвялікшая роля ў станаўленні навукі пра культуру нацыянальнай мовы належыць заснавальніку беларускага мовазнаўства *Яўфіму Карскаму* (1861–1931). Гэты вучоны пры ўсёй разнастайнасці сваіх лінгвістычных інтарэсаў крыніцай сваіх даследаванняў абраў беларускія рэаліі, „з’яўляючыся, – паводле яго слоў, – прыроджаным беларусам, атрымаўшы выхаванне і адукацыю сярод беларусаў, а ў сувязі з гэтым з самага дзяцінства пастаянна знаходзячыся ў беларускім асяроддзі”.⁶ У сваёй трохтомнай фундаментальнай працы „*Беларусы*” (1903–1922) Я. Карскі спалучаў агляд беларускай моўнай сістэмы з даследаваннямі фальклора і літаратуры.

Адначасова з неабходнасцю тэарэтычнага асэнсавання мовы ўзнікла і практычная патрэба ўпарадкавання беларускага правапісу, выбару графічнай сістэмы. З гэтымі праблемамі сутыкнуліся найперш выдаўцы – пасля афіцыйнага дазволу ў 1905 г. мець беларусам выданні на роднай мове. Асобая роля ў абагульненні назапашанага вопыту належыць газеце „*Наша ніва*” (1906–1915), што выходзіла ў Вільні. Яна аб’яднала нацыянальную творчую інтэлігенцыю, была звязана з усімі куткамі Беларусі, плённа супрацоўнічала з мясцовымі карэспандэнтамі, натхнёнымі ідэяй нацыянальнага адраджэння.

Праблемы моўнай культуры ўлічваліся і ў школьным навучанні ў практыцы стварэння буквароў і чытанак („*Беларускі лемэнтар, або Першая навукa чытання*” (1906) і „*Першае чытанне для дзетак беларусаў*” (1906) Цёткі, „*Другое чытанне для дзяцей беларусаў*” (1910) *Якуба Коласа*. Прафесійны педагог-славеснік *Якуб Колас* (Канстанцін Міцкевіч, 1882–1956) у 1926 г. выдаў таксама першую „*Методыку роднае мовы*”, ў якой вялікае значэнне надаваў умённю валодаць рознымі моўнымі сродкамі, майстэрству слоўнага выражэння, творчаму ўспрыняццю мастацкіх твораў ды іх мовы.

Нарэшце ў 1918 г. , у акупаванай тады нямецкімі войскамі Вільні, пабачыла свет і доўгачаканая беларуская граматыка, самая ўдалая сярод аналагічных прац Б. Пачобкі, А. Смоліча, А. Луцкевіча, А. Станкевіча. Аўтар „*Беларускай граматыкі для школ*” *Браніслаў Тарашкевіч* (1892–1938), вучань А. Шахматава і Я. Карскага, выходзіў з трывалай тэарэтычнай базы, таму акадэмізмам, канцэптэуальнасцю, шырынёй акрэсленых праблем яго падручнік выйшаў далёка за межы практыкі школьнага навучання. З Тарашкевічавай граматыкі пачалася інтэнсіўная дзейнасць беларускіх лінгвістаў па нармалізацыі беларускай мовы, закладанню асновы культуры мовы як лінгвістычнай навукі. З нарматыўных патрабаванняў ацэньвалі моўную практыку свайго часу ўсе спецыялізаваныя даследаванні па фанетыцы, лексікалогіі, граматыцы.⁷

Да разгляду пытанняў культуры мовы і маўлення найперш звярнулася перыёдыка – самая гнуткая і аператыўная інфармацыйная вобласць. У 20-я гг. XX ст. вялікае

⁶ Карский Е. Ф. Очерк научной разработки русского языка в пределах СССР // Сб. Отд. рус. яз. и словесности АН СССР. 1926. Т. СІ. № 1. С. 73.

⁷ Беларуская граматыка. Мінск, 1936; Руска-беларускі слоўнік /пад рэд. А. Александровіча. Мінск, 1937; Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. Мінск, 1940.

значэнне моўнай культуры адводзілі часопісы „Польша”, „Асьвета”, „Узвышша”, „Маладняк”. Ужо ў назвах публікаваных імі артыкулаў выкарыстоўваецца адметная тэрміналогія – *беларуская літаратурная мова, ужыванне слоў, культура мовы*.⁸ Пры гэтым акрамя нарматыўнасці вылучаліся і другія крытэрыі валодання мовай – дакладнасць, выразнасць, мілагучнасць, уменне разумець і захоўваць ў сваім стылі дух мовы.⁹

Паказальна, што таленавітыя пісьменнікі не толькі тонка адчувалі і перадавалі моўныя асаблівасці ў сваіх творах, але імкнуліся ўплываць на моўную практыку – не толькі мастацкімі жанрамі, але і ўласнымі лінгвістычнымі назіраннямі, якія, на жаль, не аб’яднаны ў асобнае выданне. Малая частка іх увайшла ў *хрэстаматыю „Пісьменнік і мова”* (1962), якую склалі *М. В. Анічэнка* ды *А. І. Жураўскі*. Астатнія змешчаны ў публікацыях асобных аўтараў, у іх зборах твораў.

Тэндэнцыя актыўнага стаўлення пісьменнікаў да пытанняў моўнай і маўленчай культуры ў беларускай лінгвістыцы ўстойлівая і нязменная. Пісьменніцкія заўвагі і выказванні тычаць шырокага кола праблем – прыярытэтных напрамкаў развіцця літаратурнай мовы і яе лексікі, ужывання дыялектызмаў, ролі моўнай практыкі ў станаўленні моўнай культуры, культура мовы і маўлення ў перакладчыцкай дзейнасці. Напрыклад, на арыгінальнасць моўнай сістэмы, немагчымасць механічнага перанясення выразных сродкаў з адной мовы ў другую зважаў прадстаўнік псіхалагічнай прозы *Кузьма Чорны* (Мікалай Раманоўскі, 1900–1944). Праблемы нарматыўнасці разглядаў у сваіх навукова-публіцыстычных артыкулах непераўздыдзены сатырык, драматург і байкапісец *Кандрат Крапіва* (Кандрат Атраховіч, 1896–1991), які таксама вёў плённую навуковую працу ў Акадэміі навук Беларусі, рэдагаваў многія лінгвістычныя слоўнікі.

Уяўляючы важнасць стылістычнай дыферэнцыяцыі літаратурнай мовы, беларускія вучоныя імкнуліся стварыць цэнтралізаваную даследчую ўстанову. У першую чаргу ў 1921 г. была заснавана *Навукова-тэрміналагічная камісія*, 15 супрацоўнікаў якой складалі і выдавалі тэрміналагічныя слоўнікі гуманітарнай, прыродазнаўчай і матэматычнай накіраванасці. Праз год быў створаны *Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт)*, у яго этнолага-лінгвістычнай секцыі, акрамя ўжо названай тэрміналагічнай, сталі працаваць таксама слоўнікавая і літаратурна-даследчая камісіі. У Інбелкульце плённа працавалі *Браніслаў Эпімах-Шыпіла* (1859–1934), *Яўфім Карскі*, *Мітрафан Доўнар-Запольскі* (1867–1934), *Усевалад Ігнатоўскі* (1881–1931), *Янка Купала*, *Якуб Колас*, *Сцяпан Некраішэвіч* (1888–1937), *Міхаіл Пятуховіч* (1891–1938) ды інш. Беларусаведчую накіраванасць мела і ўтвораная (праз рэарганізацыю ў 1928 г. Інбелкульту) *Беларуская Акадэмія навук*, якая пашырыла штат супрацоўнікаў і поле навуковай дзейнасці.

⁸ Лёсік Я. Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы// Польша. 1924. № 2. С. 192–205; № 3. С. 97–116; 1925. № 5. С. 133–147. Бузук П. Культура мовы ва „Узвышшы”// Маладняк. 1929. № 5–6. С. 111–116. Дубоўка У. Пра нашу літаратурную мову// Узвышша. 1927. № 2. С. 167–181.

⁹ Дубоўка У. Некаторыя прыватныя выпадкі мілагучнасці нашае мовы// Узвышша. 1927. № 4. С. 88–93.

Аднак нацыянальна арыентаванае навуковае мысленне паступова стала супярэчыць афіцыйнай палітыцы савецкай федэратыўнай дзяржавы, у якую ў 1921 г. увайшла Беларусь. Касмапалітычныя дагматы набіралі моц: многіх вучоных рэпрэсавалі як нацыяналістаў, устанавіўшы затым для астатніх строга палітычныя арыенцыры. Менавіта па гэтай прычыне ў 30-я гг. не сталі здабыткам моўнай практыкі многія напрацаваныя ў 20-я гг. беларускімі лінгвістамі матэрыялы, заснаваныя на дыялектнай сферы, арыентаваныя на ўласныя моўныя рэсурсы. Такія адзінкі замяняліся калькамі і запазычаннямі асвоеных рускай мовай слоў. У гэты час была праведзена і правапісная рэформа 1933 года (з наступным удакладненнем у 1959 г. асобных правілаў), якая мела вынікам значныя выдаткі, звязаныя, напрыклад, з аслабленнем арфаэпічнай нормы вымаўлення асімілятыўнай мяккасці, што змяняе меладычны строй мовы. Таму ў працівагу афіцыйнаму правапісу некаторыя выданні зараз карыстаюцца нормамаі, акрэсленымі ў Тарашкевічавай граматыцы, так званай тарашкевіцай. Наяўнасць двух правапісных сістэм у межах Беларусі і трэцяй – у эмігранцкіх колах – вылучыла патрэбу навукова іх абмеркаваць на рэспубліканскай канферэнцыі, якую арганізаваў і правёў у 1992 г. Інстытут мовазнаўства АН Беларусі сумесна з Міністэрствам адукацыі, Саюзам пісьменнікаў, Таварыствам беларускай мовы імя Ф. Скарыны. Падзеі 1933 года былі прызнаны фактам палітычнага ўмяшання ў моўны працэс. Пры гэтым, зыходзячы з неабходнасці стабілізаваць моўную практыку, канферэнцыя вырашыла пазбягаць паспешлівых, непрадбачлівых дзеянняў, не дапускаць адхіленняў ад наяўных правілаў у афіцыйных выданнях і школьнай практыцы – да іх удакладнення.

Яшчэ адной рэзка адмоўнай з’явай у гісторыі беларускай культуры быў аб’яўлены ў 60-я гады курс на зліццё моў, у выніку чаго нацыянальная мова трапіла ў лік факультатыўных школьных прадметаў. Вострую праблему культуры беларускага маўлення традыцыйна імкнуліся вырашаць мастацкая літаратура, гуманітарныя навукі, беларускае кнігадрукаванне, часткова моўная адукацыя.

Пра жыццёвую моц і багацце мовы сведчыць беларуская мастацкая літаратура, якая мае пісьменнікаў сусветнага ўзроўню. Акрамя ўжо ўзгаданых назавём таксама *Максіма Багдановіча* (1891–1917), *Максіма Гарэцкага* (1893–1939), *Максіма Танка* (Яўгена Скурко, 1912–1996), *Івана Мележа* (1921–1976), *Уладзіміра Караткевіча* (1930–1984), *Васіля Быкава* (нар. у 1924 г.), *Ніла Гілевіча* (нар. у 1931 г.), *Рыгора Барадуліна* (нар. у 1935 г.). Арганічнай часткай іх творчай дзейнасці была і застаецца прапаганда культуры беларускай мовы. Сувязь літаратурнай мовы, мовы мастацкай літаратуры і пытанняў моўнай культуры разглядае ў сваёй манаграфіі, „*Мова народа, мова пісьменніка*” (1989) *Алесь Каўрус*.

У 1996 г. выйшла ў свет унікальная кніга, напрамую звязаная з культурай нацыянальнай мовы, у ёй адлюстраваны індывідуальны („асабісты”) і сацыяльны аспекты. Аўтар, Народны паэт Беларусі *Ніл Гілевіч* назваў свой твор „*Любоў прасветлая: роздумы ў вершах і прозе аб роднай мове. Лірыка – публіцыстычная хроніка: 1947–1995*”. Тут з гістарычнай дакладнасцю пададзена жыццё мовы за 48

гадоў ва ўсіх складанасцях яе развіцця, у дынаміцы станоўчых і адмоўных фактараў, якія Н. Гілевіч асэнсоўвае як паэт, публіцыст, навуковец, дзяржаўны дзеяч. Вялікую каштоўнасць маюць уключаныя ў выданне тэксты афіцыйных выступленняў аўтара ў якасці старшыні Камісіі Вярхоўнага Савета па адукацыі, культуры і захаванню гістарычнай спадчыны. Значная роля адведзена ў іх выкананню прынятага 26 студзеня 1990 года Закона аб мовах, па якім беларуская мова набывала статус адзінай дзяржаўнай. Напрыклад, у слове на адкрыцці першай нацыянальнай канферэнцыі „*Праблемы беларускай навуковай тэрміналогіі*” (4 траўня 1994 г.) Н. Гілевіч падкрэсліваў наступнае: „Станаўленне суверэннай беларускай дзяржавы абавязкова вымагае клопату грамадскасці пра стан сваёй дзяржаўнай мовы, пра яе пашырэнне і замацаванне ўва ўсіх без вынятку сферах грамадскага жыцця – калі мы хочам, каб нашае грамадскае жыццё было нацыянальным, працякала ў сваіх уласных формах”.¹⁰

Сумеснымі намаганнямі навукоўцаў і творчай інтэлігенцыі развіваецца беларуская літаратурная мова, удакладняюцца і навукова акрэсліваюцца яе ўзорныя маўленчыя якасці. У пытаннях культуры маўлення пераважае пункт гледжання беларускіх пісьменнікаў-практыкаў пра неабходнасць захоўваць у пісьмовай форме, у функцыянальных стылях жывы дух, натуральнасць, жыццёвасць і дынамічнасць народнай гаворкі з уласцівай ёй дакладнасцю і вобразнасцю, сістэмай лінгва-культурных каштоўнасцей, сінанімічным і стылістычным багаццем. Паказальна, што назву „Жывое слова” мае радыёперадача па культуры беларускай мовы. Яе стварыў для школьнікаў і нязменна вядзе з лістапада 1963 г. пісьменнік і навуковец *Уладзімір Юрэвіч*. Як ён сам адзначае, „Радыёклуб „Жывое слова” выйшаў у эфір, калі стаў адчувальны ў рэспубліцы заняпад карыстання беларускай мовай, калі скарачаліся гадзіны на яе выкладанне ў школе”.¹¹ Галоўнай задачай сваёй перадачы аўтар лічыць „выхаванне высокай культуры жывога гутарковага беларускага слова”.¹² Па матэрыялах радыёклуба аўтар напісаў для школьнікаў навукова-папулярную кнігу – „Слова жывое, роднае, гаваркое...” (Мінск, 1992). Апошнім часам на радыё з’явіўся і курс беларускай мовы для дарослых, заснаваны на актуальных праблемах культуры мовы.

У навуковым вывучэнні беларускай мовы, без чаго немагчыма гаварыць пра моўную культуру, у распрацоўцы навуковай тэрміналогіі неаспрэчнае першынство належыць *Інстытуту мовазнаўства імя Якуба Коласа* Акадэміі навук Беларусі, які таксама каардынуе навукова-даследчую работу мовазнаўчых кафедраў вышэйшых навучальных устаноў рэспублікі. Шырокая лексікаграфічная і фразеаграфічная дзейнасць, моўная кадыфікацыя, нягледзячы на ўсе складанасці і выдаткі, перадае ў грамадскае карыстанне багаты энцыклапедычны, даведачны матэрыял, даючы шырокія магчымасці ўдасканалення лінгвістычнай адукацыі, павышэння моўнай

¹⁰ Гілевіч Ніл. Любоў прасветлая. Мінск, 1996. С. 492.

¹¹ Юрэвіч Уладзімір. „Жывое слова”// Беларуская мова: Энцыклапедыя. Мінск, 1994. С. 205.

¹² Тамсама.

і маўленчай культуры. У беларускім мовазнаўстве пытаннем культуры прысвечана значная колькасць прац: разглядаюцца агульнатэарэтычныя праблемы камунікацыйных якасцей маўлення і прыватныя аспекты словаўжывання, даследуюцца сітуацыйныя моўныя сродкі ды індыўдуальныя стылістычныя сістэмы. Практычную каштоўнасць у гэтым маюць створаныя за апошнія дзесяцігоддзі „*Граматыка беларускай мовы*” (Т. 1. Мінск, 1962; Т. 2. Мінск, 1965); „*Беларуская граматыка*” (Частка 1. Мінск, 1985; Частка 2. Мінск, 1986); „*Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*”: у 5 тамах (Мінск, 1977–1984); Грабчыкаў С. М. „*Цяжкія выпадкі ўжывання блізкіх па значэнню слоў*,” (Мінск, 1977). Ён жа „*Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт русско-белорусского словаря*” (Мінск, 1980). Ён жа „*Слоўнік паронімаў беларускай мовы*” (Мінск, 1994); Клышка М. К. „*Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў*” (Мінск, 1976, 2-е выд. – 1993); Пазнякоў М. П. „*Слоўнік этімотаў беларускай літаратурнай мовы*” (Мінск, 1988); Мажэйка Н. С., Супрун А. Я. „*Частотны слоўнік беларускай мовы*” ў 5 выпусках (Мінск, 1976–1993); перакладныя двух- і шматмоўныя слоўнікі ды інш. Выдаюцца навуковыя зборнікі, у якіх разглядаюцца разнастайныя нормы форма- і словаўжывання, напрыклад, „*Сучасная беларуская мова. Пытанні культуры мовы*” (Мінск, 1973); „*Пытанні культуры пісьмовай мовы*” (Мінск, 1991). Асэнсоўваюць пытанні культуры мовы ў аспекце нацыянальнай культуры аўтары манаграфій: Янкоўскі Ф. М. „*Пытанні культуры мовы*” (Мінск, 1961). Ён жа „*Роднае слова*” (Мінск, 1967, 2-е выданне – 1972); Каўрус Алякс „*Культура слова*” (Мінск, 1983).

Пытанні культуры мовы ўключаны таксама ў сістэму вышэйшай адукацыі, сінтэзаваны ў адзін вучэбны прадмет са стылістыкай, уведзены ў праграму навучання філолагаў і журналістаў з 1960 г. Асноўныя палажэнні культуры маўлення пра сітуацыйнае дыферэнцыраванае ўжыванне моўных адзінак улічваў аўтар першага дапаможніка па стылістыцы „*Практычная стылістыка беларускай мовы*” (1 частка – Мінск, 1962; 2 частка – Мінск, 1965) М. Я. Цікоцкі. Гэта ж канцэпцыя захавана аўтарам і ў дапаможніку „*Стылістыка беларускай мовы*” (Мінск, 1995). Назавём таксама працу І. Я. Лепшава „*Асновы культуры мовы і стылістыкі. Практыкум*” (Мінск, 1989) і „*Асновы культуры маўлення і стылістыкі*” пад рэд. У. В. Анічэнкі (Мінск, 1992).

У Беларусі існуе і спецыялізаванае выданне „*Культура мовы журналіста*”, у якім змяшчаюць свае артыкулы вучоныя-лінгвісты (М. Я. Цікоцкі, А. І. Наркевіч, В. П. Красней) і журналісты-практыкі.

Працягваецца даўняя традыцыя асвятлення праблем культуры беларускай мовы перыёдыкай. Пад рубрыкай „*Культура мовы*” пастаянна друкуе цікавыя матэрыялы старэйшы часопіс „*Польмя*”. Гэта праблемныя публікацыі па пытаннях кадыфікацыі, лексікаграфічныя і фразелагічныя вышукі, накіраваныя на ўзбагачэнне слоўніка носьбітаў мовы: Сцяцко Павал „*Да ўпарадкавання навуковай тэрміналогіі*”. 1996. № 7. С. 294–304; Крыўко Мікалай „*Учора і сёння нашай лексікаграфіі*”. 1995. № 2. С. 178–183. Даніловіч Мікола „*Фразеалагічная мазаіка*”. 1995. № 2. С. 246–253 і інш.

Вялікую ўвагу культуры мовы і стылістыцы надае штотыднёвая агульнакультурная газета „*Наша слова*”, заснаваная ў сакавіку 1990 г. Таварыствам беларускай мовы імя Францыска Скарыны, якое ставіць перад сабой мэту нацыянальнага адраджэння, пашырэння ў грамадстве роднай мовы – гістарычнай каштоўнасці беларускага народа. На працягу 1995 г. знаёміў чытачоў з гісторыяй і культурай нашай мовы *Уладзімір Свяжынскі* – у аб’ёмнай публікацыі „*Беларуская мова*”. Акрамя рубрыкі „*Культура мовы*”, дзе друкуюцца вядомыя мовазнаўцы *У. Содаль*, *П. Сцяцко*, *А. Каўрус* ды інш., з праблемамі моўнай культуры звязаны рубрыкі „*Жывое слова*”, „*Практычная стылістыка*”, „*Вучымся*”. Газета змяшчае і матэрыялы да слоўнікаў – „*Слоўнік сінонімаў*”, *Мікалая Крыўко*, „*Беларускія імёны*” *Сымона Барыса* і інш. з разлікам на іх асобнае выданне. Так, напрыклад, газета друкавала перакладны руска-беларускі слоўнік фразеалагізмаў *Зміцера Санько*, выдадзены асобна ў 1991 годзе пад назвай „*Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем*” – неабходны ў моўнай практыцы. Вядзецца таксама асветніцкая праца, да супрацоўніцтва запрашаецца навуковая і творчая інтэлігенцыя, надзея нашай культуры.

Апошнія дзесяцігоддзе прынесла значныя змены ў дынаміку развіцця беларускай мовы і яе статус, актывізаваўшы культурныя рэзервы грамадства, адкрываючы новыя падыходы і тэарэтычныя аспекты ў асэнсаванні нацыянальнай, роднай мовы. Гэтыя змены ўлічаны і адлюстраваны ў фундаментальнай энцыклапедыі „*Беларуская мова*”, выдадзенай у 1994 годзе вялікім навуковым калектывам пад рэдакцыяй прафесара *А. Я. Міхневіча*. Перыяд змен патрабуе глыбокага аналізу і напружанай працы – вучоных, палітыкаў, педагогаў. Дзеля будучнасці беларускай мовы і культуры.

De la historia de la cultura lingüística en Belarus

Viktoria L a š u k

La cultura de la lengua de un pueblo constituye un importante factor de su desarrollo social comparado con grandes periodos del tiempo. Los belarusos, a pesar de tener una rica herencia literaria representada por varios géneros, después de perder a finales del siglo XVII su independencia estatal tuvieron que pasar un espinoso camino hasta poder restablecer su lengua literaria y solucionar problemas específicos de la cultura de la lengua, uno de los cuales consistía en desmentir la teoría, inventada por razones políticas, de que la lengua belarusa era un dialecto, por lo cual su uso literario hasta 1905 fue oficialmente prohibido.

El desarrollo de la lengua literaria y, posteriormente, los problemas particulares de la ortología han sido el objetivo principal de la actividad de los escritores belarusos que conjugaron su obra literaria con la normalizadora, utilizando a estos fines la prensa periódica. Esta tendencia se mantiene firme y estable.

El desarrollo científico de la ortología tiene como fundamento las investigaciones lingüísticas que sirven de base para la codificación, y está acondicionado por varios factores lingüísticos y sociales.

Un problema urgente para la ortología belarusa actual consiste en orientar la norma literaria hacia las bases originales del vivo lenguaje popular y ampliar la esfera de uso de la lengua belarusa en la sociedad.

RUDOLF KUCHAR*

Zo slovinskej a slovenskej frazeológie

KUCHAR, R.: From Slovenian and Slovak Phraseology. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 34–41. (Bratislava)

Language closeness of two Slavic languages (linked closer and co-operating more in the past) is apparent in the vocabulary of both languages and especially in the phraseology.

In this study the author deals with Slovenian and Slovak phraseological units. On the basis of their comparison many common features are located which resulted not only from common Slavic ground but also from the language-historical development of the Slovenian and Slovak languages. The aspect of mutual closeness of both languages allowed us to divide phrasemes of these languages into several groups. This phraseme division comes out from the comparison of the feature which is based on the structure of compared phrasemes and individual language-formal or lexical elements.

Linguistics. Slovenian language. Slovak language. Phraseologisms.

Slovinský a slovenský jazyk ako slovanské jazyky juhozápadoslovanskej skupiny majú mnoho spoločného. Markantne sa to prejavuje nielen v ich lexikálnom pláne, ale aj vo frazeologickej oblasti¹ týchto jazykov. Upozorňuje to na ich niekdajšiu psychologicko-spoločenskú a kultúrnu blízkosť, spoločnú jazykovú hranicu a prepojenosť pred a počas existencie Veľkej Moravy. Verifikovať si môžeme uvedenú tézu na niektorých vybraných frazeologických jednotkách.² Už v úvode treba pripomenúť, že jednotlivé frazémy v uvedenom slovníku majú svoje štylistické kvalifikátory, ktoré pri (postupnom, a to zdôrazňujeme) čítaní slovníka boli istým signálom pre naše konštatácie a ďalšie bádanie. V kvalifikátoroch *pog.*, *preg.* a *star.*, resp. *zastar.* nachodíme najviac spoločných, resp. totožných prvkov³. Z uvedeného bude preto vychádzať aj ich rozdelenie, resp. istý výpočet takto vymedzených skupín frazém.⁴ Usilujeme sa ukázať to spoločné, čo hovorí o niekdajšej jazykovej blízkosti, ale aj jednote obidvoch skúmaných jazykov v komunikácii týchto etnických celkov uvedením niekoľkých frazém z každého pre nás zaujímavého typu. Pretože typov a frazém, ktoré by sme mohli porovnávať, je nepreberné množstvo, obmedzili sme sa najprv na frazémy (A) obsahujúce číslovku. V skupine týchto fra-

* PhDr. Rudolf Kuchar, CSc., Jazykovedný ústav Ľ. Štúra, Panská 26, 813 64 Bratislava.

¹ Z historického aspektu sme na to upozornili v štúdií *Z histórie niektorých frazém v staršej slovenčine a niektorých slovanských jazykoch* (1996).

² Ako východisko nám poslúžilo vydanie prvých štyroch zväzkov *Slovara slovenskega knjižnega jezika* (1972–), ktoré sme s uvedeným zámerom preštudovali.

³ Spoločné prvky vidíme v lexike a spájaní slov, v ich formálno-hláskovej podobe, ale aj v celkovej štruktúre istej frazémy.

⁴ Zdôrazňujeme však skutočnosť, že v niektorých prípadoch hodnotenie „frazeologických jednotiek“ v slovinčine a slovenčine je podľa stavu slovníkovej teórie a slovníkárskej praxe v uvedených jazykoch odlišné. Na tieto skutočnosti však konkrétne osobitne neupozorňujeme.

zeologických jednotiek s komponentom označujúcim číslo poukážeme na ich typy a charakteristické znaky, pričom uvádzame ich podskupiny (Aa – Ad). Z iných frazém (B) sa sústreďíme iba na istý reprezentačný výber všetkých typov frazém a ich zastúpenie. Upozorníme pritom na znaky, ktoré z formálno-slovného aspektu hovoria len o úplnej alebo čiastočnej podobnosti v obidvoch jazykoch (Baa, Bab). Neobídeme ani odlišnosti druhého jazyka v ekvivalentnosti, v použití odlišnej reálie (Bb), resp. odlišnej štruktúrovanosti frazémy (Bc), pretože môžu naznačovať iné možné susedstvo⁵ a vplyv iných jazykov a súvislostí.

A. Skupinu frazém, ktorých komponentom je niektorá číslovka, reprezentujú viaceré znaky. Je ním predovšetkým rovnaké jazykové stvárnenie s nezmeneným významom, resp. úplne zhodná gramatická a lexikálno-sémantická podoba (Aa).⁶ Príznačná pre skupinu frazém s číslovkou je ďalej zmena jedného člena alebo ekvivalentu (Ab – ekvivalentom chápeme odlišný výraz, vlastne preklad, nahradenie domácim slovom), [nie však číslovka]. Pre inú skupinu frazém je typická zmena kľúčového slova, ktorým je obyčajne číslovka (Ac – nastala zmena v číselnej/početnej reálii). V ostatnej skupine (Ad) sa istá frazéma a jej obsah vyjadruje celkom inou, od slovenčiny odlišnou, slovenčine neznámou konštrukciou. Vcelku uvedené skupiny (Ab–Ac) môžeme však charakterizovať ako približne rovnaké. Značný odklon badať až v skupine frazém Ad. Konkretizujme si teraz naše jednotlivé skupiny frazém. Zvolili sme taký systém, že uvádzame na prvom mieste slovinskú podobu frazémy (v uvedenej forme a s jej výskytom – zväzok slovníka a str.). Za lomkou (/) sa uvádza jej slovenské znenie alebo za zdvojenou lomkou (//) existujúci (doložený) variant tohto znenia.

Skupina frazeologických jednotiek Aa.

Charakteristika: – rovnaká gramaticko-lexikálna podoba: *v vsemi štirimi se je branil iti/bránil sa so všetkými štýrmi* (I, s. 183); *daj mu eno za uho, po nosu/daj mu jednu zaucho, po nose* (I, s. 338); *gornjih desetisoč/horných desaťtisíc* (I, s. 379); *vseh deset (prstov) si lahko oblizne/všetkých desať (prstov) si môže oblizat'* (I, s. 379); *vsi do enega so prišli/všetci do jedného prišli* (I, s. 427); *dvakrat da, kdor hitro da/dvakrát dá, kto chytró dá* (I, s. 531); *govoriti s kom med štirimi očmi/hovorit' s niekým medzi štýrmi očami* (I, s. 739); *pomóč je prišla pet minut pred dvanajsto/pomoc prišla päť minút pred dvanástou* (II, s. 785); *bili so vsi ene misli z njim/boli všetci jednej mysle* (II, s. 789); *z eno nogo je že v grobu/jednou nohou je už v hrobe* (III, s. 147); *vsakemu enkrat odzvoni/kazhdému raz odzvóni* (III, s. 333); *spametovati se pet minut pred dvanajsto/spamätovat' sa päť minút pred dvanástou* (III, s. 580).

V uvedenej skupine frazém zisťujeme, že slovenčina má v prípade významu ‚v najvyššom čase, v tiesnivej situácii‘ okrem frazémy *päť minút pred dvanástou* aj variantnú podobu *v hodine dvanástej*.

⁵ Ide tu o češtinu a iné jazyky. Tejto problematike sa v príspevku nevenujeme.

⁶ Malá odchýlka, ktorú pokladáme za zanedbateľnú, pramení v systéme skúmaného jazyka a jeho foneticko-fonologickej štruktúrovanosti.

V inom význame ‚je blízko smrti, pred smrťou‘ sa dokladá v slovenčine popri frazéme *jednou nohou je už v hrobe* ešte aj frazéma *stát nad hrobom*, resp. *stojí už nad hrobom*. V nej najmä príslovka *už* (v slovinčine aj slovenčine) spriehladňuje a presne špecifikuje uvedený význam. Bez nej a bez širšieho kontextu by išlo o základný význam slovesa *stát*. Rovnako ako slovenčina aj slovinčina má v inej frazéme s uvedeným významom využitý výraz *deñ: dni má zrátané/dnevi so mu šteti* (III, s. 1107).

Skupina frazeologických jednotiek Ab.

Charakteristika: – zmena kľúčového slova, ekvivalentné vyjadrenie (často aj slovným zvratom): (*pomagal ji je njen*) *šesti čut/šiesty zmysel* (I, s. 323); *ne da si dvakrat reči/netreba dvakrát povedať* (I, s. 338); *vsak dinar⁷ trikrat obrne/každý peniaz trikrát obráti* (I, s. 408; II, s. 93; III, s. 224); *igrati drugo violino/hrať druhé husle* (I, s. 509); *obljubiti in dati je dvoje/sľúbiť a dať je iné* (I, s. 537); *presojati z dvojnim merilom/merať dvojakým merom* (I, s. 538; II, s. 746); *ena lastovka ne naredi pomladi/jedna lastovička nerobí jar* (I, s. 580); *dela vse po enem kopitu/všetko robí na jedno kopyto* (I, s. 580); *manjka mu eno kolesce/chýba mu jedno koliesko* (I, s. 691); *en kolešček v glavi ima premalo, preveč/má o koliesko menej, viac* (II, s. 28); *za pet Kriščevih ran/pre päť rán Kristových* (III, s. 580); *ženinov ima na vsak prst (po) pet/nápadnikov má na každý prst päť, piatich* (III, s. 580); *drži se, kot da ne zna do pet šteti/vyzerá, akoby nevedel do päť narátať* (III, s. 580); *vedno je hotel biti v prvem planu/byť na prvom mieste, v popredí* (III, s. 615); *je med dvema ognjema/byť medzi dvoma (mlynskými) kameňmi* (IV, s. 33); *sedeti na dveh stolih/sediť na dvoch stoličkách* (IV, s. 611); *(svoje nazore je spremenil) za sto osemdeset stopinj/o stoosemdesiat stupňov* (IV, s. 949).

Skupina frazeologických jednotiek Ac.

Zmena číselnej reálie: *biti v devetih nebesih/byť v siedmom nebi//cítiť sa ako v nebi* (I, s. 389; III, s. 12); *nisem ga videl že celo stoletje/nevidel som ho už sto rokov* (IV, s. 962).

Skupina frazeologických jednotiek Ad.

Charakteristika: – rozličnosť konštrukcie (niekedy sa mení aj význam, nastáva posun významovej stránky frazémy): *čez sedem let vse prav pride/po čase sa pravda ukáže* (I, 296); (*tako te bom*), *da boš devet sonc videl/až sa ti zaískri* (I, s. 389); *kovati koga v deveta nebesa/vynášať, vychvalovať niekoho do nebies* (I, s. 389; II, s. 457); *kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima/kde sa dvaja bijú, tretí vyhráva, víťazí* (s. 431); *pri enem ušesu noter, pri drugem pa ven/jedným uchom dnu, druhým von* (I, s. 509); (*fant, kakršnih gre*) *dvanajst na ducat/dvanásť do tucta* (I, s. 522); *pet takih ukrotim za malo južino/kolkó je vás do tucta* (II, s. 248); *vsi mu strežejo, on pa ne pet ne šest/je ako teľa, vól...* (II, s. 580); *kdor molči, desetim odgovori/mlčať je zlato* (II, s. 828); (*ubiti*) *dve muhi na en mah/(zabiť) dve muchy jednou ranou* (II, s. 666; III, s. 716); *petkrat premisli preden rečeno/trikrát meraj a raz strihaj* (III, s. 586); *trikrat seliti, preseliti se, je enkrat*

⁷ Vzhľadom na iné spoločenské podmienky sa tu vymenilo slovo *denar* za *dinar*.

pogoreti/sťahovať sa, akoby si (raz) vyhorel (III, s. 719); *pohlevnih ovčic gre veliko v en hlev/dobrych ľudí sa veľa zmestí* (III, s. 727); *osel gre samo enkrat na led/iba raz sa popáliš* (IV, s. 445).

Význam, treba prv rozmýšľať, ako niečo povieme alebo urobíme' vyjadrený frazémou *vsak dinar trikrat obrne* sa v slovinčine aktualizoval a modifikoval jej variantom *vsako besedo trikrat obrne, preden spregovori*.

B. Frazeeologické jednotky všeobecne (bez obmedzenia).

Pre túto skupinu frazém sú charakteristické rovnako ako v predchádzajúcej skupine odlišnosti a zmeny, ktoré sa prejavili najmä pri ich utváraní. Hoci v nich môžeme pozorovať rovnakosť predovšetkým v ich lexikálno-gramatickej podobe a sémantickej stránke, rozlišovali by sme však skupinu frazém s jazykovo presnou, teda neodlišenou podobou (Baa) a frazeologizmy s niektorými menšími gramatickými alebo lexikálnymi odchýlkami (Bab), ktoré spočívajú vo využití derivácie jednotlivých slov, v použití odlišnej predložky, resp. ekvivalentu a pod.

Skupina frazeologických jednotiek Baa.

Charakteristika: – rovnaká gramaticko-lexikálna podoba. Podobné a presné vyjadrenie: *dokazati črno na belem/ukázat čierne na bielom* (I, s. 113); *ne hvali dneva pred večerom/nechváliť deň pred večerom* (I, s. 334); *pred takim junakom klobuk dol/pred takim junakom klobúk dole* (I, s. 449); *palica ima dva konca/palica má dva konce* (I, s. 530); *hodi kakor mačka okrog vrele kaše/chodí ako mačka okolo horúcej, vrelej kaše* (I, s. 815); *imeti srce iz kamna/mať srdce z kameňa* (II, s. 261); *podarjenemu konju se ne gleda na zobe/(po)darovanému koňovi sa nepozera na zuby* (II, s. 405); *nihče ne pade učen z neba/nikto nepadá učený z neba* (III, s. 13); *gledati, videti koga iz obličja v obličje/vidieť niekoho z obličaja do obličaja, z tváre do tváre* (III, s. 201); *(če to dobiš,) si lahko vse prste obližeš/prsty si oblízat'* (III, s. 204); *napad je najboljša obramba/útok je najlepšia obrana* (III, s. 215); *delo gre od rok/práca ide od rúk* (III, s. 253); *težek kamen se mu je odvalil od srca/tážký kameň mu spadol zo srdca* (III, s. 326); *vrana vrani oči ne izkljuje/vrana vrane oči nevykljuje, nevyzobe* (III, s. 358); *metati komu polena pod noge/hádzať, metať, lúčať polená niekomu pod nohy* (III, s. 147; III, s. 760); *gori mu zemlja pod nogami/horí mu zem pod nohami* (III, s. 147); *laž ima kratke noge/lož má krátke nohy* (III, s. 147); *oditi z dolgim nosom/odišť z dlhým nosom* (III, s. 154); *igrati se z ognjem/hrat' sa s ohňom* (III, s. 336); *imeti koga v paci/mať niekoho v páci* (III, s. 504); *biti bolj papeški kot papež/byť pápežskejší ako pápež* (III, s. 521); *kuhan in pečen je pri njih/varený, pečený* (III, s. 554); *(ta dva sta si,) se gledata kot pes in mačka/byť ako pes a mačka* (III, s. 573); *kdor nima v glavi, ima v petah/kto nemá v hlave, má v päťach* (III, s. 580); *kdor se v petek smeje, se v nedeljo joka/kto sa v piatok smeje, v nedeľu plače* (III, s. 581); *plavati proti toku/plávať proti prúdu* (III, s. 625); *pogovoriti se iz oči v oči/prehovorit' si zoči voči* (III, s. 721); *vsak naj pometa pred svojim pragom/každý nech si zametá pred svojim prahom* (III, s. 797); *če mu prst pomoliš, pa roko z(a)grabi; pest ponudiš, pa roko z(a)grabi/podáš prst, ruku zoberie* (III, s. 805, 818); *nič ni ušlo njenim pozornim očem/nič neušlo jej pozorným očiam* (III, s. 945);

imeti dolge prste/mať dlhé prsty (III, s. 1005); *kar kdo seje, to bo tudi žel/čo kto seje, to bude žat'* (IV, s. 616); *siti lačnemu ne verjame/sýty lačnému neverí* (IV, s. 678); *ta ima pa slamó v glavi/mať v hlave slamu* (IV, s. 734); *smola se ga drži, ima smolo/mať smolu* (IV, s. 766).

Skupina frazeologických jednotiek Bab.

Charakteristika: – rovnaká gramaticko-lexikálna podoba. Uskutočnila sa menšia gramatická a lexikálna úprava. Prejavila sa v použití inej predložky, nejakého derivovaného slova alebo iným gramatickým prostriedkom (upravením ekvivalentu označujúceho tú istú reáliu): *živeti bogu za hrbtom/žit' bohu za chrbtom* (I, s. 160); *boljši je vrabec v roki, kakor golob na strehi/lepši je vrabec v ruke, hrsti ako holub na streche* (I, s. 170); *kovačeva kobila je zmeraj bosa/kováčova kobyla je väčšinou bosá* (I, s. 176); *jabolko ne pade daleč od drevesa/jablko nepadá d'aleko od (dreva)⁸, stromu* (I, s. 330); *igrati drugo violino/hrať druhé husle* (I, s. 509); *zadeti žeblicó na glavico, v glavico/udriet' klinec po hlavičke* (I, s. 693); *imeti kaj v malem prstu/mať niečo v maličku* (II, s. 27); *iver v očesu drugega vidi, bruna v svojem pa ne; pezdir v očesu svojega bližnjega vidi, bruna v svojem pa ne/vidí smietku v oku bližneho a brvno vo vlastnom oku nevidí* (II, s. 82; III, s. 587); *klin se s klinom izbija-izbije/klin sa s klinom vybíja* (II, s. 83, 85); *ugrizniti v kisló jabolko/zahryznúť do kyslého jablka* (II, s. 194); *narediti kariero/urobiť kariéru* (II, s. 288); *obesiti študij na klin, kljuko, kol/zavesiť štúdiá na klinec* (II, s. 337, 341, 363); *hoditi s kokošmi, kurami spat/chodiť so sliepkami spať* (II, s. 362, 531); *biti kokošje, kratke, kurje pameti/mať krátku pamäť//kurací mozog* (II, s. 472, 534); *streljati kozle/strieľať capov* (II, s. 459); *prinesti vse na krožniku/priniesť všetko na tácke* (II, s. 511); *njegovo življenje visi na lasu/jeho život visi na vlásku* (II, s. 558); *kar danes lahko storiš, ne odlašaj na jutri/čo môžeš urobiť dnes, neodkladaj na zajtra* (III, s. 280); *imeti dve železi v ognju/mať dve železka v ohni* (III, s. 336); *ne mečite denarja skozi okno/nehádzte peniaze von oknom* (III, s. 356); *koliko ljudi, toliko okusov/kol'ko ľudí, tol'ko chutí* (III, s. 371); *metati, sipati komu pesek v oči/hádzať, sypať niekomu piesok do očí* (III, s. 573; 672); *držati, tiščati pesti za koga/držať päste, palce niekomu* (III, s. 577); *vem, odkod veter piha/odkiaľ vietor fúka* (III, s. 592); *obračati plašč po vetru/prevracať plášť, kabát po vetre* (III, s. 621); *počutiti se kot riba na suhem/cítiť sa ako ryba na suchu* (III, s. 667); *kamor si hudič sam ne upa, pošlje babo/kde si sám čert netrúfa, pošle babu* (III, s. 860); *biti komu v posmeh/byť na posmeh* (III, s. 865); *bolje pozno kot nikoli/radšej neskôr ako nikdy* (III, s. 938); *kdo prej pride, prej melje/kto prv pride, ten prv melie* (III, s. 1033); *poda se mu, kot kravi, svinji sedlo/ide, svedčí mu ako krave sedlo* (IV, s. 612; III, s. 670); *riba pri glavi smrdi/ryba od hlavy smrdí* (IV, s. 768); *delati iz komarja, muhe slona/robiť z komára, muchy slona* (IV, s. 751).

Skupina frazeologických jednotiek Bb.

Charakteristika: – zmena jedného (kľúčového) člena, reálie, ekvivalentné vyjadrenie: (*govoril je nekaj*), *kar ni imelo ne glave ne repa/čo nemalo hlavu ani päťu* (I, s. 691);

⁸ V staršej slovenčine máme doložený význam ‚strom‘ v slove *drevo* i *drvo* (porov. našu štúdiu *Slovo drevo v slovanskom a staroslovenskom kontexte*, 1988). Je preto možná i takáto podoba uvedenej frazémy.

jajce več kot puta ve/vajce vie viac ako sliepka (II, s. 199); *gójiti, greti, rediti kačo na prsih, srcu/hriat' hada na prsiach* (II, s. 251); *tak je, kot bi na koprivah sedel/je taký, akoby na ihlách sedel* (II, s. 430); *(kmalu je vrgel) puško v koruzo/hodit' pušku do žita* (II, s. 442); *(imeti) na jeziku med, v srcu led/mat' na jazyku med, v srdci jed* (II, s. 569); *(drži se) kot kup nesreče/je ako kópka nešťastia* (II, s. 529); *kaj se vlečeš kot megláčo sa vlečieš ako smrad* (II, s. 727); *ni vsak dan nedelja/nie každý deň je sviatok* (III, s. 17); *tišči glavo v pesek kot noj/strkať hlavu do piesku ako pštros* (III, s. 148); *gleda kakor bik v nova vrata/pozera, hľadí ako teľa na nové vráta, novú bránu* (III, s. 162); *vse je bob v steno/všetko je ako hrach na stenu* (III, s. 172); *vse gre kakor po olju/všetko ide ako po masle* (III, s. 377); *sta kot olje in voda/sú ako oheň a voda* (III, s. 377); *šef mu je opral glavo/šef mu umyl hlavu* (III, s. 416); *imeti oči na pecljih/mat' oči na stopkách* (III, s. 551); *pristriči komu peruti/pristrihnúť niekomu krídla* (III, s. 571); *vzeti koga pod peruti/vziať niekoho pod krídla* (III, s. 571); *pes ki laja, ne grize/pes, ktorý breše, nehryzie* (III, s. 573); *kadar mačke ni doma, miši plešejo/keď mačka nie je doma, myši majú hody* (III, s. 633); *to so le pobožne želje/to je len zbožné želanie* (III, s. 656); *(pri tem je hotel) vsó smetano (sam) posneti alebo posneti škrlup z mleka/zobrať z mlieka smotanu* (III, s. 368 al. IV, s. 1085); *ne seže (sega) mu niti do popka (gležnjev)/nesiaha mu ani po členky* (III, s. 823; IV, s. 613); *napihujem kot puran/nadutý (nafúknutý) ako moriak; rdeč kot puran/červený ako moriak* (IV, s. 289); *iskati šivanko v senu/hľadat' ihlu v kope sena* (IV, s. 629); *ima slonovo kožo/má hrošiu kožu* (IV, s. 752).

V skupine frazém Bab a Bb zaujali svojou pestrosťou vyjadrenia, v ktorých sú názvy domácej hydiny: sliepka (slovinské lexémy *kokoš, kura, puta*⁹) a morka (*puran*). V slovenčine frazémam s uvedenými odvodenými slovinskými lexikálnymi jednotkami *kurji, kokoji* zodpovedajú frazeologizmy *mať krátku pamäť* a *mať kurací mozog*. V skupine frazém Bb zisťujeme v slovinčine väčší počet lexém na vyjadrenie ‚netrepezlivosti, nepokojnosti, neposednosti‘ po slovese *sedieť*. Popri uvedenej frazéme *kopriva* sa zaznamenávajú ešte slová *ihla, trn, žejavica: sedeti kakor na iglah, trnih, žerjavici* (IV, s. 611). V slovenskej frazéme tohto významu sa používajú lexémy *ihla, trň, žeravé uhlie*. Nedokladá sa frazéma so slovom *žihlava* (kopriva – Smiešková, 1974, s. 219). Slovinský jazyk, ako vidíme z dokladov, má oproti slovenčine aj variantnú frazému (doloženú z nárečí) na význam ‚mať všetky výhody, mať zisk‘. Je ňou frazeologická jednotka *posneti škrlup z mleka* s výkladom ‚smetano‘¹⁰.

Skupina frazeologických jednotiek Bc.

Charakteristika: – odlišnosť v konštrukciách: *napraviti križ čez kaj/urobit' križ nad niečim//za niečim čiaru* (I, s. 296); *padel je kot čik/dostat' guľu, baňu* (I, s. 298); *kocka je padla/kocky sú hodené* (II, s. 356); *poberi šila in kopita/zober si svojich sedem slivák* (II, 429); *mi tudi nismo z lune/nespadli sme z mesiaca* (II, s. 653); *kdor zgodaj vstaja, na kruhu ostaja/któ včas ráno vstáva, Boh ho požehnáva* (III, s. 461); *otepati se z mlini*

⁹ V súvislosti so slovinskými slovami *púta, pútka* (púta, pútka – III, s. 295) môžeme rovnako aj pre slovenčinu doložiť ekvivalentný výraz *putka* a frazeologizmus *byť (ako) putka*.

¹⁰ Náležitým by v tomto prípade bol výklad použitý pri variantnej frazeologickej jednotke.

na veter/bojovať z veternými mlynmi (II, s. 515); *posipati se s pepelom/posuti si glavo s pepelom/posypat' si hlavu popolom, sypat' si na hlavu popol* (III, s. 563; 854; 885); *priiti na psa/pristi' na psi tridsiatok* (III, s. 573); *vem, kam pes taco moli/vem, kaj se skriva namen govorenja, ravnanja/kde je pes zakopaný* (III, s. 573); *zategniti, stiskati pas, varčevati'/šetrit' na žalúdku* (III, s. 536; IV, s. 947); *je v nogah polž/vlečie sa ako slimák* (III, s. 788); *postavljati koga na laž/usvedčovať niekoho zo lži* (III, s. 880).

Porovnanie dvoch blízkých slovanských jazykov z aspektu frazeológie prináša viaceré zistenia. Je ním predovšetkým skutočnosť, že staršia vrstva frazém skúmaných jazykov sa javí ako spoločná po všetkých stránkach. Tvoria ju frazémy z oblasti každodenného života, napr.:

Baa – palica ima dva konca/palica má dva konce (I, s. 530); *imeti srce iz kamna/mat' srcece z kameňa* (II, s. 261); *kuhan in pečen je pri njih/varený a pečený* (III, s. 554); *prijatelja skušaš, spoznaš v nesreči/priateľa spoznaš v nešťastí; v nūdzi poznáš priateľa* (IV, s. 725);

Bab – igrati drugo violino/hrat' druhé husle (I, s. 509); *streljati kozle/strielat' capov* (II, s. 459); *vem, odkod veter piha/odkial' vietor fúka* (III, s. 592); *stopiti pred božjo sodbo/pristi' pred boži súd* (IV, s. 786); *kaj neprestano sovkaš/kuvikáš* (IV, s. 821).

Platí to aj o frazémach súvisiacich s duchovnou orientáciou človeka. Podstatnou zložkou spoločnej (slovinskej i slovenskej) frazematiky je frazeológia doložená v Biblii: *Abrahamova leta* (I, s. 3); *biti v Abrahamovem naročju* (I, s. 3); *judežev denar; judeževi groši* (II, s. 240); *beseda je meso postala* (II, s. 75; III, s. 875); *iver v očesu drugega vidi, bruna v svojem pa ne* (II, s. 82); *ločiti pleva od zrnja* (III, s. 635); *v potu svojega obraza si služi kruh* (III, s. 1040); *seme je padlo na rodovitna tla.* (IV, s. 626).

Zistili sme, že v slovinčine na vyjadrenie jedného významového celku sa použilo často viac frazém, napr. pre význam ‚odísť z dlhým nosom‘ (*Baa*) sa používa ešte navyše aj iná konštrukcia, a to *nos se mu je podaljšal, povesil, zavihal* (III, s. 154). Podobnú situáciu pozorujeme i v slovenčine. To je však už iná otázka.

Záverom možno konštatovať, že slovinčina rovnako ako slovenský jazyk disponuje obrovským frazeologickým fondom, ktorý nie je možné v štúdiu vyčerpávajúco spracovať ani roztriediť. Pokúsili sme sa aspoň v hlavných črtách ukázať problematiku výskumu v tejto oblasti, hoci z veľkého množstva zaujímavých frazeologických jednotiek sme mohli využiť iba nepatrný počet. Z uvedeného množstva frazém sa vyčlenením ich skupín ukázalo, že dávnejšia jazykovo-zemepisná blízkosť a kontakty slovinského a slovenského jazyka sa prejavili predovšetkým vo frazeologickej oblasti. O tom jasne hovorí aj náš výskum, ktorý by sa mal aj ďalej rozvíjať.

Pri spracovaní a uvádzaní frazeologizmov v slovenskom a slovinskom slovníku sú isté odlišnosti. Tieto odlišnosti vyplynuli najmä z rozličných prístupov spracúvanej problematiky. Neprináleží nám konfrontovať ich. Treba sa však zmieniť o tom, že práve hodnotenie niektorých frazém z pohľadu slovenskej koncepcie si kladie isté otázky pri ich porovnávaní, resp. niektoré z nich nie sú spracované v slovinskom slovníku ako frazémy.

LITERATÚRA A PRAMENE

- KUCHAR, R.: Slovo drevo v slovanskom a staroslovenskom kontexte. *Slavica Slovaca*, 23, 1988, č. 1, s. 33–42.
- KUCHAR, R.: Z histórie niektorých frazém v staršej slovenčine a niektorých slovanských jazykoch. In: *Slovenčina v historickom kontexte*. Red. E. Kralčák. Nitra 1996, s. 145–148.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. I.–IV. (A–Š). Ljubljana 1972–1985.
- SMIEŠKOVÁ, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava 1974.
- TOMŠIČ, F.: *Slovensko-nemški slovar*. 3. vyd. Ljubljana 1977.

Из словенской и словацкой фразеологии

Rudolf Kuchar

Языковая близость двух славянских языков (в прошлом более тесно связанных) особенно ярко проявляется в словарном запасе обоих языков, в частности во фразеологии. В статье уделяется внимание словенским и словацким фразеологическим единицам. Автор, на основании их сравнения, отмечает много общих свойств, что обусловлено не только общей славянской основой, но и историческим развитием словенского и словацкого языков. Взаимная близость сравниваемых языков позволяет разделить фразеологические единицы данных языков на несколько групп (4). Сравнение, исходящее из характеристики фразем, базируется прежде всего на структуре сравниваемых фразем, а также на отдельных языково-формальных и лексических элементах.

ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ*

Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov

ŠVAGROVSKÝ, Š.: On the History of Slovak Translations of Byzantine Liturgical texts. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 42–51. (Bratislava)

For Slovak Christians of the Byzantine rite Church Slavonic was the liturgical language par excellence for many centuries. Opinions about the necessity to substitute Church Slavonic by the literary Slovak language in liturgy started to appear not sooner than at the end of the thirties of the 20th century. The first Slovak translation of St. Joann Chrisostomos' Liturgy was made by Greek Catholic priest Pavol Spišák in 1933. During the following period of more than 60 years several translations not only of the above mentioned liturgy but also of two other eastern liturgies – namely those of St. Bazil the Great and St. Gregor – has appeared. The latest translation was published in 1998. The author of the article calls attention on some discrepancies between the original Greek text of the liturgy and its Church Slavonic and Slovak translations.

Linguistics. Byzantine rite. Church Slavonic. Slovak translation. St. Joann Chrisostomos' Liturgy. St. Bazil Liturgy. St. Gregor Liturgy.

Na kresťanskom Východe sa od začiatkov evanjelizácie národov konali bohoslužby v ich národných jazykoch – gréčtine, starej sýrčine, arménčine, gruzínčine, arabčine, koptčine, staroslovienčine (cirkevnej slovančine) a pod. Na kresťanskom Západe vznikla zásadne odlišná situácia – oficiálny administratívny jazyk rímskej ríše, latinčina, sa zároveň stal jediným univerzálnym bohoslužobným jazykom západnej rímskej cirkvi.

Veľká časť pôvodného obyvateľstva dnešného severovýchodného Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny, severovýchodného Maďarska a Transylvánie prijala spolu s východnou, byzantskou formou kresťanstva aj cirkevnoslovanský liturgický jazyk. Na tomto území, ktoré sa od konca 10. stor. postupne začleňovalo do vznikajúceho uhorského štátu, sformovalo sa cirkevné spoločenstvo kresťanov východného, byzantského obradu, ktoré napriek zložitým dejinným peripetiám i svojej multietnicite, pretrvalo už vyše 1100 rokov. Pravda tých jedenásť storočí pretrval len liturgický obrad, t. j. ceremoniálna zložka liturgie, pretože pôvodný liturgický jazyk – cirkevnú slovančinu, dve jeho etniká – Maďari a Rumuni (Valasi) nahrádzali vlastnými národnými jazykmi už od 18. storočia. Maďarskí a rumunskí katolíci byzantského obradu zaviedli svoje jazyky do liturgie s oficiálnym povolením Svätej stolice až začiatkom 20. storočia.

Pre Slovákov v Uhorsku, neskôr v ČSR i v období vojnovjej Slovenskej republiky, nebolo ľahké ani jednoduché presadzovať do byzantskej liturgie namiesto cirkevnej slovančiny slovenčinu, pretože rusínska zložka tohto cirkevného spoločenstva za pod-

* Doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., J. Cígera-Hronského 26, 831 02 Bratislava.

pory vedenia gréckokatolíckeho prešovského biskupstva to odmietala. Akoby v tomto prípade už nemali platiť slová apoštola Pavla z 1. listu Korint'anom, na ktoré sa odvolával sv. Cyril na začiatku evanjelizovania našich predkov, že „na cirkevnom zhromaždení radšej poviem päť slov zrozumiteľných, aby som druhých poučil, než desaťtisíc slov v (cudzom) jazyku”.¹ A keďže cirkevná slovančina sa pre široké vrstvy slovenských katolíkov byzantského obradu minimálne od začiatku 20. stor. skutočne stala ťažko zrozumiteľným jazykom, zostávalo nepochopiteľným, prečo gréckokatolícka hierarchia nechce pripustiť slovenčinu do liturgie, keď navyše tu už bol historický precedens s maďarčinou a rumunčinou.² Príčiny tohto odmietavého postoja k slovenčine ako liturgickému jazyku zo strany prešovského biskupstva v minulosti a k slovenským gréckokatolíkom vo všeobecnosti treba vidieť v trvalej absencii Slovákov vo vedení diecézy. Ani jeden kanonik prešovskej biskupskej kapituly, ani jeden profesor bohosloveckej akadémie alebo seminára sa nehlásil za Slováka, hoci ne jeden z nich pochádzal z čisto slovenského kraja. Rovnako to bolo aj v prípade biskupov – od vzniku prešovského biskupstva v r. 1818 až do r. 1990, ani jeden nebol Slovákom. Ale aj medzi nižším klérom nebola situácia pre Slovákov priaznivejšia. Neslovenský pôvod väčšiny gréckokatolíckych kňazov má svoj začiatok už v časoch uzatvorenia Užhorodskej únie v r. 1646, keď sa zo 63 pravoslávnych rusínskych popov či baťkov, v tej dobe ešte poddaných zemepánov, po tomto cirkevnoprávnom akte stali gréckokatolícki kňazi, teda už slobodní občania, vrátane ich rodín, ktorí v záujme zachovania štátom a rímskokatolíckou cirkvou priznanej slobody vytvárali ženbou kňazské gréckokatolícke dynastie (budúci kňazi si vyberali za manželky dcéry tiež z kňazských rodín, ich synovia postupovali rovnako atď.). A tak vlastne aj v slovenských gréckokatolíckych farnostiach až do nedávnej minulosti pôsobili rusínski kňazi, ktorí sa len veľmi neochotne alebo vonkoncom odmietavo stavali k zavádzaniu slovenčiny do byzantskej liturgie. Situácia sa začala radikálne meniť až počas vojnovnej Slovenskej republiky, keď v Michalovciach vznikol kultúrno-náboženský spolok *Jednota sv. Cyrila a Metoda*. Na jeho vzniku mal najväčšiu zásluhu profesor gréckokatolíckeho náboženstva na tamojšom gymnáziu J. Murín. Spolku sa podarilo za pomerne krátky čas rozsiahlou osvetovou a vydavateľskou činnosťou sformovať národnú slovenskú gréckokatolícku pospolitosť, a tým vedenie prešovskej diecézy upozorniť, že slovenským gréckokatolíkom treba poskytnúť po náboženskej i kultúrno-národnej stránke to, čo im podľa prirodzeného a cirkevného práva patrí. Vedenie diecézy však vznik spolku neprijalo s pochopením, ba vyslaný zemplínsky vikár A. Tink na zakladajúcom zhromaždení pohrozil, že ho biskup neschválí. Po upozornení, že Jednota sv. Cyrila a Metoda nebude čisto náboženským spolkom, ktorý podľa cirkevného práva schvaľuje biskup, ale kultúrno-náboženský spolok, ktorý schvaľuje ministerstvo vnútra, vikár A. Tink zo zhromaždenia odišiel. Mimochodom bol to ten

¹ Nový zákon. SÚSCM. Rím 1968, s. 652.

² O tom, že už aj samotné cyrilské písmo robilo slovenským veriacim veľké ťažkosti, svedčí skutočnosť, že biskupstvo muselo od r. 1916 povoliť pre nich tlačiť náboženské knihy latinkou. V Užhorode, sídle mukačevského grécko-katolíckeho biskupstva, sa náboženské knihy tlačili latinkou (ale maďarským pravopisom) už od r. 1903.

istý Tink, ktorý sa v r. 1926 kategoricky staval proti vydaniu Slovenského gréckokatolíckeho katechizmu pre základné školy³ (hoci sa o jeho vydanie zasadzovali, paradoxne, rusínski kňazi v slovenských farnostiach) i proti zavedeniu slovenčiny do liturgie. Ak k tomu na celkové dokreslenie situácie prirátame, že v prešovskej diecéze bolo gréckokatolícke školstvo výhradne v rusínskych rukách, že sa Prešov považoval za sídlo šiesteho rusínskeho biskupstva, možno pochopiť, prečo slovenskí gréckokatolíci tak naliehavo pociťovali potrebu založenia slovenského kultúrno-náboženského spolku, ktorý by bol v národnom ohľade partnerom rusínsky orientovaných spolkov a iných ustanovizní v diecéze. Závažné dôsledky mala táto situácia pre slovenských gréckokatolíkov aj navonok smerom k zahraničiu a Svätej stolici osobitne. Tá totiž ani po 2. svetovej vojne nevedela o gréckokatolíckych Slovákoch a zotrvala v presvedčení podloženom hláseniami vedenia biskupstva do Ríma, že každý gréckokatolíci na Slovensku je Rusín (v latinizovanej podobe Ruthenus). Michal Lacko, profesor pápežskej Gregorovej a Rímskej štátnej univerzity, musel ešte v šesťdesiatych rokoch presvedčať rímskeho kardinála Tisseranta, prefekta kongregácie pre východné cirkvi pri Svätej stolici, že gréckokatolícki Slováci skutočne existujú nielen na Slovensku, ale aj v diaspóre. Bola to veľmi smutná a bolestná kapitola v dejinách slovenských gréckokatolíkov, o ktorej sa aj v súčasnosti hovorí s ostychom.

Aj za tejto nepriaznivej situácie pre slovenských gréckokatolíkov začala časť nižšieho kléru nastoľovať otázku prekladu byzantskej liturgie do slovenčiny. Kňazi v slovenských farnostiach, najmä na Špiši a v Gemeri, odôvodňovali potrebu slovenského prekladu tým, že veriaci cirkevno-slovanským liturgickým textom nerozumejú alebo rozumejú len zdanlivo a často ich komolia. Prvé praktické kroky sa urobili koncom medzivojnového obdobia a za vojnovjej Slovenskej republiky.

Prvý slovenský preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho vyšiel v r. 1933 v Nitre a jeho tvorcom bol vernársky dekan Pavol Spišák. Za vyše šesť desaťročí od Spišákovho prekladu vzniklo viacero prekladov predovšetkým *liturgie sv. Jána Zlatoústeho* – ústredného liturgického formulára, ale aj ďalších dvoch východných liturgií – *sv. Bazila Veľkého* a *sv. Gregora*. Zatiaľ posledný preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho vyšiel v r. 1998. Vydal ho Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča v Prešove. Všetky doterajšie preklady boli určené slovenským gréckokatolíkom. Ale aj slovenskí veriaci pravoslávnej cirkvi žiadali od svojej cirkevnej vrchnosti v ostatnom období slovenský preklad liturgie, a tak aj pravoslávny biskupský úrad v Prešove vydal prvý preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho v r. 1996. To svedčí o tom, že slovenčina v byzantskej liturgii už aj v pravoslávnej cirkvi, ktorá je na Slovensku väčšinou rusínska, sa stáva rovnocennou popri tradičnej cirkevnej slovančine. Vzhľadom na niektoré, aj keď nepodstatné diskrepancie v spomenutých dvoch posledných prekladoch liturgie upozorňujeme na *Inštrukciu na aplikáciu bohoslužobných predpisov kódeku kánonov východných cirkvi* z r. 1996, vydanú Kon-

³ Bližšie o tom Lacko, 1966, s.143.

gregáciou pre východné cirkvi vo Vatikáne, v ktorej sa zdôrazňuje potreba „*porovnávania rukopisov a tlačených liturgických kníh, aby sa tak zabránilo všetkým nepotrebným rozdielom medzi bohoslužobnými knihami východných katolíckych a pravoslávnych cirkví a aby na rovnakom území používali jednotné preklady*”.⁴ Preto by bolo dobre, keby sa kompetentné autority gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na Slovensku dohodli na dosiahnutí tohto cieľa.

Východná liturgia obsahuje všetky tie časti, ktoré sú v omši západného, rímskeho rítu, pravda, nie vždy usporiadané v tom istom slede. Na rozdiel od západnej rímskej omše je vo východnej liturgii viac modlitieb a opakovaného spevu.

Liturgické texty sa typologicky a štylisticky delia zhruba na tri základné kategórie: *dialogické partie, citáty zo Svätého písma a hymny*. Biblické aj liturgické texty sú napísané jazykom svojej doby, a preto ich treba v každej dobe znova vykladať a vylepšovať. To je tiež zmyslom nových prekladov Biblie aj liturgických textov. V prípade slovenských prekladov byzantských liturgických textov sa ocitáme v zvláštnej situácii v tom, že tieto preklady boli vyhotovené z cirkevnoslovanského metatextu a nie gréckeho originálu. To znamená, že z hľadiska teórie prekladu ide o „*preklad z druhej ruky*”, čo v prípade textov tejto povahy nie je akceptovateľné. Slovenskí prekladatelia sa k originálnym gréckym liturgickým textom obracajú zriedkavo okrem iného aj preto, že cirkevnoslovanské preklady byzantskej liturgie i ostatných náboženských textov sa u nás i vo vedeckých kruhoch považujú, aj po mnohých odpisoch, za presné, jazykovo-štylisticky vybrúsené, vystihujúce ducha originálu. Že to tak vždy byť nemusí, demonštruje na viacerých príkladoch grécista Daniel Škoviera⁵. Ďalšia osobitosť prístupu slovenských prekladateľov je v tom, že aj keď sú si vedomí, že ich preklad bude v jednotlivých lexémach, slovných spojeniach, syntaktických väzbách, frazeologických zvratoch a pod. kopírovať cirkevnoslovanský text, zotrávajú na ňom a vytvárajú tak len ďalší slovenský kompilačný preklad, teda taký, ktorý je vyhotovený už z existujúcich prekladov. Zvyk sa pre nich stáva normou. Tento emotívny prístup sa dá čiastočne pochopiť, pretože historicko-kultúrny vzťah cirkevnej slovančiny a slovenčiny je iný ako napr. vzťah cirkevnej slovančiny a maďarčiny alebo rumunčiny, aby sme zostali len pri tých jazykoch, ktoré sa používajú v tom istom obradovom spoločenstve ako slovenčina. Ani jeden z doterajších slovenských prekladov liturgie sv. Jána Zlatoústeho nie je vyhotovený z gréckej pôvodiny, ale preklady tejto liturgie do neslovanských jazykov vychádzajú jednoznačne z gréckej predlohy. Toto konštatovanie vôbec nemá znamenať, že slovenskí prekladatelia nemajú prihliadať alebo brať do úvahy aj cirkevnoslovanský metatext a historické pozadie jeho vzniku, ale len to, že tento metatext nemôžu považovať za originál.

V *dialogických pasážach* liturgickej drámy sa v cirkevnoslovanskom preklade opakujú slová: *Fremúdrost', Fremúdrost' prosti, Fremúdrost' vonnim*. Slovenské preklady: *Fremúdrost', Fremúdrost' povstaňme. Fremúdrost'. Stojme úctivo. Fremúdrost'. Stojme*

⁴ Bližšie o tom Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov..., s. 24, 25, 37.

⁵ V štúdiu sa opierame o jeho interpretácie gréckych pasáží.

priamo. Ako vidieť, ani jeden zo slovenských prekladov nemá za grécke slovo *sofia* ekvivalent *múdrost'* (tak ako to uvádzajú grécko-inojazyčné slovníky), ale len *premúdrost'*. Ekvivalentom *premúdrost'* chcú prekladatelia zdôrazniť, že v danom prípade nejde o bežnú, svetskú, ale najvyššiu božskú múdrost'. Hoci slovo *premúdrost'* nemá vo výkladovom akademickom slovníku slovenského jazyka žiaden štylistický kvalifikátor, a teda je bezpríznačné, neutrálne, predsa ho v súčasnosti vnímame nie s celkom jednoznačnými pozitívnymi konotáciami. Namiesto ekvivalentu *premúdrost'* by bolo lepšie v slovenskom preklade použiť buď dvojslovný výraz *najvyššia múdrost'* alebo slovo *velmúdrost'*. Aj keď ekvivalent *velmúdrost'* je na prvý pohľad nezvyklý, z čisto slovotvorného hľadiska je prijateľný, pretože analogicky je v slovenčine utvorený celý rad slov aj z nábožensko-duchovnej sféry: *velkňaz, velchrám, velpieseň, velprorok, velprepošť, velmodlitba* a iné.

Grécke slovo *orthoi* má cirkevnoslovanskú responziu *prosti* (adverbium s významom *priamo, rovnó, vzpriamene*), ktorým v slovenských prekladoch zodpovedajú slová, resp. výrazy *povstaňme, povstaňte, stojme priamo* alebo v najnovšom preklade z r. 1998 *stojme úctivo*. Keďže grécke *orthoi* je významom porovnateľné so slovenským povelom *pozor!*, je pochopiteľné, že prekladatelia hľadajú melioratívny ekvivalent, keďže povelový štýl by v danom situačnom kontexte nebol namieste. V niektorých cudzojazyčných prekladoch slovo *orthoi* vôbec neprekladajú, napr. v českom preklade je vynechané z toho dôvodu, že veriaci vlastne stoja už od chvíle, keď pred malým vchodom kňaz zodvihne evanjeliár a nesie ho v slávnostnom sprievode ku kráľovským dverám ikonostasu. Obdobné riešenie by bolo treba uplatniť aj v slovenskom preklade, keďže slovo *orthoi* je tu naozaj redundantné.

Byzantská liturgia, podobne ako rímska latinská omša, sa skladá z dvoch liturgií: *liturgie slova* alebo *katechumenov* a *liturgie veriacich* alebo *eucharistie*. Katechumeni, kandidáti krstu, mohli byť účastní len na prvej, poučnej časti liturgie, z druhej, ktorá obsahuje tajomstvo obety, ich v prvotnej cirkvi vylúčili. Diakon ich na konci liturgie slova vyzval, aby opustili chrám. V grécko-byzantskej liturgii táto výzva znela: *Tas thyras, tas thyras! En sofia proschómen*. Jej cirkevnoslovanská responzia je: *Dveri, dveri, premudrost' vonnim*. Slovenské preklady výzvu prekladajú: *Dvere, dvere, premúdrost' vnímajme* alebo *Dvere, dvere, pozorne vnímajme*. Zrozumiteľnejšie by mohla byť táto výzva vyjadrená formou: *Dvere, zavrite dvere* alebo podobne, ako v prípade *orthoi*, výzvu z liturgie vynechať z toho dôvodu, že v súčasnosti už nie je aktuálna. Totiž dnes už či už v byzantskej alebo rímskej liturgii máme len jednu výzvu na opustenie chrámu, a to na konci liturgie v latinskej forme: *Ite missa est (dimissio est)* alebo cirkevnoslovanskej: *Blahoslovenije Hospodne na vas, toho blahodatiju i čelovikolubijem, vsehda, nyňi i prisno, i vo viki vikov*. V slovenskej verzii: *Požehnanie Pánovo nech je na vás s jeho milosťou a láskou, teraz i vždycky i na veky vekov*.

Ešte pred vydaním slovenského ekumenického prekladu Biblie v r. 1995 jeden z jej prekladateľov vyslovil takýto názor: „Náš preklad (ide o preklad Novej zmluvy a Žalмов) budú používať evanjelici i katolíci, ale aj gréckokatolíci a pravoslávni veriaci. Slovo *Hospodin* treba všeobecne a bez diskusií (sic!) udomáčniť. Nech sa prestane spomínať,

že *Hospodin* je české slovo... *Hospodin* je staré slovo, pochádza z 9. storočia. Toto staroslovienske dedičstvo môže spojiť všetkých kresťanov na Slovensku bez rozdielu.” (Zemánek, 1997, s. 147–148). Tento ostro formulovaný názor dávame do súvislosti s ďalším problémovým miestom v prekladoch byzantskej liturgie do slovenčiny, a to s gréckou vetou *Kyrie eleison* a jej cirkevnoslovanskou paralelou *Hospodi, pomiluj*. Existujú názory, podľa ktorých je v tejto vete skoncentrované všetko, čo nás spája s cyrilometodským kresťanstvom pred vyše 1100 rokov, a preto by sa mala táto cirkevnoslovanská paralela zachovať v pôvodnej podobe aj v slovenských prekladoch. Niektoré názory sa opierajú o fakt, že v rímsko-latinskej omši sa grécka veta *Kyrie eleison* tiež neprekladá. Proti tomu možno postaviť dve námietky: 1. vzťah latinčiny a gréčtiny ako najstarších liturgických jazykov je nesúmerateľný so vzťahom slovenčiny a cirkevnej slovančiny; 2. „pretkávať” slovenský preklad vyše šesťdesiatkrát opakovanou vetou *Hospodi, pomiluj*, by bolo neopodstatnenou, nesystémovou kreolizáciou. Ale čo je najpodstatnejšie, a to je zároveň aj argument proti interkonfesionálnemu používaniu slova *Hospodin/Hospod*, je to, že slovenskí byzantskí katolíci nepokladajú uvedené slová za živý znak svojej kultúrno-náboženskej identity a vo všetkých doteraz publikovaných prekladoch liturgie sv. Jána Zlatoústeho, ďalších dvoch liturgií i v ostatných náboženských textoch správne nahrádzajú vetou *Pane, zmiluj sa!*

Druhú zložku byzantských liturgických textov tvoria *citáty zo Svätého písma*, tak starozákonné, ako aj novozákonné. V katolíckej cirkvi rímskeho rítu vychádzajú preklady týchto citátov obligátne z Vulgaty (Neovulgaty), ktorá sa od Tridentského koncilu v tejto cirkvi pokladá za oficiálny biblický text. V tejto súvislosti prekladateľská prax nastolila otázku, či aj pre byzantskú liturgiu v slovenskom preklade sa má tiež vychádzať z latinskej Vulgaty (Neovulgaty), alebo by bolo v záujme zachovania tzv. *kódu východnosti* správnejšie vychádzať pri uvádzaní biblických citátov z gréckej Septuaginty, resp. gréckych novozákonných textov, ktoré sa, naopak, vo východnej cirkvi považujú za oficiálne. Totiž v minulosti, vlastne od čias uzatvorenia Užhorodskej únie (1646) s Apoštolskou stolicou v uhorskej katolíckej cirkvi byzantského rítu, dochádzalo k jej čiastočnému polatinčovaniu, ktoré sa prejavovalo v celom rade vnútorných i vonkajších znakov (zavádzanie nových sviatkov, modlitieb, pobožností a pod. podľa rímskej latinskej cirkvi, civilný odev gréckokatolíckych biskupov a kňazov sa prestal odlišovať od rímskokatolíckych, začali si holiť bradu atď.), čím sa katolíci byzantského obradu zblížovali s katolíckymi latinského obradu, ale vzdŕaľovali od pravoslávnych. V tom by sa už v súčasnosti nemalo pokračovať a postupne by sa mal navodiť pôvodný stav, pretože katolíci byzantského obradu aj pravoslávni tvoria na Slovensku jedno obradové spoločenstvo popri rímskokatolíckom, ktoré je dominujúce a vychádza zo západnej, latinskej tradície, ale bolo by chybou a slovenskú kultúru by to ochudobňovalo a uniformovalo, keby Slováci zároveň nemohli náležite akceptovať a aj formálnymi jazykovými prostriedkami vyjadrovať svoju príslušnosť k byzantskej tradícii.

Aj keď medzi biblickými citátmi podľa Vulgaty (Neovulgaty) a Septuaginty, resp. gréckymi novozákonnými textami nie sú podstatnejšie rozdiely, pre niekoho dokonca

celkom zanedbateľné, ak sa predsa má zachovávať spomínaný kód východnosti a kultúrna byzantská tradícia, treba pri prekladaní byzantských liturgických textov do slovenčiny vychádzať z gréckeho originálneho textu. Potrebu tohto postupu možno ilustrovať na dvoch príkladoch. Začiatok *Veľkého slávorečenia* (*doxologia maior*, csl. *Velikoje slavoslovije*) má v latinskej verzii podobu: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis – Sláva na výsostiach Bohu. A na zemi pokoj ľuďom dobrej vôle* – teda dichotomické členenie. V byzantskej gréckej liturgii má podobu: *Doxa en hypsistois Theo kai epi gés eiréné, en anthrópous eudokia* – v cirkevnej slovančine *Slava vo výšniach Bohu i na zemi mir, v čelovicih blahovolenije* – teda trichotomické členenie. Práve toto trichotomické členenie by pre slovenskú byzantskú liturgiu v preklade *Sláva na výsostiach Bohu a na zemi pokoj. V ľuďoch dobrá vôľa*, malo byť záväzné. Záverečná veta tohto slávorečenia je v latinčine: *Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris*. Slovenský preklad *S Duchom svätým v sláve Boha Otca* svedčí o tom, že pre slovenských západných katolíkov, ale aj evanjelikov je spojenie *s Duchom svätým* natoľko späté s ich náboženskou identitou, že v preklade neberú do úvahy antepozíciu zhodného prívlastku v origináli (*cum Sancto Spiritu*). Táto relatinizácia ukazuje, že slovenské prostredie vníma poradie *Svätý Duch*, na rozdiel od *Duch svätý*, ako kód východnosti⁶ (byzantský), podobne ako slová *Pascha*, *Päťdesiatnica*, *eparchia* a pod. na pozadí slov *Veľká noc*, *Turice*, *biskupstvo*. Ako príklad na rozdielnosť citátov podľa latinskej Vulgaty (Neovulgaty) a gréckej Septuaginty môže poslúžiť hymnus *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth*. V gréckom texte Septuaginty však slovo *Boh* nie je (len *Kyrios sabaoť*), podobne ako v cirkevno-slovanskom preklade *Svjat, svjat, svjat Hospod' Savaof* a tiež slovenskom *Svätý, svätý, svätý Pán vojov* (v niektorých prekladoch *Pán mocností* alebo *Pán zástupov*).

Pre liturgické účely byzantského rítu bude treba v zhode so Septuagintou a cirkevno-slovanskou verziou pripraviť tiež oficiálnu verziu žalmov, keďže medzi cirkevno-slovanským znením žalmových úryvkov v medzispievoch čiže prokimenoch a alelujových veršov a doterajšou slovenskou verziou sú nápadné rozdiely (Škoviera, 1999, s. 9).

Tretou zložkou byzantskej liturgie sú hymny. V byzantsko-slovanskej liturgii figuruje celé spektrum žánrových druhov *hymnov*, *tropár*, *stichira*, *kánon*, *kondak*, *ikos* a iných, ktoré sa formovali v byzantskej tradícii do 9. storočia. Od toho času sa žánrová tvorba hymnografie v hlavných črtách nezmenila a rovnaké žánre nachádzame aj v slovanských textoch počnúc od najstarších pamiatok až do našich čias. Hymny už v ranokresťanskej bohoslužbe mali dôležité miesto. Zo štylistického hľadiska sú to formálne i obsahovo uzavreté celky. Ich preklad je oproti iným žánrom zložitejší o to, že na jednej strane sa od prekladateľa žiada ich presné pretlmočenie a na druhej strane nutné zachovanie ich formálno-estetických kvalít. Od prekladateľa sa tu vyžaduje nielen dobrá filologická príprava, ale aj talent, aby sa na najmenšiu mieru zmenšil počet miest, kde sa mu adekvátne nepodarilo vystihnúť obrazné tkanivo originálu.

⁶ Tento kód však nemožno absolutizovať, pretože aj v gréckych aj cirkevno-slovanských textoch sú spojenia s postpozíciou prívlastku (porov. *I v Ducha svjato, Hospoda životvorjaščeho* – vo vyznaní viery)

Jedným z najznámejších hymnov byzantskej liturgie je *Cherubínsky hymnus* zo 6. storočia. Spieva sa na začiatku *liturgie veriacich* pri tzv. veľkom vchode. Je to hymnický spev, v ktorom sa zem spája s nebom, veriaci s anjelmi, časná zemská bohoslužba s večnou bohoslužbou nebeskou (Misál latinsko-slovenský, 1952, s. 32). Aj tento hymnus v doterajších slovenských prekladoch ukazuje, že by bolo užitočné orientovať sa na originálny grécky text, nie cirkevnoslovanský, hoci tento budí dojem, že mu možno ľahko rozumieť. Jeho začiatočná časť v cirkevnoslovanskom preklade znie: *Iže Cheruvimy tajno obrazujúšče i životvorjašče Trojci trisvjatuju pišň prinosjašče* (v niektorých textoch *pripivajušče*). Slovenský preklad *My, ktorí cherubínov tajomne predstavujeme a životodárnej Trojici posvätnú pieseň spievame*, ukazuje, že keby sa vychádzalo z gréckeho originálu, kde je slovo *eikonizontes*, bolo by v slovenčine presnejšie a výstižnejšie slovo *zobrazujeme*, a nie *predstavujeme*. Aj v záverečnej časti tohto hymnu, ktorý má v cirkevnoslovanskej verzii znenie: *Jako da Carja vsich podimem, anheliskimi nevidimo dorinosima činmi* a v slovenskom preklade *Aby sme dôstojne oslávili kráľa, ktorého anjelské zbory neviditeľne nosia vo víťazosláve*, by bolo správnejšie vychádzať z gréckeho originálu – *hós ton basilea tón holón hypodexomenoi tais angelikais aoratós doryforumenon taxesin*. Väčšina prekladateľov interpretuje futurálne participium *hypodexomenoi* ako pohyb nahor, akési vyzdvihovanie kráľa na základe cirkevnoslovanského kalku *podimem* a prekladá tento výraz ako *aby sme dôstojne oslávili*. Grécke *hypodechesthai* by sa tu najsprávnejšie malo preložiť slovom *vítať* (Škoviera, 1999, s. 10). Slovo *doryforumenos* má cirkevnoslovanský pendant *dorynosimyj*. V slovenských prekladoch sa *doryforumenos* prekladá ako 1. *nosený vo víťazosláve*; 2. *sprevádzaný*. Niektoré cudzojazyčné preklady v tomto kontexte používajú slovo *eskortovaný* (franc. *escorté*, angl. *escorted*, tal. *scortato*), ktoré však v slovenčine v danom prípade nemožno použiť pre jeho výraznú negatívnu konotáciu.

V byzantskej liturgii sa vyskytujú lexikálne hebraizmy *amen*, *aleluja*, *hosana*. *Amen* je prevzaté z Biblie a to v jeho pôvodnej forme, ktorá bola rovnaká v hebrejčine i gréčtine. V novogréčtine a následne v cirkevnej slovančine má *amen* itacistickú podobu *amin*, resp. *amiň*. V Novej zmluve sa *amen* prekladá ako *veru* (*veru*, *hovorím vám*). *Aleluja* v hebrejčine malo podobu *halelú jah*. Po splynutí vzniklo *haleluja*. V tejto podobe ho používajú slovenskí evanjelici. V novogréčtine a cirkevnej slovančine má itacistickú podobu *aliluja*. Pôvodné hebraizmy majú v latinčine a následne v slovenčine etacistickú podobu ako v klasickej gréčtine a ako nepravé latinizmy tvoria súčasť slovnej zásoby slovenčiny, vrátane jej frazeológie (*prísť na amen*; najprv *hosana* a potom *ukrižuj* a pod.).

Záverom možno povedať, že ešte nie je vyriešená otázka vyhovujúceho prekladu nielen byzantskej liturgie, ale aj ďalších liturgických textov, ktoré tvoria obsah tradičného *Veľkého zborníka* (známeho pod názvom *Chvalite Hospoda*). Nevyhnutnou podmienkou kvalitného moderného slovenského prekladu je kooperácia teológov, filológov, znalcov byzantskej hudby a spevu a dobrých básnikov. Príkladom by tu mohla byť slovenské evanjelická cirkev a. v., v rámci ktorej sa na prekladoch liturgických textov, predovšetkým spevníka, svojho času podieľali takí významní slovenskí básnici

ako P. O. Hviezdoslav, M. Rázus, E. B. Lukáč a ďalší. Až ich práca na prekladoch priniesla zrelé plody. Predtým mali evanjelici len viac alebo menej úspešné „poslovenčené“ české predlohy.⁷ Zo slovenských kresťanov byzantského obradu sa zatiaľ žiadny z významných básnikov k tejto práci neprihlásil. Azda sa tak stane už v blízkej budúcnosti.

L I T E R A T Ú R A

- BAUER, W.: Wörterbuch zum Neuen Testament. Berlin – New York 1988.
- HARAKSIM, L.: K genéze slovenských gréckokatolíkov a o ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In: M. Lacko. Život a dielo. SKKK. Košice 1992, s. 157–165.
- HÉ THEIA LITURGIA tu en hagiois patros hémón Ióannu tu Chrysostomu – LA DIVINA LITURGIA del Santo nostro Padre Giovanni Crisostomo. Roma – Grottaferrata 1967.
- CHVÁLME BOHA. Modlitebná knižka pre gréckokatolíkov. Zost. a prel. Pavol Spišák. Bratislava 1973.
- INŠTRUKCIA na aplikáciu bohoslužobných predpisov kódexu kánonov východných cirkví. Roma 1966.
- KRAJNÁK, J.: Spomienka na dr. J. Murína. In: ThDr. Ján Murín. Jednota sv. Cyrila a Metoda. Michalovce 1933, s. 33–35.
- LACKO, M.: Náčrt dejín slovenských gréckokatolíkov. In: Most, 13, 1966, s. 3–4.
- LITURGIA sv. Jána Zlatoústeho. Zost. M. Nadzam. Prešov 1966.
- LITURGIA sv. Jána Zlatoústeho. Spolok sv. Vojtecha. CN 1968.
- LITURGIE. Die Göttliche Liturgie der Orthodoxen Kirche. Mainz 1989.
- MATEJKO, L.: Počiatky slovenskej hymnografie. Dizertačná práca. Bratislava 1998.
- MISÁL latinsko-slovenský. Spolok sv. Vojtecha. Trnava 1952.
- MODLITBY a piesne pre gréckokatolíkov. Spolok sv. Vojtecha. CN 1985.
- NOVA VULGATA BIBLIORUM SACRORUM editio. Liberia Editrice Vaticana 1986.
- NOVYJ ZAVIT HOSPODA NAŠEHO IISUSA CHRISTA. Cambridge 1959.
- PÍSMO SVÄTÉ: NOVÁ ZMLUVA A ŽALMY. Slovenský ekumenický preklad. B. Bystrica 1995.
- SEPTUAGINTA id est VETUS TESTAMENTUM graece iuxta LXX interpretes. I. – II. Stuttgart 1979.
- SVÄTÁ BOŽSKÁ LITURGIA nášho otca svätého Jána Zlatoústeho. Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča. Prešov 1998.
- SVÄTÉ PÍSMO Starého i Nového zákona. Rím. SÚSCM.
- ŠKOVIERA, D.: Slovenské preklady byzantských liturgických textov (v tlači).
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov). Slavica Slovaca, 19, 1984, s. 248–263.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Preklad rituálnych staroslovienskych pasáží do slovenčiny. In: Philologica 2–3. Translatologica Pragensia II, Univerzita Karlova. Praha 1989, s. 173–179.
- ŠVAGROVSKÝ, Š. – MATEJKO, L.: Nad dielom cirkevného historika profesora M. Lacka. Slavica Slovaca, 26, 1991, 4, s. 322–330.
- ZEMÁNEK, J.: O niektorých problémoch prekladania Starej zmluvy do slovenčiny. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov. Bratislava 1997, s. 135–151.

⁷ Ale aj im treba vyčítať, že pri prekladoch liturgických textov, spevníka a i. v absolútnej väčšine prípadov nevychádzajú z nemeckých originálov (lutherizmus je pôvodne „nemecká viera“), ale z českých metatextov.

Из истории переводов византийских литургических текстов на словацкий язык

Štefan Švagrovský

В данной статье делается попытка кратко осветить основные вехи длительного и непростого пути к созданию словацкого перевода Литургии Иоанна Златоуста. Первый перевод был опубликован в 1933 году. Его автором был грекокатолический священник Павол Спишак. За последние свыше 60 лет появилось около десятка новых переводов не только литургии Иоанна Златоуста, но и двух других литургических восточных формуляров – литургии св. Василия Великого и литургии Григория Богослова. Наряду с достоинствами указанных переводов автор статьи отмечает и ряд недостатков. На отдельных примерах указывает возможности их устранения.

ROZHLADY

VINCENT BLANÁR*

**Niekoľko myšlienok o Pravidlách
(a pravidlách) slovenského pravopisu**

BLANÁR, V.: Some Thoughts about the Rules (and the rules) of the Slovak Orthography. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 52–63. (Bratislava)

At first new changes, corrections and additions included in the partly appended and revised second edition of *Pravidlá slovenského pravopisu* (The Rules of the Slovak Orthography) from 1998 in comparison with the first edition from 1991 are briefly presented and commented. In the second and third chapters some general orthographic problems are revolved. It involves mainly writing foreign and loan words and writing words with the capital and small first letter. Writing multi-word names representing streets, embankments, squares, gardens etc. is explained from the onomasiological and communication aspects. Attitude to different solutions in the Slovak and Czech orthography is presented. Referring to new orthographic modifications in Czech and German a new question of liberating of the direct-orthographic obligation (usually through variations) is interpreted. Theoretical basis of the orthographic rules (or recommendations) must regard the needs of stylistically differential writing communication.

Linguistics. Orthographic rules. Pronunciation and the orthographic rule of foreign and loan words. Bionyms. Geonyms. Onymization and appellation. Simplification and rationalisation of the Slovak orthography. Dynamic elements in the orthographic system.

1. Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) z r. 1998 sú druhým, sčasti doplneným a upraveným vydaním PSP z r. 1991. Druhé vydanie pripravila pravopisná komisia Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pod vedením riaditeľa JÚLŠ PhDr. Ivora Ripku, CSc. Autorom doplnených a prepracovaných častí je PaedDr. Matej Považaj, CSc., ktorý urobil definitívnu redakciu celého textu. Slovenská verejnosť dostáva do ruky dobre premyslenú a starostlivo vypracovanú pravopisnú príručku (vo farebne nevelmi vydarenej obálke). Pravidlám z r. 1998 svojou koncepciou, rozvrhnutím látky i formuláciami v tlačilo pečat' prvé vydanie. Aj nové Pravidlá sa zameriavajú predovšetkým na pravopisnú sústavu spisovnej slovenčiny; pozornosť sa sústreďuje najmä na písanie veľkých začiatkových písmen, interpunkčných znamienok a na písanie slov dovedna, osobitne a so spojovníkom. Teda PSP nie sú všeobecnou jazykovou príručkou, ale majú plniť svoje poslanie ako „pravopisná príručka s prehĺbeným výkladom pravopisných javov“. Existencia osobitných kodifikačných príručiek pre jednotlivé oblasti spisovného jazyka umožnila opustiť staršie poňatie PSP ako všeobecnej jazykovej príručky. Autori nového vydania PSP hľadajú strednú cestu medzi dvomi extrémnymi stanoviskami, ktorým je radikálna reforma (odôvodnene sa prizera na súčasné kultúrno-spoločenské potreby

* Prof. PhDr. Vincent Blanár, DrSc., Grösslingová 67, 811 09 Bratislava.

a možnosti) a narušanie kontinuity domácej pravopisnej sústavy „v tých bodoch, kde sa to so zreteľom na vývin jazyka a na nové potreby spoločenského života ukázalo odôvodnené a s ohľadom na súčasné spoločenské potreby a na nevyhnutnosť rešpektovať princíp kontinuity aj možné” (s. 14). Zmyslom prijatých úprav je zjednodušenie, racionalizácia a demokratizácia pravopisnej sústavy slovenčiny, čím sa má dosiahnuť zvýšenie jazykovej kultúry u širokých vrstiev našej spoločnosti.

Úpravy v 2. vydaní PSP vyplynuli zo skúseností so šesťročným používaním PSP z r. 1991, opierajú sa o výsledky dosiahnuté pri výskume slovenčiny a vzali sa do úvahy aj posudky a ohlasy odborníkov i laickej verejnosti. Na všetky nové zmeny, opravy a doplnky upozorňuje úvodná kapitola. Niektoré nové úpravy tohto druhého vydania PSP obsahuje už 3. vydanie Krátkeho slovníka slovenského jazyka (KSSJ, 1997). Ide predovšetkým o tieto javy:

Odstraňuje sa nedôslednosť z 1. vydania, ktorou bola výnimka z rytmického krátenia po predchádzajúcej slabike s dvojhláskou; ustalať sa píšeť *dialka – dial'kar*, *zlievať – zlievareň*, *lahôdka – lahôdkar – lahôdkareň* (v PSP z r. 1991 sa žiadalo skracovať prípony *-ár*, *-areň* len po predchádzajúcej slabike s dlhým vokálom, napr. *rozprávka – rozprávkar*, *fréza, frézar, frézareň*). Rešpektovaním slabičnej dĺžky aj po predchádzajúcej slabike s dvojhláskou sa upevňuje platnosť zákona o rytmickom krátení. Na konci pravopisnej časti je pridaná kapitola, v ktorej sa súhrnne formulujú pravidlá o rytmickom krátení a uvádzajú sa všetky výnimky z tohto pravidla. Táto rozšírená platnosť rytmického zákona sa zhoduje s úpravou v 3. vydaní KSSJ (1997). V pravopisnom a gramatickom slovníku PSP sa však nezaznamenáva kvantitatívne striedanie *ú/u* (*kohút – kohúti/kohuti*) a rozšírenie kvantitatívneho striedania *á/a* na ďalšie prípady (porov. dvojtvary *vták – vtáci/vtači*), ktoré nájdeme v KSSJ (1997). V slovníkovej časti PSP sa uvádzajú len tvary *vtáci, kohúti*.

V PSP sa venuje osobitná pozornosť písaniu veľkých písmen. V 2. vydaní sa spresňuje písanie veľkého začiatočného písmena v jednom z viacerých citlivých bodov, a to pri niektorých nižších zložkách organizačnej štruktúry štátnych a kultúrnych inštitúcií. S veľkým začiatočným písmenom sa píše názvy katedier vysokých škôl (*Katedra slovenského jazyka Pedagogickej fakulty UK*) a výborov Národnej rady Slovenskej republiky (*Zahraničný výbor Národnej rady SR*). Pri stanovení hraníc vyšších či nižších zložiek organizačnej štruktúry spoločenských, vedeckovýskumných, kultúrnych a i. inštitúcií vzhľadom na písanie začiatočného písmena názvu sa v jednotlivých pravopisných sústavách postupuje dosť individuálne; vychádza sa z domácej tradície, porov. napr. český úzus: *Divadelná fakulta Akadémie múzických umění*, ale *katedra slavistiky Filozofickej fakulty Univerzity Karlovy*.

V 2. vydaní PSP nájdeme bohatšie a sčasti aktualizované ilustračné príklady, ako aj viaceré prelbenejšie formulácie textu.

Na konci textovej časti je okrem spomenutej kapitoly o rytmickom krátení pridaný ešte krátky prehľad skloňovania podstatných mien, prídavných mien, prívlastňovacích zámen a časovania sloviess; pripojené poznámky poukazujú na pravopisné, výslovnostné a tvaroslovné osobitosti.

Používateľ Pravidiel uvíta zhrnujúci výklad o tvorení ženských priezvisk. Pri priezviskách domáceho pôvodu sa pozornosť sústreďuje na tvorenie ženských priezvisk od mužských mien na *-ec, -ek, -ok*. Keď nemá základ priezviska (antropomorféma) pevnejšiu oporu v apelatívnej lexike alebo v inom vlastnom mene, výraznejšie sa prejavuje tendencia ponechať vkladajú samohlásku (napr. *Perec, Pereca – Perecová*). Pripúšťanie dvojtvarov typu *Hudec – Hudecová* i *Hudcová, Dudok – Dudoková* i *Dudková* je tu namieste. Druhým problémovým okruhom sú priezviská, ktoré vznikli zo živých rodných mien (pôvodne rodinné privlastňovacie prídavné mená). Tvorenie typu *Balažoviech – Balažoviechová, Jankech – Jankechová* je celkovo obvyklé, zriedkavejšie je pri päťslabičných útvaroch (*Mikulášových – Mikulášovýchová*). Preto možno pripúšťať i dvojtvary *Anna Mikulášových, Zlatica Balažoviech*. Kým mužské priezviská zakončené na *-ovie* sa neprechylujú (*Alžbeta Jakubovie*), ženské priezviská od mužských priezvisk na *-eje, -oje, -e* sa tvoria príponou *-ová* alebo zostávajú nezmenené (*Kováčejiová* i *Kováčeje*). Tlak ženského (miestneho) úzu však hovorí skôr za neprechýlené podoby. Dodajme, že príčinou osobitosti pri skloňovaní i pri prechýľovaní je propriálna sémantika antroponým (odlišná od apelatívnej sémantiky). Prechýľovanie tvarov od mužských priezvisk cudzieho pôvodu sa môže pevnejšie oprieť o zakončenie mena, pretože pri skloňovaní a prechýľovaní nevstupuje do hry potenciálne uvedomenie si lexikálneho významu odvodzovacieho základu. Uvedené zásady v 2. vydaní PSP sa dajú akceptovať. Diskutabilný je dvojtvar pri českom priezvisku *Dítě : Dítětová* (porov. *Knieža – Kniežová* a podobne *Díťová*) a azda aj dvojtvar *Tomšová* k mužskému priezvisku *Tomšů*. Za úvahu by stála možnosť používať vo vymedzených prípadoch cudzie mená ako citátové formy. Prehľad tvorenia ženských priezvisk sa v tejto kapitole mohol rozšíriť i na mužské paradigmy.

Pravopisný slovník je vo viacerom ohľade doplnený a prehĺbený. Obsahuje okolo 69 000 slov. Je rozšírený najmä o etnické mená, názvy štátov, hlavných miest sveta a niektorých vžitých zemepisných názvov. V porovnaní s predchádzajúcim vydaním sa uvádzajú problémové gramatické tvary pri skloňovaní a časovaní, zaznamenáva sa slovnodruhové zaradenie zámen, čísloviek a neohybných slovných druhov, pri predložkách sa pridáva väzba. Upustilo sa od uvádzania skrátených podôb odvodených slov. Ustavične prebiehajúci proces adaptácie cudzích a prevzatých slov sa zvyrazňuje poukazom na ich terajší vyšší stupeň výslovnostného a pravopisného zdomáčňovania. Pôvodná pravopisná podoba sa zachytáva obyčajným typom písma (pôv. pís. *design*), odporúčané znenie je vysádzané polotučným typom písma (*dizajn*). Základné tvary slov sa už neuvádzajú v skrátených podobách. Takýmto spôsobom sa zaznamenáva dnešný stupeň adaptácie cudzích slov aj v 3. vydaní Krátkeho slovníka slovenského jazyka, kým v PSP z r. 1991 poukazujú na starší stupeň zdomáčňovania varianty; porov. PSP (1998) a KSSJ (1997): *ansámbel*, pôv. pís. *ensemble*; *plejбек*, pôv. pís. *playback*; *plejбој*, pôv. pís. *playboy* a pod., ale PSP (1991): *ensemble* [ansámbl]; *plejбек*, *playback* [plejбек]; *plejбој*, *playboy* [plejboј] a pod. Pri názvoch obcí na Slovensku sa doplnili názvy administratívne osamostatnených obcí, názvy mestských častí a názvy premenovaných obcí podľa stavu z r. 1997.

PSP nastoľujú i riešia viaceré pravopisné problémy, ktoré aj ako výskumné úlohy zasluhujú pozornosť. Niektorým z nich budeme venovať nasledujúce úvahy. Tým sa dostávame od nových Pravidiel slovenského pravopisu k (niektorým všeobecnejším) pravidlám slovenského pravopisu.

2. Pravopisné sústavy ako súbory všeobecných pravidiel o označovaní zvukovej stránky jazyka nemožno odtrhať od jeho spisovnej kodifikácie, ale celkove majú svoj vlastný vývin. Pri formovaní moderných slovanských spisovných jazykov sa uplatňoval dvojaký prístup ku kodifikácii. Alebo sa spisovná kodifikácia viac opierala o starší, vypestovaný literárny jazyk (tak postupoval napr. Jozef Dobrovský pri kodifikácii spisovnej češtiny; tým sa vytvorilo isté napätie medzi spisovnou kodifikáciou a hovoreným spisovným úzom, ktoré sa rieši vznikom nového prechodného útvaru, obecnou češtinou, otvorenejšou živým jazykovým inováciám). Alebo mala spisovná kodifikácia oporu v živom kultúrnom jazyku a vtedy bol spisovný jazyk bližší svojim nárečovým fondom. To bol prípad kodifikácie Vuka Karadžića alebo Ľudovíta Štúra. V prvom prípade má aj pravopisná kodifikácia historickejšiu patinu, v druhom prípade sa pravopisná kodifikácia užšie primkyna k ústnemu úzu. Avšak pravopis má aj svoje sociolingvistické rozmery, ktoré súvisia s príslušnými sociálnymi, ekonomickými i politickými pomermi daného spoločenstva. V nepriaznivej politickej situácii na Slovensku za Bachovho absolutizmu v päťdesiatych rokoch minulého storočia, keď bola aj otázka spisovného jazyka nevyjasnená, slovenská kultúrna verejnosť sa priklonila k hodžovsko-hattalosvkej „opravenej“ slovenčine, hoci táto úprava, najmä pokiaľ ide o pravopis, neznamenala zlepšenie štúrovskej kodifikácie, ale za daných okolností pôsobila ako stmelujúci faktor jazykovo, nábožensky i politicky rozčesnutého slovenského etnika.

Vývin pravopisnej kodifikácie vyrastá z domácich kultúrno-spoločenských podmienok a z domácej tradície. Preto nie je náhodné, že nie príliš odlišný výslovnostný úzus takej dynamickej zložky slovnej zásoby, ako sú cudzie a prevzaté slová, sa napr. v pravopisných kodifikáciách v slovenčine a češtine príznačným spôsobom odlišoval a sčasti odlišuje. Posledné slovenské kodifikačné príručky (PSP, 1998; KSSJ 1997) ukazujú, ako sa grafické zachytávanie prevzatých a cudzích slov postupne dáva do súladu s ich výslovnostným úzom. K podobnému riešeniu sa priklonil v r. 1993 autorský kolektív Ústavu pro jazyk český ČAV v akademickom vydaní Pravidiel českého pravopisu (Pravidla českého pravopisu, Academia, Praha 1993). Ale Dodatok Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy Českej republiky, ktorý tvorí neoddeliteľnú súčasť školského vydania nových Pravidiel (Pansofia, Praha 1993), udržiava konzervatívnejšiu líniu pravopisnej kodifikácie češtiny tým, že v záväznom Dodatku k školským Pravidlám sa formuluje 5 upozornení o vzťahu písania a výslovnosti zdomácnených slov so *z/s* a krátkymi/dlhými samohláskami. Pripomína sa, že „písanie *s* a dlhých samohlások v prípadoch, keď Pravidlá z r. 1993 uvádzajú len *z* a krátke samohlásky, je tiež správne“. Tým sa rozširuje počet dublet o podoby uvádzané predchádzajúcimi Pravidlami (z r. 1958). „Medzi dubletami sú však v niektorých prípadoch štýlové rozdiely“. Napr. v 1. bode Dodatku sa uvádzajú početné zdomácnené slová, v ktorých sa pôvodné *s* číta vždy ako *z*; za štýlovo neutrálne sa považujú podoby so *z*, ale správne sú aj podoby so *s*, napr.

analýza – avalysa, izolace – isolace, trezor – tresor, gymnázium – gymnasium, tuberkulóza – tuberkulosa, univerzita – universita (Pravidla českého pravopisu, 1998. Pravopisná poznámka, s. 390). Pravda, o eventuálnom písaní predpôň *s-/z-* podľa výslovnosti alebo o zámene historickej grafémy *ů* literou *ú* sa v novej českej pravopisnej úprave neuvažuje. Oproti tomu pravopisné sústavy spisovných jazykov, ktoré sa vyformovali zo živého úzu kultúrnych jazykov, sa obyčajne vyrovnávajú s aktuálnou výslovnosťou postupnými krokmi. S častejšími a celkove drobnejšími pravopisnými úpravami sa stretávame pri jazykoch, ktorých kodifikácie sú pomerne mladšieho dáta, napr. v slovenčine. Ale ani pravopis spisovných jazykov s pomerne dlhou tradíciou nepredstavuje súbor nemenných poučiek. Prehľbuje sa totiž poznanie vyvíjajúcej sa spisovnej normy, ako aj problémov, s ktorými sa každodenná písomná prax stretáva a vyrovnáva. Príkladom môžu byť dosť vyostrené diskusie pred nedávnou úpravou nemeckého pravopisu. Úprava sa netýkala takých zásadných otázok, ako je písanie apelatívnych substantív s malým písmenom (hoci i táto otázka sa dostávala na pretras), ale príručka *Die neue Rechtschreibung. (Regeln und Beispiele im Überblick.* Berlín 1997) názorne ukazuje, aké množstvo drobnejších i závažnejších otázok sa po dôkladnom výskume dostalo v nemeckom pravopise do stredu pozornosti. Porovnanie pravopisných zvyklostí v takých frekventovaných javoch, ako je písanie malých/veľkých písmen vzhľadom na apelatívne, resp. propriálne hodnotenie danej lexémy alebo písanie/nepísanie čiarky vzhľadom na isté syntaktické vzťahy, svedčí, že pravopisné otázky sa riešia v rámci príslušných pravopisných sústav jednotlivých spisovných jazykov samostatne. Preto sa stretáme s rozdielnym písaním čiarky pri uvádzaní miesta a dátumu v korešpondencii a v iných písomnostiach (napr. v nemčine, poľštine, bulharčine a i. sa čiarka píše, v slovenčine a češtine sa nepísanie čiarky odôvodňuje spájaním príslovnového určenia rozličného druhu). Sú však aj také prípady, že odlišné písanie malej/veľkej litery sa opiera o nerovnaké hodnotenie rovnakého jazykového javu; v ruštine, bulharčine, švédčine, maďarčine, avarčine a i. sa obyvateľské a etnické mená píšu s malým začiatočným písmenom, pretože sa hodnotia ako apelatíva, kým v slovenčine, češtine, poľštine, francúzštine, angličtine a i. sa písanie s veľkým písmenom opiera o ich propriálne hodnotenie (pozri Blanár, 1950). Tu siahajú korene odlišnej pravopisnej kodifikácie do jazykovednej teórie.

Písanie začiatočného písmena vlastných mien vo vetnej súvislosti predstavuje v mnohých prípadoch neľahký problém. Jednak ide o pomenúvanie neuzavretých radov druhových jednotlivín i samotných druhov onymických objektov, jednak o ustavične prebiehajúce procesy onymizácie a apelativizácie a v neposlednej miere o stále diskutovanú otázku hraníc, prípadne prechodných vrstiev medzi apelatívami a vlastnými menami. V ďalšom zameriame pozornosť na okruhy, ktoré sú z ortografického – vlastne jazykovedného – hľadiska problémové. So zreteľom na odporúčania PSP si budeme všimáť najmä také prípady, keď daná lexéma nepatrí jednoznačne do kategórie *A*, resp. *B*, ale skôr *A/B*. Nepôjde nám o zrejme nedôslednosti toho druhu, ako bolo v českom pravopise písanie *vánoce, velikonoce* (porov. ešte Slovník spisovného jazyka českého, 7, Praha 1989), odstránené až v novších pravopisných úpravách.

Otázka písania slova s malým alebo veľkým začiatočným písmenom nie je len problémom pravopisných sústav, v ktorých sa píšu apelatíva s malým začiatočným písmenom. *Nový německý pravopis* (1997, s. 18–20) ukazuje, že napr. aj pri písaní nemeckých dvojslovných vlastných mien alebo pri slovách použitých vo funkcii podstatných mien, pri označení pôvodu, farieb, jazykov, pri časových údajoch a i. jestvuje nemálo problémov. V novom nemeckom pravopise sa odporúča trojaké riešenie: písanie vždy s veľkým písmenom, vždy s malým písmenom alebo sa ponechávajú obidva varianty (t. j. prípad A/B). V angličtine zas bohaté využívanie veľkých písmen pri dvojčlenných alebo viacčlenných pomenovaniach propriálneho i apelatívneho rázu (napr. mená inštitúcií, pamätných dní, hodností a pod.: *League of Nations – Spoločnosť národov*, *Security Council – Rada bezpečnosti*, *New Year's Day – Nový rok*, *All Souls' Day – Sviatok všetkých svätých*, *Princ Royal – korunný princ*, *Certified Interpreter – diplomovaný tlmočník*) znemožňuje užšiu diferenciaciu v rámci onymických podsystemov; porov. v slovenčine *Štrbské pleso* (jazero) – *Štrbské Pleso* (administratívna časť obce), *Biely potok* (vodný tok) – *Biely Potok* (administratívna časť obce). Avšak v obrazných, neoficiálnych názvoch miest a obcí sa píše s veľkým písmenom iba začiatočný člen názvu, napr. *Večné mesto* (= Rím).

PSP prinášajú veľmi bohatý a detailne roztriedený materiál na bionymá, geonymá a chrématonymá. Zásady písania týchto vlastných mien s veľkým, resp. s malým začiatočným písmenom predpokladajú vyrovnávať sa s pravopisnými, gramatickými, sociolingvistickými i spoločensko-ideologickými (porov. *boh* – *Boh*, *Boh Duch Svätý*, *Božia milosť*) otázkami. V ďalšom si všimneme tri širšie problémové okruhy. Písanie slova s malým alebo veľkým začiatočným písmenom sa v našom pravopise využíva ako diferenčiacny prostriedok. V pozícii na začiatku slova sa tak odlišuje apelatívum od propria, pri viacčlenných názvoch sa písanie druhého, resp. tretieho člena s malým alebo veľkým písmenom využíva – ako sme už spomenuli – na odlišovanie tried vlastných mien, porov. *Čierna voda* (potok) – *Čierna Voda* (obec), *Dobšinská ľadová jaskyňa* (jaskyňa) – *Dobšinská Ľadová Jaskyňa* (administratívna časť obce).

A) Ustavične prebiehajúce procesy onymizácie a apelativizácie patria k produktívnym zdrojom rozširovania propriálnej a apelatívnej slovnej zásoby. Aj pomerne blízke pravopisné sústavy (napr. v slovenčine a češtine) sa neraz odlišujú vo vymedzení, ktoré nižšie orgány štátnej správy, hospodárskych alebo kultúrnych inštitúcií (napr. oddelenia, sekcie, rady, výbory, katedry) treba ešte pokladať za všeobecné mená, a teda treba písať s malým písmenom. Alebo kde hľadať hranice medzi „závažnými“ dejinnými udalosťami a písať ich s veľkým začiatočným písmenom (porov. pomenovania vojenských operácií, napr. *Fúštna búrka*, *Stalingradská bitka*), keď iné pomenovania významných dejinných udalostí a úsekov (napr. *krymská vojna*, *druhá svetová vojna*, *tretia ríša*, *predmníchovská republika*) sa „bežne píšu s malým začiatočným písmenom“ (PSP, 1998, s. 60). Podobne v PČP (1998, s. 49): *Květnová revoluce*, *Pražské povstání*, *Velká francouzská revoluce*, „ale zpravidla *druhá světová válka*“. S malým písmenom sa píše *prvá*, *druhá svetová vojna*, ale s veľkým *Piate bienále ilustrácii Bratislava*. Pravopisný úzus sa tu opiera o spoločensky menlivé hodnotiace postoje.

Keď sa istý charakteristický príznak pomenovanej osoby stáva motivačným príznakom a trvalým lexikálnym významovým komponentom, vlastné meno sa apelativizuje a píše sa s malým písmenom. Keď sa však tento charakteristický príznak explicitne vyjadruje, osobné meno píšeme s veľkým začiatočným písmenom: *hlúpy Kubo*, *hlúpa Zuza*; podobne: Každý rok sa nerodia *Beethovenovia*, hoci tu už ide o pevný významový prvok „geniálny skladateľ”. Pri apelativizácii *Popoluška – popoluška* sa od vlastných mien jasne odlišujú všeobecné podstatné mená, ktorými sa pomenúvajú osoby s istými stálymi charakteristickými vlastnosťami. Avšak otázka nie je taká jednoznačná, ak máme v texte zapísať neúradné, živé meno *horár* a pomenovaná osoba vykonáva činnosť vyjadrenú touto lexémou, ale individuálna prezývka sa v miestnom styku preniesla na manželku (*Horárka*), prípadne i deti (*Mišo Horár*). Tu sme totiž pri konštituovaní vlastného mena.

V súlade s onomastickou teóriou sa aj v pravopise pri chrématonymách diferencovalo písanie názvov typov a značiek sériových výrobkov (*Škoda Felícia*, *Volkswagen Passat*), kozmetických výrobkov (*Palmador*) a medzinárodných odborných názvov liekov (*Acylpyrin*) a jednotlivých exemplárov týchto výrobkov. V neoficiálnom používaní sa tieto názvy používajú v poslovenčenej podobe a píše sa s malým začiatočným písmenom (porov. *acylpyrin*, *kuba*, *škoda – škodovka*, *fiat – fiatka*).

Poznámka. Súbor vlastných mien je neuzavretý. Cez cudzie vlastné mená sa dostávajú do nášho jazyka – hoci zväčša okrajovo – aj nové fonémy a kombinácie foném. Celkove si žiada problematika vlastných mien osobitný prístup aj z ortografického hľadiska; pripomeňme napr. pravopis a skloňovanie cudzích i domácich priezvísk (porov. *Rybovič*, *Ribovič*; *Rybka*, *Ripka*, *Lotti – Lottih* atď.)

B) Pri písaní viacslovných vlastných mien sa stretávame s niektorými odlišnými úpravami v nových PSP a PČP. PSP a PČP sa odlišujú v chápaní (a s tým súvisí rozdielne pravopisné riešenie) faktu, či explicitné vyjadrenie nadradeného druhového pojmu (genus proximum) tvorí, prípadne v ktorých prípadoch netvorí integrálnu zložku vlastného mena. Ide o názvy ulíc a nábreží (napr. *Ulica J. Jesenského*, *Jesenského ulica*, *Ulica slobody*, *Aleja vďaky*, *FajnoroVo nábrežie*, *Na bôriku*, *Pri starom mýte*), o názvy námestí, sadov, záhrad, cintorínov (*Námestie republiky*, *Sad slobody*, *Sad Janka Kráľa*, *Medická záhrada*, *Cintorín hrdinov SNP* atď.). Oproti tomu sa v PČP (1998, s. 45–46) hodnotia ulice, námestia, nábrežia, sady, záhrady, pozemky a iné podobné priestranstvá ako apelatíva poukazujúce na genus proximum propriálnej časti: *ulice Českých exulantů*, *ulice Na Příkopě (Příkopy)*, *nábřeží kapitána Jarose*, *náměstí Svatopluka Čecha*, *zahrada Na Valech*, *Seminářská zahrada*, *sady Vrchlického*, *pasáž Černá růže*, *Na Baště*. Podobné rozdiely sú pri názvoch významných stavieb a ich častí, rozličných druhov zemepisných názvov; porov. slov. *Palác republiky*, *Primaciální palác*, *Dom umenia*, *Dóm svätého Martina*, *Chrám Vasilija Blaženého*, *Kláštor svätého Emeráma*, *More kozmonautov*, *Záliv trpezlivosti*; *Zlatý roh*, *Frioliv desiateho stupňa* a pod. – čes. *palác Smiřických*, *dům Císařské Lázně*, *dům u Minuty*, *chrám sv. Jakuba (svatjakubský chrám, Svatý Jakub)*; *hrad Rožmberk*, *zámek Kozel*; *mys Dobré naděje*, *záliv Mexický*, ale: *Moravská brána*, *Frašná brána*, *Lidový dům* a pod.

Všimnime si uvedené skupiny vlastných mien z onomaziologického a komunikačného hľadiska. Keď vyjdeme z obsahovej stránky týchto onymických znakov, zisťujeme niekoľko formálne odlišných skupín. Obsahovú stránku vlastného mena utvára referenčný vzťah k príslušnému onymickému objektu a propriálna sémantika (designácia) vlastného mena (podrobnejšie Blanár, 1996). Jedna alebo druhá z týchto zložiek sa môže uplatniť len vtedy, keď poznáme genus proximum danej druhej jednotliviny. Jasne to ukazujú najmä vlastné mená, ktoré vstupujú do propriálnych homonymných vzťahov. Porov. výpoveď: Od nábrežia *Dunaja* sme sa pobrali k obchodnému domu *Dunaj* (*Dunaj* – rieka, *Dunaj* – obchodný dom). Predpokladom vzájomnej komunikácie medzi podávateľom a prijímateľom je spoločná znalosť, „vedenie“ o onymickom objekte; na postihnutie (rekonštrukciu) designácie však stačí poznať nadradený druhový pojem v rámci daného onymického priestranstva. Z komunikačného hľadiska je dôležité, akým spôsobom sa genus proximum vyjadruje.

a) Lexéma pomenúvajúca genus proximum tvorí integrálnu zložku názvu. Túto lexému rozvíja zhodný alebo nezgodný prívlastok: *Pekná cesta*, *Medická záhrada*, *Fajnoro vo nábrežie*; *Ulica slobody*, *Kino mladých*, *Dom umenia*. Charakteristickým prípadom sú tu názvy s variantnými podobami: *Ulica J. Jesenského/Jesenského ulica*, *Ulica A. Mráza/Mrázova ulica*.

b) Z komunikačného hľadiska je odlišný typ názvov: – *Na bôriku*, *Pri starom mýte*; *Zahraj*, *Pozor*; *Napred*; *Slovenské pohľady*; *Za rampami*, *Stoka*; *do Struhárov* a pod. Komunikáciu tu umožňuje situačná znalosť genus proximum alebo kontextové vyjadrenie nadradeného druhového pojmu, ktorý netvorí súčasť vlastného názvu; porov. Krátka stará *ulica Na bôriku* má zaujímavú polohu. – *Náš vlčiak Zahraj* je ostražitý strážca domu. – *Do časopisu Elán prispievali mnohí významní básnici*. – *Bol si už v divadle Za rampami?*

c) Pri názvoch, ktoré sú homonymné v rámci onymických podsystémov, resp. v pomere proprium : apelatívum, apelatívne vyjadrenie nadradeného druhového pojmu nezgodným prívlastkom umožňuje žiadanú identifikáciu, napr.: *Z Kina mladých sa mládenci ponáhľali do kina Mier*. – *Mnohých zaujala súťaž medzi loďou Orava a loďou Kamzík*. – *Krásny starý hrad Devín postupne rekonštruujú*. – *Slávny film Krížnik Potemkin som videl trikrát*.

Pri združených pomenovaniach v skupine a) sú pomenovania nadradeného druhového pojmu súčasťou vlastného názvu, a preto je písanie prvého slova názvu s veľkým začiatočným písmenom odôvodnené (*Kino mladých*, *Ulica J. Jesenského*, *Palác republiky*). V skupine b) a c) ide o kontextovo podmienené explicitne vyjadrené genus proximum, ktoré treba písať ako všeobecné podstatné meno s malým začiatočným písmenom. Žiada sa dodať, že hranice medzi týmito tromi skupinami názvov nie sú pevné. Objektívnou príčinou sú variantné podoby názvov v jazykovom úze. Keď sa v bežnej komunikácii používajú aj skrátené varianty *Gondova 2*, *Jesenského 5* (t. j. *ulica*), *Hodžovo 1*, *Staromestské 4* (t. j. *námestie*), takéto názvy sa začínú hodnotiť ako pomenovania skupiny b) a genus proximum *ulica*, *námestie* ako kontextovo podmienený apelatívny prvok.

Z hľadiska štylistického a komunikačného (pokiaľ ide o tzv. referenčnú a presupozičnú identifikáciu; k termínom pozri Blanár, 1998) možno poukázať na viaceré špecifické prípady. Napr. pohostinstvo, ktoré má úradný názov *U troch orlov*, vo vetnej súvislosti sa pomenúva v modifikovanej podobe; porov. O 15. hod. sme odišli od *Troch orlov*. – Uvidíme sa pri potoku medzi *Tromi orlami* a mostom. S „liberálnejšími“ výsledkami o písaní niektorých skupín vlastných mien sa z tohto hľadiska stretáme v úvodnej kapitole o podstate vlastných mien v nových Pravidlách českého pravopisu (1998, s. 40–41). V prípadoch, ako *Chrám sv. Víta* (ten, ktorý je na Hradčanoch v Prahe), *Listina základných práv a slobod*, *Muzeum železnice*, *Armáda České republiky* a pod. „jde zpravidla o sousloví, která plní úlohu vlastního jména jako celek“. Ďalej sa tu poukazuje na fakt, že veľké písmeno tiež vyjadruje hodnotenie javu ako významného; uplatňuje sa tu pri názvoch známych a pamätných stavieb *Fražský hrad*, *Staroměstská radnice* (v Prahe), významných udalostí, akcií, napr. *Fražské jaro*, *Helsinské dohody*. „Ale v zásade záleží na píšucom, ako jav posudzuje; podľa toho zvolí písmeno veľké alebo malé“ (s. 41). Videli sme, že treba rátať aj s objektívnymi príčinami takého kolísania.

C) Ako sme už spomenuli, slovenčina patrí do radu tých jazykov, v ktorých sa obyvateľské mená a etnonymá hodnotia a píšu ako vlastné mená. Podľa našej interpretácie táto vrstva slovnej zásoby má viaceré zhodné znaky aj s apelatívami: nejde pri nich o spontánny alebo úradný jedinečný akt nominácie, nejde o jedinečný pojem a onymický objekt, ani o onymickú sémantiku a uplatňuje sa pri nich generický singulár a plurál (porov. *Žilinčan*, *Francúz* oproti priezviskám *Žilincan*, *Francúz*). Pravopis začiatkových písmen obyvateľských mien a etnoným ovplyvňuje skutočnosť, že pri utváraní lexikálneho významu [obyvateľ] = [obec X] a [osoba] = [bývajúca v krajine X a hovoriaca jej jazykom] je diferenčným príznakom nejaké vlastné meno; preto je na mieste písať: *Žilina – Žilincan*, *Francúzsko – Francúz*. Súvzťažnosť slov v tomto slovotvornom rade nemožno ani pri písaní obyvateľských mien a etnoným prehliadať (pozri Blanár, 1996, s. 42 a n.)

3. Ústny a písomný prejav majú odlišné črty. Ústny prejav je časovo spojený s komunikačnou situáciou, je spontánny, i keď usmerňovaný spisovnou normou, ktorú ustávajú odborné opisy kodifikačnej povahy. Trvalejší ráz má písomný text. Podáva prijímateľovi jazykovo štylizovanú informáciu v súlade so základnými princípmi danej pravopisnej sústavy. V prípade slovenčiny ide o pravopisnú sústavu, pre ktorú je príznačná tendencia v graficky zachytenom prejave v podstate udržiavať kontakt s hovoreným jazykom. Ak k tomu pridáme fakt, že v písomnom prejave sa musíme zmocniť mnohotvárnej skutočnosti v rozmanitých komunikáciách, vidíme, že aj pravopisné sústavy majú isté dynamicke prvky. V prvom rade sa to vzťahuje na úpravy, ktorými sa písaná forma približuje živej výslovnosti (napr. pri cudzích slovách); iné pravopisné javy súvisia s istými gramatickými vzťahmi; napokon ide o pravopisné okruhy, ktoré nie sú v priamom vzťahu s jazykovým statusom, ale slúžia na detailnejšiu diferenciaciu potrebnú z komunikačného hľadiska. Podľa toho treba hodnotiť pravopisnú problematiku vzhľadom na kontinuitu danej pravopisnej sústavy, ale s prizieraním na status a vývinovú dynamiku daného jazyka.

Súčasný slovenský pravopis – ako je známe – je vybudovaný na niekoľkých princípoch. Základný princíp je fonemický, popri ňom sa výrazne uplatňuje princíp morfe-matický, v malej miere gramatický, oporu v súčasnom jazyku nemá princíp etymologický. Relatívne pevný je etymologický a gramatický princíp; napr. odstránenie grafémy *y*, ktorá je z výslovnostného hľadiska zhodná s grafémou *i*, sa chápe ako radikálna pravopisná reforma. Medzi relatívne pevné pravidlá slovenského pravopisu patrí písanie predložky *s(o)*, *z(o)* a predpony *s-*, *z-*, *zo-*, hoci sa písanie predložky *s(o)*, *z(o)* opiera o gramatické vzťahy a pri písaní predpony *s-*, *z-*, *zo-* sa na rozdiel od predpôn *nad-*, *pod-*, *od-*, *pred-*, *ob-*, *bez-*, *cez-*, *roz-*, *v-*, *vz-* neuplatňuje morfe-matický princíp, ale zákon o znelostnej asimilácii (čeština sa tu pridŕža historizujúceho hľadiska). K poznámke 4, s. 33 PSP treba dodať, že v 7. p. sa pri predložke *s* neuplatňuje znelostná asimilácia v spojení s osobnými zámenami *on*, *ona*, *ono*, *my*, *vy*, *oni*, *ony* : *s ním*, *s ňou*, *s nami*, *s vami*, *s nimi*. Zásady týkajúce sa grafického zachytenia procesu zdomácnovania cudzích slov vychádzajú zo živej výslovnosti. V PSP (s. 34 a n.) sa z hláskoslovného, pravopisného a morfológického hľadiska podľa stupňa zdomácnenia odlišujú tri skupiny slov cudzieho pôvodu, slová zdomácnené (*inžinier*, *garáž*), čiastočne zdomácnené (*rizling*, *nymfa*) a nezdomácnené (*jury*, *sujet*). Pri prepise starogréckych a latinských mien sa berie do úvahy fakt, že tu ide o staré kultúrne dedičstvo. Vzhľadom na cieľ prejavu sa vypracoval spôsob prepisu vo vedeckej a odbornej spisbe a podrobnejšie sa sformulovali zásady prispôsobovania týchto mien pre potreby bežnej praxe. K istej modifikácii hlavných zásad pravopisu pre potreby publicistiky, popularizačnej literatúry, prekladov umeleckých diel sa dospelo na porade slovakistov a klasických filológov. V PSP (s. 38) sa ustálilo aj písanie mien osôb „vystupujúcich v uhorskom období slovenských dejín” podľa zásad slovenského pravopisu.

Dynamické črty nášho pravopisu môžeme sledovať najmä pri úpravách, ktoré reflektujú živú výslovnosť. Posledným cieľom úprav v PSP je však zjednodušenie a racionalizácia slovenskej pravopisnej sústavy. Pravopisná sústava sa obyčajne zjednodušuje pripustením variantných foriem. Variantné formy (t. j. *A* i *B*) sa usťaľujú vtedy, keď pravopisný úzus kolíše medzi podobou *A* a *B* alebo keď ich rozlíšenie nie je v praxi dosť jednoznačné. V PSP sa v niektorých prípadoch jeden z variantov odporúča ako základný, inokedy sa obidva varianty kladú vedľa seba ako rovnocenné. Pripúšťa sa variantný spôsob písania príslovkových výrazov, častíc a citosloviec, napr. *dočervena/ do červena*, *dovidenia/do videnia*; uprednostňuje sa písanie *dovedna* pred písaním *osobitne*. Zjednodušenie pravopisnej sústavy sa niekedy dosahuje tým, že sa pripúšťa variantné písanie čiarky pred priraďovacími spojkami *a*, *i*, *aj*, *ani*, *alebo*, *či*, ak medzi hlavnými vetami súvetia je zreteľný stupňovací, odporovací alebo vylučovací významový vzťah. V takýchto prípadoch sa nepokladá za nevyhnutné čiarkou jednoznačne odlišovať v rámci priraďovacieho súvetia vzťah stupňovací, odporovací a vylučovací od zlučovacieho vzťahu, lebo je explicitne vyjadrený významovou stavbou vety. Zjednodušeniu pravopisu, ktoré má podobu variantného (potenciálneho) písania čiarky, dáva sa tu prednosť pred detailnejším signalizovaním príslušného syntaktického vzťahu.

Pripúšťanie variantných podôb v našom pravopise motivujú aj funkčno-štylistické zretele. Sem patria napr. spomenuté zásady prepisu starogréckych a latinských mien pre potreby bežnej praxe a spôsob ich písania na vedecké a odborné ciele; bežný prepis do slovenčiny zo slovanských jazykov používajúcich cyrilské písmo a transliterácia cyriliky do latinky vo vedeckej a odbornej spisbe; ďalej používanie zdomácnených podôb zemepisných názvov oproti úradným cudzím podobám (porov. *Lipsko* – *Leipzig*, *Rím* – *Roma*). Dvojslovné a viacslovné pomenovania geoným a niektorých chrématoným sa hodnotia ako oficiálne názvy, krátke podoby majú skôr hovorový ráz; porov. *Slovenské národné divadlo* – *Národné (divadlo)*, *Bajkalské jazero* – *Bajkal*. V onymii má odlišenie oficiálneho a neoficiálneho pomenovania zásadnú dôležitosť.

V súlade so spisovným úzom sa v slovníkovej časti PSP uvádzajú dvojtvary v skloňovaní (*rok*, *-a/-u*) a časovaní (*urč*-/urči). Rovnako sa postupuje v 3. vyd. KSSJ. Neúplnosť v uvádzaní dvojtvarov je ojedinelá napr. *kvapka*, *-piek/-pák* (KSSJ, 1997) a *kvapka*, *-piek* (PSP, 1978).

Mohlo by sa zdať, že slová s menej určitým významom, ako *zvyčajne* (*majú interný charakter*), *spravidla* (*sa zachováva*), *niekedy* (*sa používajú*), *vo väčšine prípadov*, *len nižšie organizované jednotky*, spolu s odporúčanými variantnými útvarmi neposkytujú používateľovi jednoznačné pravopisné (a morfológické) informácie. Alebo neočakáva sa pri podobných formuláciách príliš veľa od vlastnej úvahy používateľa? Nazdávame sa, že podobne chápané a podávané poučky, ktoré explicitne alebo implicitne poskytujú používateľovi viac možností a niekedy ho nabádajú uplatniť vlastný postoj, sú prejavom úsilia postihnúť jazykovú mnohotvárnosť, graficky ju zachytávať v dynamickej zložitosti a v niektorých prípadoch približovať ústny a písomný prejav. Prehĺbený pohľad na systém spisovného jazyka a na jeho rozmanité komunikačné úlohy nedovoľuje ani jeho pravopisnú stránku vtesnať do jednoduchých poučiek typu „áno – nie“. Sotva je náhodné, že napr. aj v prehľade pravidiel Nového nemeckého pravopisu sa stretieme s bohatým súborom príkladov, v ktorých sa podáva „nový spôsob písania“ oproti „doterajšiemu spôsobu písania“ a napr. pri poučkách o písaní slov s veľkým, prípadne s malým písmenom sa vždy dodávajú aj variantné podoby (t. j. *A* i *E*). Pri cudzích slovách sa uvádza 15 skupín prípadov, v ktorých sa istý spôsob písania raz „odporúča“ a raz „dovoľuje“. Krok k uvoľneniu priamočiarej pravopisnej záväznosti predstavuje kodifikácia *Pravidiel českého pravopisu* nielen Dodatkom Ministerstva školstva, mládeže a telovýchovy ČR (Praha, Academia 1993/1998), ktorým v školskom vydaní nových PČP (Praha, Pansofia 1993) výrazne vzrástol počet dvojtvarov (sčasti výslovnosťou, prípadne štylisticky diferencovaných), ale aj spôsobom formulovania viacerých pravopisných „odporúčaní“. V Úvode (s. 5) sa poznamenáva, že štýlové rozlíšenie písomných prejavov by mal umožňovať aj pravopis. „Preto chápeme pravopisné pravidlá ako súbor odporúčaní pre vycibrené písomné vyjadrenie, od ktorých sa možno v osobitných prípadoch odchyliť, pokiaľ to píšuci považuje za potrebné a zdôvodnené“. K takému prístupu vedie zreteľ na rozvoj a diferenciaciu spôsobov písomného vyjadrovania, najmä odborného a umeleckého. Pravopisné pravidlá by mali pripúšťať viacej možností. V podobnom duchu sú koncipované – ako sme videli – aj poučky v Novom nemeckom pravopise

(*Die neue Rechtschreibung*, Berlin 1996), hoci sa o štýlovo podmienenej diferenciacii spôsobov písomného vyjadrovania výslovne nehovorí. Tým je nastolená – raz implicitne, inokedy explicitne – otázka teoretických východísk pravopisných pravidiel (či odporúčaní) vzhľadom na potreby štylisticky diferencovanej písomnej komunikácie.

Takýto, rozmanitými komunikačnými situáciami motivovaný prístup nemá rozkolísat' základné princípy danej pravopisnej sústavy. Skôr dáva podnet na dôkladné skúmanie, ktoré prvky tvoria pevné a relatívne stále zložky istej pravopisnej sústavy a v ktorých okruhoch je funkčne a štylisticky odôvodnené používať variantné podoby. Medzi menej stále zložky nášho pravopisu patrí napr. písanie cudzích slov (fonematická adaptácia cudzích slov dostáva výraz v ich pravopisnom prispôsobovaní). Racionalizácia a približovanie pravopisu širším kruhom používateľov vedie obyčajne cez dvojtvary, ktoré sa môžu diferencovať na štylisticky bezpríznačkové a príznačkové. Jestvujú však pravopisné úpravy, ktoré nemajú priamy vzťah k jazykovému statusu, ale k pomenovanej skutočnosti; napr. veľkými a malými písmenami sa vnútri viacslovných vlastných názvov môže poukazovať na rozličné onymické podsystemy; iný bude prístup k anticickým vlastným menám ako k vlastným menám pomenúvajúcim dnešné onymické objekty. Sú však pravopisné javy, ktoré nemožno odtráhať od ich súvzťažnosti s gramatickými vzťahmi, napr. písanie/nepísanie čiarky pred spojkami, časticami, odlišovanie apelatívnej a propriálnej lexiky malým alebo veľkým začiatočným písmenom. Vzťah apelatív a proprií patrí medzi typické problémové okruhy, v ktorých najmä vzájomné prechody týchto základných lexikálnych vrstiev vždy budú signalizovať pravopisné problémy. Otázka hraničných javov je v tomto problémovom okruhu zvlášť citlivá. Osobitné postavenie vlastných mien v slovnej zásobe a v jazykovej komunikácii žiada venovať zvláštnu pozornosť tejto rozsiahlej a bohato členenej vrstve slovnej zásoby aj z pravopisného hľadiska (spomeňme napr. ustavičné prenikanie exoným, ich začleňovanie do domácej lexiky, pravopis priezvisk atď.).

Podrobnejšia analýza naznačených pravopisných otázok patrí medzi aktuálne úlohy našej jazykovedy.

LITERATÚRA

- BLANÁR, V.: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomestných mien v Maďarsku. Bratislava 1950.
BLANÁR, V.: Teória vlastného mena. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii.) Bratislava 1996.
Die neue Rechtschreibung. (Regeln und Beispiele im Überblick.) Berlin 1996.
Krátky slovník slovenského jazyka. 3. vyd. pripravili J. Kačala, M. Pisárčiková, M. Považaj. Bratislava 1997.
Nový německý pravopis. (Přehled pravidel s příklady.) Praha 1997.
Pravidlá českého pravopisu s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky. Praha 1998.
Pravidlá slovenského pravopisu. 2. vyd. Bratislava 1998.

PETER ŽEŇUCH*

K niektorým otázkam výskumu bohoslužobnej a mimobohoslužobnej piesňovej tvorby v cyrilských spevníkoch z východného Slovenska

ŽEŇUCH, P.: To Some Questions about the Research on Sacral and Off-Sacral Song Production in the Cyrillic Song-Books from Eastern Slovakia. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 64–75. (Bratislava)

Until now the Slovak literary, language and historical sciences have circumvented the manuscript and printed paraliturgical song production of the Byzantine-Slavonic rite in Eastern Slovakia. Nowadays, the Department of Slavonic Studies of the Slovak Academy of Sciences guarantees many scientific-research grant projects which also deal with questions of Slovak-Ruthenian-Ukrainian contacts. These questions are being handled on the basis of the connections in the period of Pre-Revival and Revival activities. The scientific-research project named *The Spiritual Song in the Cyrillic Manuscripts from Eastern Slovakia* will follow up these tasks from year 2000 on. The consistent interpretation of literary-historical and language problems will certainly help to clarify the place of this literary production in the history of the old Slovak literature where this production well belongs.

Linguistics. Literary science. History and culture. Paraliturgical song. Manuscript and printed song-books. Scientific-research projects.

Úvod

Súčasná literárna, jazyková a historická veda obchádza niektoré problémy, ktoré sa dotýkajú východného Slovenska. Slavistický kabinet SAV garantuje komplex výskumov zameraných na slovensko-ukrajinské a slovensko-rusínske vzťahy, ktoré sa riešia v medzinárodnej spolupráci. Predovšetkým ide o výskum slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a riešenie niektorých závažných otázok národnoobrodných aktivít a vzťahov slovensko-ukrajinského a slovensko-rusínskeho kultúrneho, historického a jazykového dedičstva. Výskum sa zameriava na tie otázky, ktorých objasnenie je z metodologického hľadiska mimoriadne náročné. Problémy nie sú so slovenským obrozením, ale s obrozením Ukrajincov, ktorí žili rozdelení vo zväzku troch štátov (Rusko, Rakúsko, Uhorsko), čo spôsobilo odlišné podmienky pre vznik a rozvoj národnoobrodných aktivít. Práve hospodársko-spoločenskými podmienkami možno vysvetliť, prečo sa v ukrajinskom obrození objavili divergentné tendencie, aké nie sú známe v iných obrozeniach. Pre slovenskú vedu je zaujímavé aj to, že proces tzv. rusínskeho obrodzenia je spojený s Prešovom. Tu sa medzi rusínskymi gréckokatolíckymi kňazmi našli jednotlivci, ktorí rozvinuli proces národného obrodzenia rusínskeho živlu. Neobišlo sa to však bez impulzov zo slovenskej strany; a to je aj hlavný dôvod výskumu týchto aktivít.¹

* Mgr. Peter Žeňuch, CSc., Slavistický kabinet SAV, Panská 26, 813 64 Bratislava.

Pri systematickom výskume kultúrneho, historického, literárneho a jazykového vývinu v uvedenom priestore nemožno obísť ani rukopisnú i neskoršiu tlačenú náboženskú spevníkovú tvorbu byzantsko-slovanského obradu. Tvorí ju svetská i duchovná pieseň, ktorá vznikla v konkrétnych historicko-spoločenských, kultúrnych, jazykových a literárnych podmienkach. Na základe doterajších výskumov najmä v ukrajinských archívoch² pokúsili sme sa vyčleniť *paraliturgickú pieseň* ako špecifickú kategóriu a po odhalení jej fungovania v bohoslužobnom procese.³ Poukázali sme aj na prepojenosť motívov ochrany (Bohorodičky, Matky, Ženy), pričom sme vyšli z teofanickej a legendickej tradície.⁴ Na príkladoch paraliturgických piesní a rozličných cyrilských zápisov pochádzajúcich z východného Slovenska sme načrtli niektoré problémy riešenia vývinu jazyka veriacich byzantsko-slovanského obradu.⁵

Riešenie otázok kultúrneho a spoločenského života veriacich byzantsko-slovanského obradu predpokladá ďalší komplexný riešiteľský program, ktorý sa pokúsi osvetliť liturgickú a paraliturgickú piesňovú tvorbu. Plánujeme zorganizovať vedecký výskum uvedenej piesňovej produkcie v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska. Jeho podstatou bude priblížiť fungovanie bohoslužobnej a mimobohoslužobnej piesne v literárnohistorickom, jazykohistorickom a kultúrno-spoločenskom prostredí slovenských gréckokatolíckych a pravoslávnych veriacich na východnom Slovensku. Úspešné riešenie tejto úlohy preto predpokladá dlhodobý archívny výskum a analýzu málo známych rukopisných spevníkov bohoslužobnej a mimobohoslužobnej piesňovej tvorby z literárneho, jazykového a teologického hľadiska. Úloha sa má riešiť v spolupráci s Hansom Rothem z Univerzity v Bonne, ktorý je editorom renomovanej edície *Biblia Slavica*. Prof. H. Rothe venuje danej problematike dlhodobú výskumnú pozornosť.

¹ Z hodnotiacej správy grantovej úlohy VEGA *Slovensko-ukrajinské a slovensko-rusínske vzťahy v období národného obrodenia* (2/4009/99).

² Pozri napríklad *Správa z výskumu v rukopisných oddeleniach v Zakarpatskom národopisnom múzeu a v Univerzitnej knižnici v Užhorode*. Slavica Slovaca, 33, 1998, s. 58–66.

³ O tom pozri *Paraliturgická pieseň východného obradu*. Slovenské štúdie 2/1994, 1997, s. 66–86.; *До проблематики паралітургічної пісні східного обряду*. In: Матеріали міжнародної славістичної конференції пам'яті професора Костянтина Трофимовича (1-3. квітня 1998 року). У двох томах. Том II. Red. В. Моторний. Львів, Літопис 1998, s. 347–354.

⁴ O motívoch ochrany v paraliturgickej piesni pozri *Niektoré motívy a paralely paraliturgickej tvorby v karpatskej oblasti a slovenský literárny kontext*. In: VARIA. 5. Red. M. Nábělková, Bratislava, Slovenská jazykovedná spoločnosť 1996, s. 106–117; *Paraliturgická pieseň karpatskej oblasti v kontexte histórie, vzdelanosti a kultúry*. Slavica slovaca, 31, 1996, s. 112–136.; *Pieseň k počajevskej ikone Bohorodičky. Historicko-literárna a religiózna interpretácia*. In: VARIA VI. Red. M. Nábělková. Bratislava, 1997, s. 197–208.

⁵ Otázky jazykového vývinu veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku sme riešili v prácach *Otázka jazyka v karpatskej oblasti od 16. do 19. storočia*. In: Slované v historickom kontexte. Red. E. Kralčák. Nitra, 1996, s. 32–42.; Doruľa, J. – Krasnovská, E. – Žeňuch, P.: *Dve línie v slovenskom jazyko-historickom vývine alebo slovensko-české vzťahy v predpisovom období*. In: XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 65–92.; *Vývin cirkevnej slovančiny v kultúrnohistorickom a jazykovom priestore s prihliadnutím na východné Slovensko*. Historický časopis, 46, 1998, s. 649–662.

Východiská pre literárno-historický výskum

Pri charakteristike pojmu *paraliturgická pieseň* nemožno obísť názory niektorých bádateľov, ktorí v polofudovej piesni náboženského charakteru vidia prepojenosť medzi sakrálnosťou piesne a profánnosťou hudby, z čoho vyvodzujú, že bohoslužobné (liturgické) piesne sú výsledkom činnosti ľudského povedomia osvieteného askézou. Vznik neliturgickej (mimobohoslužobnej) piesne dávajú do súvislosti so stratou asketického vedomia, a tým pretvorenia bohoslužobnej piesne na neliturgickú pieseň. Neliturgické piesne sú tak výsledkom a odrazom prirodzeného, profánneho vedomia, ktoré vzniklo ako porušenie sakrálnosti bohoslužobného spevu (Мартынов, 1997).

Aj starší bádatelia, ako napr. N. Mirovič, S. Ščeglevoová, M. Vozňak a I. Franko dávali vznik náboženskej piesne neliturgického charakteru do súvislosti s princípmi tradičnej ľudovej tvorivosti, ktorá mala vplyv na širšie spoločenské vrstvy. Literárno-historické a literárnoteoretické úvahy o biblickej a legendickej symbolike v náboženskej piesňovej tvorbe pomohli osvetliť niektoré súvislosti medzi ľudovým tvorivým prístupom a kanonickou piesňovou bohoslužobnou tradíciou byzantsko-slovanského obradu. Problematikou výpožičiek a variantnosťou piesní v rukopisných spevníkoch karpatskej proveniencie sa venovali V. Peretca a J. Javorský⁶. Julian Javorský sa sústredil na rukopisné spevníky a piesne karpatskej proveniencie a porovnával varianty piesní z týchto spevníkov s piesňami zozbieranými v počajevskom Bohohlasníku (1790) a v ostatných známych rukopisných spevníkoch ukrajinskej, podkarpatskej i východoslovenskej proveniencie. Piesňovú produkciu karpatskej oblasti tematicky rozdelil do šiestich okruhov: na piesne venované cirkevným sviatkom, jednotlivým svätým, na piesne venované zázračným ikonám, na svetské, pohrebné (nadhrobné) a kajúcne piesne a na plačky. Okrem toho uviedol, že mnohé piesne nepochádzajú iba z Podkarpatskej Rusi a východného Slovenska, preto pristúpil aj k ďalšiemu rozdeleniu piesní na maloruské, veľkoruské, poľské a *československé piesne*⁷ a na piesne k rozličným zázračným ikonám. K riešeniu problematiky tzv. *československých piesní* v rukopisných spevníkoch z východného Slovenska prispel aj František Tichý, pričom publikoval a interpretoval 22 piesní z Moskovského, resp. Šarišského spevníka.⁸ Najnovšie výskumné práce o rukopisnej a neskoršej tlačenej bohohlasníkovej piesňovej tvorbe patria O. Myšanyčovi,

⁶ Práce N. Miroviča, S. Ščeglevoovej, M. Vozňaka, I. Franko, V. Peretca, J. Javorského pozri v literatúre.

⁷ Pričlenenie piesní do ukrajinského (maloruského), ruského (veľkoruského), poľského a československého kontextu vychádzalo zo zachovávaní domáceho jazyka v jednotlivých rukopisných pamiatkach, pričom kritériá variantnosti jednotlivých piesní v rozličných zborníkoch a ich pričlenenia do konkrétneho jazykového priestoru podmieňovala vysoká frekvencia lexiky domáceho jazyka, v ktorom pieseň vznikala (polonizmy, ukrajinizmy, slovakizmy). (Označenie *československé piesne* treba vnímať vo vtedajšom tendenčne ladenom kontexte, ktoré preferovalo teóriu o jednotnom československom národe.) J. Javorský (1934, s. 8) hovorí, že v rukopisných spevníkoch sa zvyčajne stretávame s mnohými cennými náboženskými i svetskými piesňami „как местного и инообластного-русского, так и иноязычного происхождения” a stretávame sa aj s mnohými variantami už známych textov piesní, „на которые они, однако, так или иначе проливают новый свет, причем в них, наконец, как в ярком фокусе, является возможным проследить не только общую и сложную мозаику того языкового, бытового и культурного воздействия и сплава, которым, как известно, длительно и неизбежно подвергалась вся духовная история и жизнь страны”.

M. Mušynkovi, V. Mykytasovi, O. Rudlovčákovej a Š. Pappovi. Problematikou bohohlasníkovej piesne v súvislosti s jazykovými a poetickými výpožičkami z ukrajinského ľudového fónu, z biblickej a liturgickej tradície sa zaoberal O. Horbač a W. Witkovski. Zavedenie pojmu *sacrum* pre náboženskú piesňovú a literárnu tradíciu najmä v poľských vedeckých publikáciách⁹ vzišlo z toho, že biblické, apokryfické a legendické obrazy, citáty a metaforika sa stali konštitučným elementom poetiky náboženských piesní, pričom sa tieto piesne majú označovať pojmom *duchovná pieseň*.

Treba však povedať, že ortodoxné prostredie a byzantsko-slovanský obradový priestor nepozná termín *duchovná pieseň* v súvislosti s ľudovou, resp. pololudovou náboženskou piesňovou tvorbou. Pod pojmom *duchovná pieseň* (tzv. стихі́) ortodoxné prostredie rozumie takú duchovnú pieseň, ktorá je súčasťou bohoslužobného slávenia. Ide o piesne, ktoré sa podľa byzantsko-slovanskej liturgickej tradície spievajú ako *prokimenové* alebo *alelujové verše* pri bohoslužbách, ako je napr. *večiereň, utiereň* a pod. Na *večierni* sa стихі́ (verše) spievajú po **Господи возвахъ** alebo na **Стиховныхъ**, a to tak, že po každom verši nasleduje *veršová sloha* (*stichira*) sviatku alebo svätého; na *utierni* sa стихі́ spievajú pri piesni **Богъ Господь и зависа намъ**, potom pri *polyjelejnom* speve (*polyjelej* je zložený zo 134. a 135. žalmu), tiež pri **Степенной праздничной** a pri speve *kánona* (slávnostný spev sviatku, ktorý hovorí o udalostiach Starého i Nového zákona, ktoré majú súvislosť so sláveným sviatkom) a nakoniec sú to *stichiry utierne* zložené zo 148., 149. a 108. žalmu. Стихі́ sú duchovné texty piesní zložené z Dávidových žalmov a príslušných spevov a veršových slôh (*tropárov, kondákov, bohoroďičníkov, trojičníkov, mučeníčnickov* a pod.). Na druhej strane poznáme aj tzv. стіхи, ktoré možno charakterizovať ako pololudovú duchovnú pieseň, ktorú síce nebolo dovolené spievať počas bohoslužobného procesu, ale iba ako *внелитургическую песню* najmä počas pôstov a príprav na sviatky. Nikdy však nezastupovali bohoslužobný alebo liturgický text (Никитина, 1993, s. 247–259).

Najnovšie výskumu venované paraliturgickej piesni, počajevskému Bohohlasníku a rukopisnej piesňovej produkcii byzantsko-slovanského obradu prezentujú dve literárnohistorické práce ukrajinských bádateľiek Bohdany Krysovej a Oleksandry Hnaťukovej.¹⁰ B. Krysová vníma náboženskú piesňovú produkciu ako spojenie duchovnej (sakrálnej) a svetskej (profánnej) prirodzenosti, pričom poukazuje na univerzálnosť motívov obrazov vychádzajúcich z kresťanskej tradície, ktoré charakterizuje ako dôkaz prirodzenej orientácie veriaceho človeka v čase a priestore. Tomu zodpovedá aj forma

⁸ O tom pozri *Československé písně v Moskevském zpěvníku*. Praha – Bratislava 1931; *Из окраїн чесько-руських літературних взаємін*. In: Науковий збірник ПРОСВѢТА, р. ИИ. Ужгород 1923; *Kytice české a slovenské duchovní lyriky lidové*. Praha 1931; *Několik poznámek k světským písním v Moskevském zpěvníku*. In: Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. Prešov 1965, s. 119–123; *Шарішський пісенник з ХVIIIІІІ. віку*. Дукля. 4., Prešov 1956, s. 119–123.

⁹ Pozri v prácach *Inspiracje religijne w literaturze*. Lublin 1986; *Sacrum i sztuka*. Kraków 1989; *Polska liryka religijna*. Lublin 1984; *Dramat i teatr religijny w Polsce*. Lublin 1991; *Średniowieczna pieśń religijna polska*. Wrocław 1980

¹⁰ Práce B. Krysovej a O. Hnaťukovej pozri v literatúre.

a žáner piesne nadväzujúci na vývinové procesy a zmeny v pohľadoch na život, kultúru a spoločnosť.¹¹ V paraliturgickej piesňovej tvorbe treba prostredníctvom historických motívov aktuálneho spoločenského poriadku hľadať odkaz pre konkrétnu formu spoločenského a duchovného života.

O. Hnaťuková poukazuje na tú funkciu náboženskej piesne, ktorá je spätá s obradovou tradíciou. Rieši aj niektoré otázky žánrového vyčlenenia takejto piesne a pripúšťa možnosť pomenovať takúto tvorbu pojmom *paraliturgická pieseň*. Vysvetľuje (ne) opodstatnenosť aj ďalších pojmov, napr. *neliturgická pieseň*, *náboženská* a *cirkevná pieseň*, *žalm* a *hymnus*. Tieto označenia však podľa O. Hnaťukovej nezodpovedajú žánrovej charakteristike uvedenej piesňovej produkcie, preto sa podľa západných, obradovo latinských tradícií radšej prikláňa k jednotnému označeniu – *duchovná pieseň*.

Používanie pojmu *duchovná pieseň* na označenie náboženskej piesňovej produkcie byzantsko-slovanského obradu nie je v súlade s ortodoxnou duchovnou, cirkevnou a bohoslužobnou tradíciou, najmä ak si uvedomíme, že duchovná (teda aj bohoslužobná) pieseň sa v ortodoxnom prostredí označuje ako *СТНХЪ*. Pojem *paraliturgická pieseň* preto navrhujeme vyčleniť ako náboženskú pieseň modlitebného alebo historizujúceho charakteru s religióznym obsahom, ktorá zvyčajne nebola cirkevne uznaná ako bohoslužobný text, pričom má tesnú spätosť s bohoslužobným obradom, s modlitbami, žalmami a hymnami, s teofanicou alebo legendickou tradíciou. *Paraliturgická pieseň* označuje taký piesňový – spevný literárny útvar, ktorý podľa ortodoxných doxologických a dogmatických tradícií vznikol pre potreby mimoliturgického duchovného života a nie je iba aproximáciou duchovného, mystického sveta, lebo vytvára vlastný mystický rozmer. Paraliturická pieseň takýmto spôsobom ohlasuje tajomstvo viery a na základe metafory, obrazov, alegórií pripodobňuje historickú udalosť k biblickým (novozákonným alebo starozákonným), legendickým a apokryfickým výjavom. Pojmom *paraliturgická pieseň*, ktorá sa viaže k byzantsko-slovanskému obradovému prostrediu, navrhujeme označiť všetky piesne ku Kristovi, Bohorodičke a svätým, tiež piesne na výročné sviatky, piesne chrámu, piesne k zázračným ikonám a rozličné príležitostné (napr. kajúcne, prosebné, pohrebné a i.) piesne. Ich prvotným poslaním je povzbudzovať, poučovať, nabádať, vysvetľovať a poukazovať na Boha a svätých, informovať a vysvetľovať príčiny, pôvod zázrakov, biblických udalostí a zjavení, uctievať a sláviť ich.

Paraliturgické piesne východného obradu venované jednotlivým svätým, ikonám, biblickým a legendickým udalostiam, zázrakom a sviatkom sú preto *spevnou (slovnou) ikonou*. Súbor takýchto piesní (spevníky a bohohlasníky) tvorí *alegorický ikonostas*. Ako je na ikonostase zobrazený celý biblický rozmer, tak sa alegorickým spôsobom v paraliturgickej tvorbe odzrkadľuje kultúrno-historický priestor. Ikonostas, ako stena oddeľujúca presbytérium od veriacich, zahaľuje tajomné konanie, ale jednotlivé ikony na ikonostase naopak zjavujú zázračné, neviditeľné deje. Aj paraliturická pieseň svojimi náboženskými obrazmi zahaľuje verifikovateľný obraz skutočnosti, ale práve ich

¹¹ „...на цьому традиційному тлі виділяються явища ..., де з-поміж найцікавіших проблем – проблема відповідності літературних форм і форм розуміння, яке змінюється під впливом духа часу” (Криса, 1997, с. 14).

prostredníctvom (historicko-spoločenské pozadie) sprítomňuje dávne biblické a legendické udalosti, aby tak poukázala na prepojenie profánneho a posvätného priestoru. Na tomto mieste možno súhlasiť s editormi počajevského Bohohlasníka z 18. storočia. V úvode k uvedenej prvej tlačenej zbierke piesní byzantsko-slovanského obradu sa uvádza, že vždy je lepšie nábožne spievať piesne z tohto spevníka, ako *изволяюще паче сему присутствовати, нежели сквернымъ игралищамъ, баснемъ, смѣхотвореніямъ, плясаніямъ, пїятикамъ, сваромъ и иннымъ непреподобнымъ дѣламъ; отженуть плетворное сѣтованіе, тугу, скорбь, горесть опечаленнаго сердца и, что болѣе реку, негли умиленіе души, сокрушеніе сердечное и возникновеніе ко исправленію житія и истинному покаянію воспріймутъ.*¹²

Pri interpretácii paraliturgických piesní treba rátať so vzťahom paraliturgickej a liturgickej (resp. bohoslužobnej) piesne, ktorá je *kanonickou piesňou*, i keď procesu kanonizácie liturgických textov v minulosti nepredchádzalo schvaľovacie (kanonizačné) konanie v cirkvi, ale k ich zaradeniu do kánona došlo spontánne tak, že konkrétna pieseň sa postupným používaním stala súčasťou bohoslužobnej tradície. Toto spontánne prijímanie do kánona textov možno porovnať s používaním niektorých paraliturgických piesní v miestnom náboženskocultúrnom prostredí (napr.: *Вошел еси* gresivitu, pre svoje prílišné „zosvetštenie“ (napr. žartovná, švanková, historizujúca zložka, piesne so sociálnym nádychom, ale vždy s náboženským pozadím) sa do okruhu piesní s „*imprimatur*“ nedostali (ako napr. pieseň na Veľkú noc: *Христосъ воскресъ, цясна година, благословена колбаса и солонина...* a pod.). Treba však povedať, že okrem týchto piesní sa máme možnosť stretnúť aj s takými piesňami, ktoré nemajú žiadne závažné dogmatické alebo teologické odchýlky, pri tom však nie sú iba variantami piesní s *imprimatur*.

Ak by sme mali ísť do dôsledkov rozčlenenia náboženských piesní zapísaných (zozbieraných) v rukopisných alebo neskoršie tlačených spevníkoch, ukazuje sa nateraz jednoduchšie a jednoznačnejšie (aj z toho dôvodu, že veľké množstvo takýchto piesní nie je dostatočne interpretovaných) zostať pri členení na *liturgické* a *paraliturgické* piesne. *Liturgické* (čiže bohoslužobné) piesne budeme vnímať ako *kanonické piesne* a *paraliturgické piesne* charakterizujeme ako *nekanonické piesne*, i keď niektoré majú *imprimatur*, lebo za preukazný znak zaradenia do kánona s hválenie a zároveň záväzné zavedenie bohoslužobných textov sa vyhradzuje jedine patriarchovi (v patriarchálnej cirkvi sui iuris, napr. na Blízkom Východe), metropolitovi arcibiskupstva (napr. na Ukrajine) alebo apoštolskému stolcu (napr. gréckokatolícka cirkev na Slovensku). Pre potreby základného výskumu a interpretácie paraliturgickej piesňovej tvorby zo 17. – 19. storočia navrhujeme vyčleniť tri skupiny piesní: 1. *piesne s „imprimatur“* – piesne schválené biskupom miestnej cirkvi; 2. *piesne bez závažných teologických a dogmatických odchýlok a nepresností bez „imprimatur“*, resp. varianty piesní s „*imprimatur*“; 3. piesne, ktoré by sme mohli nazvať *extraliturigickými piesňami*, s ktorými súvisí aj tzv. kategória nechrámovosti paraliturgických piesní.

¹² Citované podľa *Fredslovu* k počajevskému Bohohlasníku z roku 1790; (úprava písma, P. Ž.).

Pri spracovaní nastolenej problematiky nebude možné obísť ani niektoré často pertraktované teologické otázky, ktoré tvoria neoddeliteľnú súčasť interpretačnej zložky. Frekventovaným pojmom v odborných publikáciách, ktoré sa venujú piesňovej tvorbe byzantsko-slovanského obradu, je označenie *východný človek*.

Pojem *východný človek* najčastejšie označuje *kultúrnu a religióznu kategóriu*, ktorá súvisí s príslušnosťou veriaceho človeka k byzantsko-slovanskému obradu, v ktorom nachádza (*východný človek*) prepojenie svojho života s ostatnými formami prirodzenosti. Netreba pripomínať, že východná (ortodoxná) cirkev je vo svojej podstate tradicionalistická. Ak hovoríme o *tradicionalizme*, zdôrazňujeme nepretržitosť vyznania viery v súčinnosti so Svätým Duchom. Tradičná dejinná skúsenosť sa tak javí ako živý organizmus, pričom ani tradícia nezostáva bez pohybu, ale vyvíja sa. Preto východné kresťanstvo najviac zdôrazňuje tento aspekt, keď hovorí, že východná spiritualita je vo svojej podstate *ontologická*. Tým sa odlišuje od západnej spirituality, ktorá je viac-menej morálna, lebo kladie väčší dôraz na konanie dobrých skutkov, ako na ciele duchovného a dejinného života, alebo na prítomnosť a konanie Svätého Ducha v ontologickom kultúrnom a dejinnom procese. *Východný človek* podľa N. Berďajeva (1995) žije svoj skutočný život vtedy, keď pre seba vytvára filozofiu dejín, tým sa však zaoberá iba málokedy. Zakaždým však v rozmanitých duchovných počínoch svojho života objavuje pravú realitu prostredníctvom historickej pamäti, prostredníctvom vnútorného historického výkladu dejín, prostredníctvom vnútorného prepojenia osobného duchovného sveta s dejinami a kultúrou, v ktorej žije. Podľa N. Berďajeva (c. d.) dochádza tak k účasti na neskonale bohatšej skutočnosti, ktorá víťazí nad pomínutelnosťou a malosťou. Východné kresťanstvo pre veriaceho človeka prinieslo novú dimenziu tým, že uznalo, že večné môže vstúpiť do časného a naopak.

Pojem *východný človek* možno vnímať z viacerých aspektov. Pre potreby nášho výskumu sa oprieme o *historický a kozmický aspekt*, ktorý sa zračí v *tradicionalizme* a vyvíja aj z *ľudovej zbožnosti*. Tradicionalizmus v takomto ponímaní je výrazom túžby znovu spojiť všetko to, čo je neustále rozdeľované časom, ktorý prináša smrť a zabudnutie. Toto zabúdanie je pritom neustále oživované pri čítaní a „znovuprežívaní“ legiend, biblických výjavov, pri bohoslužbách, liturgii, modlitbe a pod. *Východný človek* sa tak stáva súčasťou *kozmickeho priestoru*, preto sa necíti byť iba vonkajším pozorovateľom dávnych dejov a skutočností, ale vníma ich ako organickú a živú všejednotu. Tak dochádza k ich neustálemu sprítomňovaniu, čo možno pozorovať aj v *paraliturpických piesňach*.

Východiská pre výskum kultúrno-historických a jazykových podmienok

Podľa našej mienky patria cyrilikou písané paraliturpické piesne a zborníky z východného Slovenska do kontextu staršej slovenskej literatúry. Na základe výsledkov najnovších výskumov možno predpokladať, že prvé tlačou vydávané spevníky paraliturpickej tvorby byzantsko-slovanského obradu sa formovali pod vplyvom západnej duchovnej piesne. Preto bude iste možné ukázať, že prvé cyrilikou písané spevníky

vznikali práve v karpatskom priestore (teda aj na východnom Slovensku), ktorý stojí najbližšie vplyvom latinského Západu. Úlohou široko koncipovaných výskumov bude preto poukázať aj na niektoré literárnohistorické a jazykové súvislosti.

Paraliturgickú pieseň podľa nášho názoru treba vnímať ako prirodzený príklad kontaktov medzi kultúrnymi a religióznymi priestormi slovanského Východu a Západu, pričom samozrejme netreba preceňovať vplyv SLAVIA ORTODOXA, ale treba s ním v priestore východného Slovenska rátať najmä z toho dôvodu, že sa tu po prijatí Užho- rodskej únie (1646) sformovala uniátska (gréckokatolícka) cirkev.¹³ Prijatie cirkevnej únie Rímom však v nijakom prípade neznamenalo „pokatolíčtenie” veriacich byzantsko- slovanského obradu, o čom svedčia aj podmienky, za ktorých bola únia prijatá. Išlo hlavne o zachovanie obradu a o zachovanie bohoslužobného jazyka. Na druhej strane došlo aj k vyrovnaniu ortodoxného duchovenstva s katolíckym klérom; splnila sa feudálna zásada *cuius regio, eius religio*.

Hoci gréckokatolíci sú menšinovou cirkvou, napriek tlakom zo západného obra- dového prostredia nestratili svoju prirodzenú orientáciu duchovnosti a obradovosti. Svedčí o tom aj prisun cyrilských, najmä bohoslužobných kníh a kázňovej tvorby spoza Karpát. Ako sa tomu vplyvu bránila cirkevná vrchnosť, to je ďalšou doteraz nezodpo- vedanou otázkou, hoci vieme, že mnohé knihy z ortodoxného prostredia boli cenzúrované (svedčí o tom napríklad okružný list z r. 1742 vydaný mukačevským biskupom Gabrielom Blažovským, ktorým sa nariaďuje cenzurovať hlavne tie knihy, ktoré prichádzali spoza Karpát a vznikali v prostredí neprajníkov cirkevnej únie s Rímom).

V súvislosti s literárno-historickým výskumom paraliturgickej piesne je potrebné riešiť aj niektoré jazykové otázky paraliturgických piesní byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. Hoci východné Slovensko patrí do historicko-kultúrneho a religiózneho vplyvu latinského Západu, udomácnil sa tu východný obrad a cirkevná slovančina ako bohoslužobný jazyk. Priestor východného Slovenska sa nachádza na hranici dvoch slovanských kultúrnych, religióznych a jazykových konglomerátov, pre ktoré platia špecifické zákonitosti vzťahu ľudového a bohoslužobného jazyka s dosahom na administratívny a literárny jazyk. Ide jednak o homogénnu bilingválnosť (typickú pre slovanský Východ; napr.: cirkevno-slovansko-ruská, cirkevno-slovansko-ukrajinská a pod.) a jednak o heterogénnu bilingválnosť (typickú pre slovanský Západ; napr.: latinsko-poľská, latinsko-česká, latinsko-slovenská a pod.). Aj na východnom Slovensku sa pri slávení bohoslužieb v slovenských pravoslávnych a gréckokatolíckych chrámoch používa ukrajinská, resp. haličská redakcia cirkevnej slovančiny.

Pri charakteristike jazykovej situácie u veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku používame tri pomenovania na označenie jednotlivých foriem jazyka: *ľudový jazyk*, *štandardný jazyk* a *nadštandardná forma jazyka*. Pod *ľudovým jazykom* rozumieme tú podobu hovoreného jazyka, ktorú používajú pri bežnom dorozu- mievaní príslušníci ľudových (dedinských) vrstiev príslušného etnika, pod *štandardným*

¹³ Porovnaj práce E. Haraksima v literatúre.

jazykom rozumieme takú formu zväčša písaného jazykového prejavu, v ktorej sa prekrývajú prvky ľudového a cirkevnoslovanského jazyka, a napokon pod *nadštandardnou formou jazyka* rozumieme cirkevnú slovančinu používanú ako bohoslužobný, obradový jazyk veriacich východného rítu.¹⁴

Jazyk literárnych pamiatok, paraliturgickej spevníkovej tvorby vnímame ako kultivovaný, *štandardný jazyk*. Tento jazyk sa prijímal ako dorozumievací prostriedok v písomnostiach, najmä v matrikách, v parafiálnych (resp. farských) zápisoch kňazov, niekedy aj pri vizitáciách, v testamentoch, pri zápisoch o hospodárskych transakciách, o dohodách a sporoch. Na východnom Slovensku nájdeme takéto nápisy na ikonách, ikonostasoch, bohoslužobných nádobách, zvonoch, liturgických knihách, zápisy cien obilia na trhoch, zápisy o dlžobách, historických udalostiach, o prírodných katastrofách, zápisy o donáciách zapisované často na ikony alebo na marginálie bohoslužobných kníh a inde. V cirkevnej slovančine sa nepísali kázne, polemická spisba, nevznikala v nej literárna produkcia, treba ju vnímať iba ako jazyk bohoslužby a modlitby. Cirkevná slovančina sa však prispôbovala hovorenému jazyku veriacich východného rítu, ale ako bohoslužobný (obradový) jazyk si zachovala svoju pôvodnú jazykovú podobu a funkciu, čoho analogickým príkladom je používanie biblickej češtiny v predspisovnom období na Slovensku. Zaujímavé preto je, ako rozumeli slovenskí gréckokatolícki alebo pravoslávni veriaci tzv. *štandardnému jazyku*, ako tento jazyk používali a kde sa s ním mali možnosť zoznámiť.

Závažnou je preto otázka, akú úlohu hrala liturgická a paraliturgická pieseň v živote slovenských gréckokatolíkov a pravoslávnych na východnom Slovensku a aké miesto takáto pieseň zastáva v kontexte staršej slovenskej literatúry.

Používanie cirkevnej slovančiny pri náboženských obradoch ortodoxných kresťanov na východnom Slovensku a používanie ľudového jazyka (miestneho dialektu) v súkromnom styku umožnilo vznik jazyka, ktorého základom síce bola cirkevná slovančina ako liturgický jazyk, ale tento jazyk bol prispôbený miestnemu jazykovému vedomiu. Tak sa do mnohých paraliturgických piesní dostali nárečové prvky miestneho dialektu. Uplatnilo sa pravidlo, že *nepíšeme tak, ako hovoríme, ale píšeme tak, ako čítame*. Predpokladáme, že aj keď slovenskí gréckokatolícki alebo pravoslávni veriaci vo svojom súkromnom styku používali materinský jazyk (východoslovenské nárečia) a pri bohoslužobných obradoch používali ako liturgický jazyk cirkevnú slovančinu, v písanej podobe používali tú podobu jazyka, ktorá stála medzi liturgickým a ľudovým jazykom. V paraliturgických piesňach sa popri používaných a všeobecne známych a zrozumiteľných výrazoch z cirkevnej slovančiny (**Богородице, Христось, епитрахілъ, фелонъ, икона, иконостасъ, мъро, просфора, престолъ, агнецъ...**; niektoré cirkevnoslavizmy, ktoré v cirkevnoslovanskom jazyku môžeme charakterizovať aj ako gréčizmy, prenikli napr. do frazeológie: **престолъ**: *šedziš sebe tam jak za prestolom*;

¹⁴ Bližšie o tom Žeňuch, P.: *Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore*. Historický časopis, 46, 1998, s. 649–662.

кнѣросѣ: *špiva jak kantor z klyrosa*; z liturgickej oblasti do frazeológie prenikli napr.: *Leňiva(i), bo u ňedzeľu až na Viruju /Svjať, Svjať/ prišla /prišol/ do cerkvi; Čekaj, čekaj, šak ce tak poblahoslovim, že budzeš pametac* a pod.), popri rozličných termínoch z okruhu správy a administratívy (napr.: **Текелего вармеде южъ стоатъ готове...**) používajú lexikálne prvky ľudového jazyka (miestnych dialektov) (**Юже декретъ подписѣтъ, Пилатъ Вѣрок южъ сказѣтъ, на смертъ Крижовѣю Агница, тебе всего свѣта Творца**). Osobitnú pozornosť si isto zaslúži aj to, ako sa Slováci východného obradu napríklad modlia predpísané modlitby (*Viruju, Bohorodice Divo, Otče naš*), spievajú bohoslužobné texty v cirkevnej slovančine a pod. Vieme, že ide o cirkevnú slovančinu ukrajinskej (resp. haličskej) redakcie. Problém však je, či túto redakciu cirkevnej slovančiny dodržiavajú, ak nemajú ukrajinské alebo rusínske jazykové vedomie.

Záver

Vzhľadom na to, že Slavistický kabinet SAV je garantom mnohých výskumov, plánujeme aj teraz zorganizovať komplexný výskum uvedenej problematiky, ktorý má prispieť k riešeniu otázok kultúrneho života, rozvoja literárnej tvorby reprezentovanej paraliturgickými piesňami, k osvetleniu otázok spojených s používaním cirkevno-slovanského jazyka a k celkovej kultúrnej orientácii obyvateľov a veriacich byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. V tejto súvislosti chceme našimi výskumami nadviazať na grantovú úlohu *Slovensko-ukrajinské a slovensko-rusínske vzťahy v období národného obrodenia* (VEGA; 2/4009/99) a od roku 2000 chceme pokračovať na výskumnom projekte *Duchovná pieseň v cyrilských rukopisoch z východného Slovenska*. Zanedbanie výskumu uvedenej problematiky by znamenalo kultúrnu stratu pri poznávaní nášho spoločensko-kultúrneho, jazykového, literárneho a historického dedičstva.

Osobitná pozornosť sa bude venovať rukopisným spevníkom z východného Slovenska, ktoré vznikali v slovenskom prostredí, kde sa praktizovalo a v prevažnej väčšine aj praktizuje slávenie byzantsko-slovanských obradov. Uskutoční sa systematický výskum ľudovej, resp. poloľudovej paraliturgickej piesne na východnom Slovensku. Dôsledná interpretácia literárnohistorických a jazykových problémov prispeje k objasneniu miesta tejto slovesnej produkcie v dejinách staršej slovenskej literatúry, kde právom takéto piesne a rukopisné spevníky patria. K nim možno zaradiť piesne ku klokočovskej, krásnobrodskkej, ľutinskej ikone Bohorodičky, k počanskej, počajevskej, barihradskej ikone a pod; ďalej rukopisné spevníky uložené v ukrajinských archívoch a v Prahe, napr. Prešovský spevník, Juhasevyčove spevníky, Šarišský spevník, spevník V. Klimu, spevník I. Jánoša, Uhroruský spevník, Kniha besied J. Bradača, rozličné irmologiony a pod.

Pri výskume problematiky treba mať na zreteli fakt, že po druhej svetovej vojne, keď Podkarpatská Rus (dnešná Zakarpatská Ukrajina) pripadla Sovietskemu zväzu a dodnes je súčasťou Ukrajiny, pramenný a archívny materiál označovaný ako „karpa-

tiká” zostal uložený v archívoch na Ukrajine (Užhorod, Berohovo, Ľvov). Ide o historické materiály zo 17. – 19. storočia, o dokumenty z obdobia Československej republiky po r. 1918, o rukopisné spevníky, kázňovú tvorbu, katechizmy, národopisný a demografický materiál. Zriadením Košického apoštolského exarchátu, ktorý vznikol z časti Prešovského a Užhorodského biskupstva (doteraz niektoré obce na východnom Slovensku formálne spadali do jurisdikcie Užhorodského biskupstva), sa utvorili lepšie predpoklady na organizáciu terénnych a archívnych výskumov. Pre potreby exaktného a systematického vedeckého bádania bude potrebné získať mikrofilmy alebo fotokópie spomínaných materiálov.

LITERATÚRA

- BERĎAJEV, N.: Smysl dějin. Pokus o filosofii člověka a jeho osudu. Praha 1995.
- ФРАНКО, І.: Карпаторуське письменство XVII – XVIII в.в. Львів 1900.
- ФРАНКО, І.: Зібрання творів у п'ядесятих томах. Том 28, 33, Київ 1980, 1983.
- ФРАНКО, І.: Літературно-критичні праці (1899–1901). Київ 1981.
- HARAKSIM, E.: K sociálnym a kultúrnym dejinám Ukrajincov na Slovensku do r. 1867. Bratislava 1961.
- HARAKSIM, E.: Užhorodská únia a Slovensko. Historická revue, 2, 7, 1991, s. 12–14.
- HARAKSIM, E.: Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku. In: Národnosti na Slovensku. Red. L. Haraksim. Bratislava 1993, s. 71–80.
- HARAKSIM, E.: Obrodzenie Rusínov. In: Rusíni: Otázky dejín a kultúry. Zborník referátov z vedeckej konferencie. Rusíni v dobe slovanského obrodzenia. Bardejovské kúpele 15. – 16. 10. 1994. Red. F. Barna, Prešov 1994, s. 79–93.
- HARAKSIM, E.: Užhorodská únia a východné Slovensko. Historický časopis, 2, 1997, s. 194–206.
- ГНАТЮК, О.: Українська духовна бароккова пісня. Варшава–Кієв 1994.
- ГОРБАЧ, О.: „Москаль–чарівник” Івана Котляревського і почаївський „Богогласник”. In: Analecta OSBM, v. VII. fasc. 1–4 Romae 1971.
- ЯВОРСКИЙ, Ю.: Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси. Praha 1934.
- КРИСА, Б.: Пересотворення світу. Українська поезія XVII – XVIII століть. Львів 1997.
- МАРТЫНОВ, В. И.: Пение, игра и молитва в русской богослужбенопевческой системе. Москва 1997.
- МИКИТАС, В. – РУДЛОВЧАК, О.: Поети закарпаття. Братіслава 1965.
- МИРОВИЧ, Н.: Библиографическое и историко-литературное исследование о Богогласнике. Вильна 1876.
- МИШАНИЧ, О.: Література Закарпаття XVII – XVIII ст. Київ 1964.
- МИШАНИЧ, О.: Українська література другої половини XVIII. ст. і усна народна творчість. Київ 1980.
- МУШИНКА, М.: З глибини віків. Пряшів 1967.
- НИКИТИНА, С. Е.: Духовные стихи в современной старообрядческой культуре: место, функции, семантика. In: История, культура, этнография и фольклор славянских народов. XI. Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. Red. Г. Г. Литаврин, Москва 1993.
- РАРП, Š.: 300-let'ja sleziňna i plaču ikony Presvjatoj Bohorodyci v Klokočovi. Čomu plakala ikona Presvjatoj Bohorodyci v Klokočovi? Kalendár Blahovistnika, Cirkevné nakladateľstvo Spolku sv. Vojtecha v Trnave, Prešov 1971.

- ПАПП, С.: Духовна пісня на Закарпатті. In: *Analecta OSBM*, v. VII. fasc. 1. – 4. Romae 1971.
- ПЕРЕТЦ, В.: Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI–XVIII в.в. Москва – Ленинград 1962.
- ЩЕГЛЕВА, С. А.: Богогласник. Историко-литературное исследование. Киев 1918.
- ВОЗНЯК, М.: Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. In: *Записки наукового тов. ім. Шевченка*. Том LXXXIX. Ред. М. Грушевский. Львів 1909.
- ВОЗНЯК, М.: Матеріали до історії української пісні і вірші. I. II. III. Львів 1913, 1914, 1925.
- ВОЗНЯК, М.: Історія української літератури. Львів 1920–1921.
- ВОЗНЯК, М.: Старе українське писменство. Львів 1922.
- WITKOWSKI, W.: Uwagi o poezji religijnej Ukraińców – unitów i o Bohohlasnyku z 1790 r. *Zeszyty Naukowe*, 2–4, 1982.

SPRÁVY A RECENZIE

Životné jubileum Jany Dvončovej

Okrúhloho životného jubilea sa 1. apríla 1999 dožila významná predstaviteľka slovenskej vysokoškolskej bohemistiky, slovenskej fonetiky a logopédie PhDr. Jana Dvončová, CSc. Narodila sa 1. apríla 1929 v Prahe, kde v rokoch 1948–1952 študovala na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity český jazyk, ruský jazyk a fonetiku. Po ukončení vysokoškolských štúdií bola odbornou pracovníčkou Ústavu pro jazyk český ČSAV v Prahe, v r. 1953 získala titul PhDr., v r. 1964 získala vedeckú hodnosť kandidátky filologických vied. Od r. 1960 až do odchodu na zaslúžený odpočinok (1987) pracovala najprv ako vedecká pracovníčka, neskôr ako samostatná vedecká pracovníčka v Kabinete fonetiky Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Jubilantkina vedecká orientácia sa profilovala ešte počas vysokoškolských štúdií. Predmetom jej odborného a pedagogického záujmu sa stala zvuková rovina, otázky spisovnej normy a morfológia. V tejto oblasti sa začali aj publikačné aktivity PhDr. J. Dvončovej: *Zjišťování a kodifikace normy* (1955), *Ke skloňování neživotných podstatných jmen rodu mužského zakončených na -l* (1957), *Rozbor češtiny v Kukučínově povídce Zápisky ze smutného domu* (1960). Vedecké a pedagogické pôsobenie PhDr. J. Dvončovej, CSc., na bratislavskej Filozofickej fakulte Univerzity Komenského je úzko späté s fonetikou. Jubilantkino bádateľské úsilie sa v plnej miere orientovalo na spájanie teoretického výskumu s praxou. Takýto charakter majú jej príspevky *K problematike zostavenia tabuliek pre skúšky zrozumiteľnosti reči v slovenčine* (1962) a *Užití barvicí metody v současném fonetickém výzkumu* (1963). Svoju základnú vedeckú orientáciu uplatnila J. Dvončová aj ako spoluautorka významného *Atlasu slovenských hlások* (spolu s Á. Kráľom a G. Jenčom, 1969), ktorý sa aplikáciou popredných metód stal fundamentálnym opisom hlások súčasnej spisovnej slovenčiny. Vysokú odbornú úroveň majú aj vysokoškolské texty *Úvod do fonetiky* (1968, 1969, 1983) a knižná práca *Fyziologická fonetika* (1980). Významný podiel má jubilantka aj na interdisciplinárnom využívaní poznatkov z oblasti zvukovej roviny reči. Opis slovenských hlások využila PhDr. Jana Dvončová, CSc., aj pri koncipovaní základných príručiek v oblasti logopédie. Spájanie teórie s klinickou praxou bolo spoľahlivým prostriedkom na odstraňovanie rečových porúch. Z tejto oblasti publikovala jubilantka príspevky *Das Problem der Beziehung zwischen der Artikulationsbasis und dem Phonologischen System in der Erforschung der Kindersprache* (1972) a *Die Stellung der Intonation in Rahmen der Artikulationsbasis* (1972), *Využitie koartikulácie v logopedickej praxi* (1974), *Z problematiky sigmatizmu* (1986), *Fonetický výskum rečových porúch pri dyskinézach* (1980), *Výskum rečových porúch pri parkinsonovskom syndróme* (1981), najmä však v monografii *Diagnostika a odstraňovanie dyslálie* (1983, spoluautorka V. Nádorníková). Okrem základného a aplikovaného výskumu sa PhDr. J. Dvončová, CSc., venovala aj popularizačnej činnosti (*Ako pestovať reč dieťaťa*, 1984) a zaujímal sa aj o výskum svojej rodnej reči – češtiny. Publikačne sa v tejto oblasti prejavovala najmä na vedeckých konferenciách (*Kollár a čeština*, 1964, *Príspevok k problematike česko-slovenského bilingvizmu*, 1974). Nezabudnuteľné a neoceniteľné je jubilantkino pedagogické pôsobenie na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, kde dlhé roky prednášala češtinu a pre študentov pripravila vysokoškolský učebný text *Cvičenia z českého jazyka*. Okrem pedagogického pôsobenia veľa času a námahy venovala aj práci v spoločenských organizáciách a vo funkcii vedúcej učiteľky študijných skupín. Ani po odchode do dôchodku jubilantkino pero neprestalo písať. Z tohto obdobia jej vedeckej produkcie treba spomenúť štúdie *Hodnotenie dyslálie*, *K problematike transkripcie reči osôb s rečovými chybami*, *K otázke srovnávaní zvukové stránky blízkyh jazyků*, *K otázce*

metodiky a rozsahu výuky češtiny na slovenské vysoké škole, Postoj Jána Kollára k slovní zásobě jazyka, heslá spracované v Encyklopédii jazykovedy, recenzie a hodnotiace práce Sgall, P., Hronek, J.: Čeština bez příkras, Publikačná činnosť doc. dr. Jozefa Lišku, CSc. a Pozdrav Dr. Milošovi Dokulilovi k vzácnemu životnému jubileu.

Vedecké a pedagogické pôsobenie PhDr. Jany Dvončovej, CSc., nesie výrazné znaky precíznosti, svedomitosti a vzácnjej ľudskej vlastnosti – skromnosti. Tieto jej vlastnosti sa stali vzorom pre mnohých jej študentov i mladších kolegov. Okrúhle životné jubileum je príležitosťou bilancovania i ďalších prianí. PhDr. Jane Dvončovej, CSc., do ďalších rokov želáme najmä pevné zdravie, veľa spokojnosti a životného optimizmu.

Favol Žigo

Súpis prác PhDr. Jany Dvončovej za roky 1989–1998

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác Jany Dvončovej za roky 1978–1988 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Jazykovednom časopise, 40, 1989, s. 87–88.

1989

Hodnotenie dyslálie. – In: Lišková, O. a kol.: Logopedický zborník, 8. Logopedická prevencia. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Krajský ústav národného zdravia v Košiciach a Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach 1989, s. 233–241 (spoluautori V. Nádvořníková, G. Wimmer).

K problematike transkripcie reči osôb s rečovými chybami. – In: Lišková, O. a kol.: Logopedický zborník, 8. Logopedická prevencia. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Krajský ústav národného zdravia v Košiciach a Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach 1989, s. 229–232.

K otázce srovnávání zvukové stránky blízkých jazyků. – In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica 4–5). Red: V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 149–157, čes. res. s. 283, rus. res. s. 287, nem. res. s. 292, fr. res. s. 296.

K otázce metodiky a rozsahu výuky češtiny na slovenské vysoké škole. – In: Slavica Pragensia. 30. (Acta Universitatis Carolinae. 1987. Philologica 4–5.) Red: V. Budovičová. Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 275–276, čes. res. s. 284, rus. res. s. 288, nem. res. s. 293, fr. res. s. 297.

Publikačná činnosť doc. dr. Jozefa Lišku, CSc., za rok 1984. – In: Lišková, O. a kol.: Logopedický zborník, 8. Logopedická prevencia. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Krajský ústav národného zdravia v Košiciach a Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach 1989, s. 290.

Literatúra o doc. dr. Jozefovi Liškovi, CSc. – In: Lišková, O. a kol.: Logopedický zborník, 8. Logopedická prevencia. Košice, Východoslovenské vydavateľstvo pre Krajský ústav národného zdravia v Košiciach a Slovenskú logopedickú spoločnosť so sídlom v Košiciach 1989, s. 290–291.

1993

Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík a kolektív autorov. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1993. 520 s. (členka kolektívu autorov).

Postoj Jána Kollára k slovní zásobě jazyka. – In: Ján Kollár (1793–1993), zborník štúdií. Red. C. Kraus. Bratislava, Veda 1993, s. 295–316.

Sgall, P. – Hronek, J.: Čeština bez příkras. Praha 1992. – In: Slovenská reč, 58, 1993 s. 374–378 (rec.).

1997

Pozdrav Dr. Miloši Dokulilovi k vzácnému jubileu. – In: Obsah – výraz – význam. 2. Red. J. Panevová – Z. Skoumalová. Praha, Filozofická fakulta UK a Nadace Viléma Mathesia v Desk Top Publishing FF UK 1997, s. 944–945 (spoluautor L. Dvonč).

1998

Registre. – In.: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava, Veda 1998, s. 678–722.

Zostavil Ladislav Dvonč

Žigo, P.: Kategória času v slovenskom jazyku.

Bratislava, Univerzita Komenského 1997. 115 s.

Vedecký záujem Pavla Žiga je v rozhodujúcej miere sústredený na slovenskú historickú jazykovedu a onomastiku. V oblasti historickej jazykovedy sa už dlhý čas systematicky venuje národnej tematike vyjadrovania časových vzťahov v súvetiach s časovými vedľajšími vetami v starších fázach vývinu slovenčiny, ako aj v prvom slovanskom spisovnom jazyku – staroslovenčine. Hodnoverná vedecká interpretácia staršieho jazykového materiálu si vyžaduje nielen suverénnu orientáciu v jazykovednej teórii, lež aj v histórii, v starých reáliách a v kultúre a v iných jazykoch, príbuzných aj nepríbuzných. Získaný historický jazykový materiál P. Žigo vo svojich prácach osvetľuje s pomocou analogického materiálu zo súčasnej spisovnej slovenčiny a zo slovenských nárečí. Pri bádateľskej práci okrem jazykovedných poznatkov využíva aj výsledky filozofie, logiky, histórie a ďalších vedných disciplín.

Za istú syntézu spomínanej doterajšej vedeckej orientácie P. Žiga na oblasť jazykového času a vyjadrovania časových vzťahov v súvetiach s časovou vedľajšou vetou možno pokladať monografiu s názvom *Kategória času v slovenskom jazyku*. V nej sa mu originálnym spôsobom podarilo porovnať a sklbiť pohľad na gramatickú kategóriu času v slovenčine a na vyjadrovanie medzivetných časových vzťahov v troch historických obdobiach: 1. v epoche súčasnej spisovnej slovenčiny, 2. v čase formovania predpisovných útvarov slovenčiny a 3. v období staroslovenčiny. Pri výklade problematiky sa opiera o vhodne vybraný reprezentatívny jazykový materiál z uvedených troch jazykových útvarov, o jeho jemnú sémantickú a syntaktickú analýzu a o dobrú znalosť teoretickej jazykovednej, a to domácej i zahraničnej, ako aj filozofickej literatúry.

Žigovu prácu ako celok pokladáme za koncepčne dobre postavenú a premyslene napísanú monografickú štúdiu. Okrem úvodu práca zahŕňa kapitoly venované problematike času v jednoduchej vete a v súvetí a v rámci nich súčasnému stavu a historickému stavu, ďalej zhrňajúci komentár k časovým vedľajším vetám a záver. Treba vyzdvihnúť autorovo teoretické východisko, opierajúce sa o slovenské filozofické práce zaoberajúce sa kategóriou času (V. Černík, J. Dubnička), ako aj o teoretické jazykovedné práce, najmä gramatické, a to domáce (*Morfológia slovenského jazyka* z r. 1966, E. Pauliny, J. Oravec, A. Ferenčíková, G. Horák a ďalšie) aj zahraničné (O. Jespersen, J. Kuryłowicz, J. Kořenský, A. Erhart a iné). Žiada sa oceniť aj to, že autor svoje výskumné výsledky vhodne zaraďuje do domáceho slovakistického prúdu (niektoré odchýlky od tohto stavu v našej recenzii ešte pripomenieme).

Osobitnú zmienku si zasluhuje autorov komplexný súčasno-historický pohľad na význam gramatických časov a na časové vzťahy dejov v súvetiach s časovou vedľajšou vetou. Berie teda do úvahy nielen jestvujúci stav v súčasnej spisovnej slovenčine, prípadne v slovenských nárečiach, lež aj stav v staroslovienskych jazykových pamiatkach, stav v predpisovnom období slovenského jazyka, ako aj stav po uzákonení spisovnej slovenčiny A. Bernolákom, L. Štúrom a po reforme štúrovej spisovnej slovenčiny M. Hattalom.

Autor sa v práci opiera o starostlivo až prácne zozbieraný a roztriedený materiál zo súčasnej spisovnej slovenčiny, zo staroslovenčiny, ako aj z predspisovného a zo začiatkov spisovného obdobia slovenského národného jazyka. Tento materiál z rozdielnych vývinových etáp jazyka je predmetom autorovho minuciózneho sémantického, prípadne aj syntaktického rozboru, ale aj vzájomného porovnania stavu jazyka v týchto rozdielnych troch etapách zahŕňajúcich obdobie vyše 1100 rokov. Teoretická a materiálová zložka práce sú vzájomne vyvážené, dopĺňajú sa a navzájom sa o seba opierajú. Jazykový materiál je síce úsporný, ale reprezentatívny a presvedčivý. Žigova metóda spracovania je teoreticky zložitá a náročná na vnímanie, ale veľmi presná a vo formulácii výsledkov jasná.

Jazykový čas autor vymedzuje ako subjektívny obraz obsahu, ktorého charakteristickými vlastnosťami sú jednorozmernosť, spojitosť, jednosmernosť, nekonečnosť a usporiadanosť (s. 7), t. j. tzv. topologické vlastnosti času, s ktorými pracuje pri charakterizovaní jednotlivých gramatických časov, ako aj vzťahov medzi dejmi v súvetiach s časovou vedľajšou vetou. Okrem toho autor vraví o metrických vlastnostiach časov, resp. časových vzťahov v súvetiach s časovou vedľajšou vetou, medzi ktoré patria homogénnosť a izotropnosť. Spomínaná subjektívnosť v prístupe k času sa najzreteľnejšie prejavuje v tom, že rozhodujúcim na určenie gramatického času je čas, moment prehovoru. Keďže tento čas platí v jazyku a určuje sa jazykovými prostriedkami, vynikajúci francúzsky indoeuropeista E. Benveniste vraví o jestvovaní „špecifického jazykového času“ – na rozdiel od fyzického a chronického času.

Na základe vzťahu času prehovoru k času deja sa diferencujú tri základné časové stupne: prítomnosť, minulosť a budúcnosť, ktoré sa premietajú do gramatickej kategórie času a do súborov osobitných gramatických tvarov na vyjadrenie prítomného času, minulého času a budúceho času; v minulom čase sa v súčasnej spisovnej slovenčine rozoznávajú dva stupne: préteritum ako bezpríznačový minulý čas a antepreteritum ako príznačový minulý čas, ktorý sa odohral pred iným minulým dejom, resp. tzv. dávnominulý čas, ktorým sa zvyrazňuje dej uskutočnený v dávnejšej minulosti. Autor v tejto súvislosti síce cituje *Slovník slovanské lingvistické terminologie* z r. 1977, ktorý pre tento príznačový stupeň minulého času s rovnakým významom uvádza termíny pluskvamperfektum, antepreteritum, dávnominulý čas a predminulý čas, ale jednako rozlišuje „časové stupne: predminulý čas, ktorý významovo inklinuje ku klasickému antepreteritu, a dávnominulý čas, ktorým sa vyjadruje dej následný k inému minulému deju“ (s. 29). Zdá sa, že v tomto chápaní dávnominulého času sa prejavuje Žigova jednostranná interpretácia E. Paulinyho, ktorý v svojej *Slovenskej gramatike* z r. 1981 na s. 190–191 polemizuje s názorom, že by sa formou dávnominulého času vyjadroval dej, ktorý sa uskutočnil pred iným minulým dejom. Podľa E. Paulinyho tzv. dávnominulý čas (pripomíname, že E. Pauliny v tejto gramatike v súvisi s dávnominulým časom sústavne upotrebuje prívlastok takzvaný – v skratke tzv.) sa využíva aj samostatne, ďalej „vo vzťahu s iným minulým dejom, ako k nemu predčasný alebo s ním súčasne prebiehajúci... Ale môže vyjadrovať aj dej, ktorý je následný k inému minulému deju: Akí to Slovania tvorili Veľkú Moravu, o tom v samej slavistike bola vznikla veľká konfúzia. (Škultéty).“ Ako vidno, vyjadrovanie následného deja vo vzťahu k inému minulému deju formou tzv. dávnominulého času je u E. Paulinyho iba jedným z niekoľkých použití tejto formy, takže túto formu nemožno zužovať iba na jednu funkciu.

Hoci autor na niektorých miestach práce spomína aj iné podoby jazykového času (povedzme v závere na s. 103 vraví o implikovaní premenlivosti v slovesných tvaroch), v celej práci sa venuje iba jazykovému času pretransformovanému do podoby gramatickej kategórie času. Tým do istej miery zužuje chápanie jazykového času, ako ho autor označuje v názve svojej práce. Jazykový čas má totiž aj iné podoby ako iba gramatickú kategóriu času: prejavuje sa to najmä na lexikálnej úrovni jazykového systému, kde sa stretáme so spracovaním času v podobe pomenovaní s významom času (ide o príslovky času premietajúce sa v stavbe vety do príslovkového určenia času, ktorého úlohu môže mať aj časová vedľajšia veta), ako aj v podobe kategoriálneho sémantického komponentu konštitujúceho osobitný slovný druh – slovesá, ktoré vyjadrujú dynamický príznak. Dynamický príznak je bytostne spojený s časom, s premenlivosťou v čase, a preto čas ako kategoriálnu charakteristiku slovesa v práci o jazykovom čase nemôžeme vynechať. Aj v slovenskej jazykovede to vieme už od čias L. Štúra, zdôrazňuje sa to v slovenskej teórii intencie slovesného deja

vybudovanej E. Paulinym, ako aj v mojej teórii sémantickej štruktúry vety, ktorá na Štúrovu, ako aj na Paulinyho koncepciu nadväzuje. Okrem toho kategóriu času v syntaxi treba pripomínať aj ako predikačnú kategóriu v súvisi s predikačným vetotvorným aktom. Preto si myslím, že by vlastný obsah Žigovej práce bol presnejšie vystihol zúžený názov *Gramatická kategória času v slovenskom jazyku*, resp. *Kategória gramatického času v slovenskom jazyku*, prípadne aj *Gramatický čas v slovenskom jazyku*.

V súvisi s nadväzovaním či nenadväzovaním na výsledky dosiahnuté v slovenskej jazykovede sa nám žiada uviesť ešte poznámku týkajúcu sa významu a používania prechodníka v slovenčine: na s. 19 svojej práce P. Žigo píše, že prechodník dokonavého slovesa „vyjadruje vo vzťahu k deju určitého (finitného) tvaru slovesa v prítomnom čase predčasný dej (typ *Výjdúc z domu, vykračuje si po ulici*)”. Najprv tu treba pripomenúť, že časová forma prísudkového slovesa v jadrovej vete s prechodníkovou konštrukciou nie je tu vonkoncom relevantná, keďže napríklad aj v citovanej vete prechodníková konštrukcia vo vzťahu k deju prísudkového slovesa vyjadruje predčasný dej bez ohľadu na jeho časový stupeň. To značí, že o predčasný dej tu ide, aj keď je prísudkové sloveso v minulom alebo budúcom čase: a) *Výjdúc z domu, vykračovala si po ulici*. – b) *Výjdúc z domu, bude si vykračovať po ulici*. Druhá pripomienka sa týka významu prechodníka dokonavého slovesa vo vzťahu k deju prísudkového slovesa. J. Ružička vo svojej známej štúdií *O používaní prechodníkov* (Slovenská reč, 21, 1956, s. 282–293) ukázal, že kým prechodník nedokonavého slovesa vyjadruje súčasnosť s dejom prísudkového slovesa, prechodník dokonavého slovesa vyjadruje nesúčasnosť s dejom prísudkového slovesa, pričom nesúčasnosť značí nielen predčasnosť, ale aj následnosť. Svedčí o tom povedzme veta *Frekročil prah, zabuchnúc za sebou dvere*. Škoda, že P. Žigo sa na citovanú Ružičkovu prácu vôbec neodvoláva.

Pravdaže, tieto moje poznámky vonkoncom neznižujú veľmi dobrú teoretickú úroveň Žigovej práce, ako ani ďalšie – spomenuté aj nespomenuté – solídne výsledky, ktoré v nej dosiahol. Treba vysloviť maximálnu spokojnosť s tým, že monografia o gramatickej kategórii času v slovenčine bola spracovaná, že vyšla a že má solídnu vedeckú úroveň.

Ján Kačala

Osemnásť storočie v ruskej literatúre

Bratislava, Univerzita Komenského 1996. 126 s.

V produkcii Katedry ruského jazyka a literatúry FFUK Bratislava posledných rokov má medzi publikovanými výstupmi z vedeckého bádania osobitné miesto zborník *Osemnásť storočie v ruskej literatúre* (1996) s medzinárodnou zostavou autorov. Je to dané samotným nastolením problematiky, ktorá nebývala v popredí záujmu našej literárnovednej rusistiky a literárnej vedy vôbec, akcentujúcej obdobia jednoznačnejšie a ucelenejšie vzhľadom na materiál a prítlačlivejšie vzhľadom na recipujúcu súčasnosť. Obdobie, v ktorom sa Rusko vzopálo k odhaleniu svojho európanstva, k hľadaniu spoločného, univerzálneho kultúrneho kódu s ostatným európskym svetom, sa v tomto zmysle pokladalo za nepôvodné a kvalitatívne rôznorodé. Jednotlivé štúdie zaradené do zborníka ukazujú, ako možno inšpiratívne v súlade s dnešnými trendami literárnovedne „prečítať” epochu a jej texty, od ktorých sa odvíja novodobá ruská literatúra.

Úsilie o nový pohľad na ruskú literatúru 18. storočia bez ideologických nánosov predstavuje jednu stránku projektu. Na druhej strane zborník reaguje na novú vlnu všeobecného literárnovedného záujmu o 18. storočie ako jedno z východísk pre postmodernú súčasnosť. Ruská literatúra tohto obdobia naozaj nepredstavovala pre bádateľa taký diferencovaný a umelecky nasýtený obraz ako tvorba 19. storočia či „strieborného veku” alebo 20. storočia. V 18. storočí mala spisba v Rusku iné funkcie. K povestným Petrovým reformám sa viažu prevratné potreby spoločnosti s imperatívom napojenia sa na západoeurópsky kultúrny model, keď bolo v popredí všetko importované a celkový dôraz sa prenášal z originálnej na reprodukčnú

tvorbu. V rámci literatúry nadobúdala významnú úlohu preklad v jeho širokom chápaní, z hľadiska vývinu jazyka zase zakomponovanie cudzieho materiálu umožňovalo svetskej ruštine prevážiť cirkevnú slovančinu pri písomnom pomenovaní nového sekularizovaného sveta. Oľga Kovačičová, jedna z autoriek a zároveň zodpovedná redaktorka popredná slovenská rusistka v krátkom úvode píše, že „príťažlivosť literatúry 18. storočia však spočíva práve v špecifike jej estetických kódov, v literárnych experimentoch, hľadaní, ‚laboratórnych pokusoch‘ najrozličnejšieho druhu”, pričom „... ruská literatúra 18. storočia stále ešte nie je dostatočne zmapovaná, bola oveľa mnohotvárnejšia, rôznorodejšia, pestrejšia než jej tradične prezentované prúdy satirickej spisby a oficiálnych klasicistických žánrov, oveľa výraznejšie predznamenala ďalší vývin ruskej literatúry, než sa to zvyčajne uvádza” (s. 5).

„Ustaľovanie”, o ktorom píše v súvislostiach úsilia o znormovanie jazyka v 18. storočí Š. Švagrovský, do istej miery vystihuje charakter jadra epochy aj z hľadiska literárneho vývinu. Je to epocha prípravy na mohutný nástup novodobej ruskej literatúry 19. storočia, ktorá priniesla množstvo nových impulzov pre celú svetovú literatúru a ktorú dnes pokladáme za klasické dedičstvo. Zároveň azda nie je náhoda, že niektorí súčasní ruskí autori sa programovo hlásia práve k odkazu literárnych vrcholov 18. storočia, známy je pomer tvorby Josifa Brodského k majstrovi klasicistickej ódy Deržavinovi, podobne sa hodnotí postmoderný básnik T. Kibirov.

Zborník obsahuje sedem štúdií odborníkov na staršiu ruskú literatúru a jazyk. Pražská bádatelka S. Mathauserová sa v štúdiu *K charakteristice ruské literatury první třetiny 18. století* zamerala na tú „vzrušenú dobu”, keď Peter Veľký presadzoval svoje reformy, vychyľujúc ručičku orientačného kompasu Ruskej ríše smerom na Západ a ruská literatúra ako jeden z úderných ideologických nástrojov menila svoj obsah i formu. Namiesto predošlej svetskej panegyrickej spisby (popri náboženskej spisbe strácajúcej doterajší význam) sa tvorí publicistika, ktorá už neoslavuje, ale vykladá (Petrovi stúpenci), prípadne kriticky zhodnocuje (Petrovi odporcovia) panovníkove skutky. „Publicistika bola jediným literárnym prejavom skutočne rovnocenným Petrové době,” uvádza S. Mathauserová, kým ostatná literárna tvorba je podľa nej „značne roztrášená, náhodná” (s. 11). V tomto období sa rodí aj nová duchovná a panegyrická lyrika, inšpirovaná Petrovou reformátorskou činnosťou, ktorá predstavuje zvlášť v neskoršej tvorbe nadaného básnika Feofana Prokopoviča o „spojnici medzi scholastickou poeziou kyjevsko-moskevskou a pozdším petrohradským klasicizmom” (s. 13).

Štúdia *Specifika žanrových systémy ruského klasicizmu* od L. Bojevojovej zo Sofie predstavuje ucelený pohľad na obdobie trojfázového ruského klasicizmu (od r. 1730 po začiatok 19. storočia) z hľadiska vývinu žánrov. Ruský klasicizmus sa vyvinul o sto rokov neskôr ako západný. Od svojho počiatočného rozkvetu, keď sa pestovali v čistej forme vysoké žánre ako óda, tragédia a satira (A. D. Kantemir, V. K. Trediakovskij, M. V. Lomonosov, A. P. Sumarokov), dospel až k úpadku či presnejšie rozkladu a napokon k fáze epigónstva a rezonancii, pričom tzv. rozklad treba vidieť v súvislostiach umeleckého hľadania, zápasu proti norme, kánonu (G. P. Deržavin, N. P. Nikolajev, D. I. Fonvizin, M. M. Čeraskov a i.).

Predmetom štúdie A. Bačovej zo Sofie s názvom *Intertekst v ruských heroj-komičeských poemach XVIII veka* bolo realizovanie intertextuálnych vzťahov – paródie, travestie, pastišu a štylizácie v ruských hrdinsko-komických (burleskných) poémach 18. storočia. V ruskej poézii sa tento žáner formoval s prihliadnutím na storočnú skúsenosť Západnej Európy, na tvorbu Scarroneho a Boileaua, sledujúc polemiku „starých a nových” vo francúzskej literatúre 18. storočia. Autorka prichádza k záveru o ambivalentnosti intertextuálnych praktík žánru burlesky v ruskej poézii 18. storočia.

Dnes už zosnulý slovenský odborník na dielo F. M. Dostojevského Juraj Kopaničák je autorom štúdie *Sentimentalizmus a ruská poezia*. V štúdiu je badateľný záujem zmeniť paradigmu literárnovednej reflexie celého obdobia, vrátane sentimentalizmu. Polemizujú s názorom ruského predrevolučného literárneho historika A. I. Pypina o priamom vplyve západoeurópskej literatúry a vzdelanosti ako základni úplne novej ruskej literatúry už koncom 17. storočia, zamieňa jeho porovnávaciu, medziliterárnu hodnotu spoločensko-ideologickým hľadiskom: „...za základ úplne novej ruskej literatúry podľa môjho názoru treba považovať kritický postoj ku skutočnosti a ideológii, čo logicky viedlo k rozštiepeniu literatúry: ruská

literatúra stratila celonárodný charakter a začala vyjadrovať záujmy a ideológiu príslušných spoločenských skupín a vrstiev” (s. 58). Autor zdôrazňuje význam reformy literárneho jazyka a štýlu presadzovanej Karamzinom v opozícii k zastaranému štýlu klasicistov a podporovanej okrem iného prvou vlnou ešte predromantického hľadania ľudovosti ako základu novej literatúry.

Iný pohľad prináša príspevok O. Kovačičovej *Recepcia osvietenských ideí v Rusku a Radiščevova Cesta z Petrohradu do Moskvy*. Pre autorku je východiskom uchopenie problematiky cez spoločný európsky kultúrny kód. Autorka sleduje formovanie sa ruského myslenia na pozadí ideí západných osvietenecov prichádzajúcich do Ruska najmä cez preklady ich tvorby. V popredí jej záujmu je konfrontácia zmyslu týchto ideí s domácim ruským, svojím spôsobom národným osvietenstvom. Touto cestou sa usiluje očistiť dielo jedného z najvýznamnejších ruských osvietenecov A. N. Radiščeva *Cesta z Petrohradu do Moskvy* od nánosov, navrstvených posunmi vo výklade v závislosti od historicko-politických epoch.

D. Šilhánková v štúdiu *Poiski romana v proze N. M. Karamzina* na pozadí ruskej (sovietskej) i západnej rusistickej reflexie skúma Karamzinovu tvorbu z hľadiska počiatkov ruského románu. Karamzinovým zámerom bolo prelomiť istú líniu, ktorú pokladal z umeleckého i didakticko-mravného hľadiska za „nízku”. Nenechal sa poučiť francúzskou literatúrou, ovládajúcou v tom čase ruskú literárnu scénu, ale anglickými románopiscami Richardsonom a Sternom, v tom čase v Rusku hojne prekladanými. Autorka ukazuje aj originálne experimentovanie, vďaka ktorému prešiel vo svojej tvorbe od utvorenia kánonu sentimentalizmu až po jeho popretie, rozbitie. Spisovateľ nezanechal ani jeden román, ale vytvoril nový typ novely („poveš”).

Posledná v zborníku je štúdia Š. Švagrovského *Spory o spisovnú ruštinu v 18. storočí*. Štúdia poskytuje iný obraz obdobia, kde je hľadiskom súdobý vývin jazyka, a tak dokresľuje aj pozadie a príčiny stavu súdobej literatúry. Nebol to „čas literatúry”, a zvlášť nie čas pôvodnej literatúry, na riešenie jej otázok jednoducho nebol priestor. Prvým zákonodarným aktom v dejinách ruského písma bola Petrova reforma abecedy, zjednodušenie písma pre svetské účely a vznik novej azbuky „graždance, graždanky”. Ďalším krokom bolo reformovanie pravopisu, na ktoré sa podujal básnik a filológ V. K. Tredjakovskij. Postupne „normovaná” novodobá spisovná ruština nemala po rusky písanú gramatiku. Ako prvý sa o ňu pokúsil M. V. Lomonosov, ktorý celej realizácii venoval 25 rokov (dielo vyšlo r. 1755). Lomonosov popri živom hovorení jazyku, vychádzajúcom z moskovského nárečia, využil i cirkevnú slovančinu, pričom jej význam pre formovanie ruštiny priravnal k významu latinčiny pre západoeurópske jazyky. Dielom *Rossijskaja grammatika* Lomonosov postavil základy pre definitívne gramatické normovanie ruštiny a jeho kodifikáciu, ku ktorej však došlo až r. 1831 (Vostokovove gramatiky). Po ustálení ortografickej, ortoepickej a gramatickej normy sa v druhej polovici 18. storočia ustáľovala aj slovná zásoba ruského jazyka. Na začiatku novej éry vo vývoji ruského jazyka, prichádzajúcej po lomonosovskom období, stál práve Karamzin, zásluhou ktorého sa okrem iného ujali v jazyku nové slovné spojenia a výstižné kalky z francúzštiny, nemčiny a latinčiny. 18. storočie však ešte nie je storočím zjednotenia spisovného ruského jazyka, „ten bol potvrdený až umeleckou, publicistickou a vedeckou literatúrou prvej tretiny 19. storočia a následne bol v tom istom období vo všetkých rovinách kodifikovaný” (s. 128).

Zborník *Osemnásť storočie v ruskej literatúre* skúma problematiku rôznymi spôsobmi a z rôznych hľadísk, osvetľujúc tak kľúčové javy a postavy a zároveň objektivizujúc ich výklad. Touto cestou sa v ňom dospieva k načrtnutiu celého obrazu epochy. Jeho poznávací hodnota by bola azda ešte vyššia a koncepcia ucelenejšia, keby bol do zborníka zaradený aj príspevok venovaný špeciálne prekladu v ruskej literatúre 18. storočia, ktorý bol v tejto epoche predsa len dominantný. Publikácia svojím prienikom k univerzálnej platforme, kde je priestor na porovnávanie a hodnotenie a kde sa ukazujú zákonitosti vývinu európskych literatúr, môže oslaviť a inšpirovať odborníkov a študentov nielen z radov rusistickej obce.

Eva Maliti

PLESKALOVÁ, J.: Tvoření nejstarších českých osobních jmen.

Brno, Masarykova univerzita 1998. 160 s.

Po predchádzajúcich troch štúdiách (*Nejstarší typy českých složených antroponym, Nejstarší typy českých prefigovaných antroponym a Nestarší česká antroponyma se sufixem -k*), uverejnených v zborníku prác brnianskej univerzity v r. 1993–1995, autorka zhrnula a syntetizovala výsledky do monografie, ktorá výrazne posúva poznatky o tvorení staročeských osobných mien. Česká a slovanská onomastika dostávajú tak po Svobodovej monografii (*Staročeská osobní jména a naše příjmení*, 1964) ďalšiu významnú príručku o vývine starej slovanskej antroponymie. (Škoda, že sa dosiaľ nepodarilo sprístupniť Svobodov slovník staročeských osobných mien, ktorý stále ostáva iba v rukopise.)

Na rozdiel od Svobodovej monografie Pleskalová spracúva iba mená doložené spoľahlivo z textov 11.–13. storočia (Svoboda do začiatku 15. stor.) a pretože ide o doklady z latinských textov, nevyhnutne ich musí rekonštruovať. Ako autorka uvádza v úvode, dôsledné zameranie na najstarší jazykový materiál zaručuje vierohodný obraz najstaršej českej antroponymie (s. 8).

Najstarší antroponymický materiál si vyžadoval aj primeraný spôsob prepisu, a to so zreteľom na vývin a formovanie antroponymického systému v prvých obdobiach formovania českého národného jazyka, na konfrontáciu s apelatívami i na primitívne a veľmi variabilné spôsoby zaznačovania jednotlivých hlások. Autorka, vysokoškolská pedagogička, sa rozhodla metodicky veľmi správne zachytiť podoby mien v podobe, v akej žili v čase zápisov, keď sa sonóry zapisovali so sprievodnými samohláskami i bez nich, keď sa zjednodušovali spoluhláskové skupiny, prebiehala zmena $g > h$, zanikalo intervokálne h , a primitívny pravopis neoznačoval dĺžky samohlások a mäkkosť spoluhlások a z charakteru textov prirodzene vyplývalo, že sa mená často adaptovali do latinčiny. Na základe intímneho a precízneho poznania staročeského hláskoslovnia mená rekonštruovala do podoby zodpovedajúcej podobám spomínaného obdobia a ukazujúcej mäkkosť spoluhláskovú koreláciu a všetky základné charakteristiky češtiny 11. – 13. storočia.

Autorka takto analyzovala okolo 1670 osobných mien z vybraných latinských textov, originálov i kópií, spoľahlivo doložených do konca 13. storočia.

Vlastná práca sa prirodzene skladá z dvoch základných častí. V jednej sa analyzujú zložené osobné mená (je ich viac ako 240). Zložené osobné mená nevznikli iba z apelatívnych kompozít alebo bezprostredne podľa takýchto modelov, ale aj z parasystémovo utvorených konštrukcií akoby mechanickým spájaním antroponymických komponentov bez ohľadu na ich pôvodnú sémantiku. Na takýto „nesystémový“ spôsob tvorenia derivovaných osobných mien upozornil pred štvrtstoročím aj V. Blanár. Autorka v tejto časti monografie podrobne analyzuje doložené mená kompozitného typu podľa charakteru predných i zadných komponentov a vymenúva substantívne, adjektívne, verbálne, pronomínálne i adverbálne základy, z ktorých sa v najstaršom období v starej češtine tvorili zložené osobné mená.

V druhej časti predstavila autorka staročeské osobné mená, ktoré vznikli deriváciou, podľa nej najvýznamnejším spôsobom tvorenia mien v starej češtine. Najprv analyzovala mená utvorené prefixáciou, potom mená, ktoré vznikli sufixáciou, utvorené zo substantívnych (okolo 670), z adjektívnych (290) i z verbálnych (zhruba 350) slovných základov. V názorných tabuľkách autorka predstavila aj celkový prehľad všetkých slovtvorných prostriedkov s naznačením ich produktivity.

V závere monografie autorka pripomenula aj mená, ktoré vznikli onymizáciou alebo metaforickým či metonymickým prenesením apelatívneho označenia určitého pojmu na konkrétnu osobu (našla ich zhruba 60). Za významný prínos do českej antroponomastiky pokladáme aj konštatovanie, že krátenie osobných mien, ktoré sa často pokladá za mechanické, sa riadilo vlastnými pravidlami rešpektujúcimi pravidlá antroponymického parasystému a že pre vlastné mená je dôležitejšie plnenie základnej onymickej (nominalizačnej a individualizačnej) funkcie než lexikálny význam ich komponentov. Porovnaním svojich výsledkov

so staročeskou antroponymiou 14. a 15. storočia autorka dospela k záveru, že „najstarší stav z 11. – 13. storočia má kľúčový význam pre hlbšie poznanie všetkej staročeskej antroponymie, pretože v tomto období sa utvoril takmer kompletný inventár slovotvorných typov, ktorý stačil uspokojovať i náročnejšie pomenúvacie potreby v ďalších storočiach, keď sa na individualizáciu osoby vo verejnosti začínala stále častejšie používať dvojica antroponým – „oficiálne“ osobné meno a jeho doplnenie neustáleným a nededičným prímenom“ (s. 115). Možno pripomenúť, že vývin a formovanie prímen, z ktorých sa neskôr tvorili priezviská, bol zložitejší, ako to autorka tu predstavila, táto otázka však nebola v centre jej pozornosti.

Monografiu dopĺňajú obsiahle nemecké resumé (s. 117–121), zoznam literatúry a prameňov (s. 122–126), abecedný register analyzovaných mien v rekonštruovanej podobe s uvedením časového údajov a zápise, zapísanej podoby, prameňa a miesta výskytu (s. 127–145) a retrográdny register s uvedením paragrafu, v ktorom sa spracúva príslušný slovotvorný typ (s. 146–158).

Na záver prichodí konštatovať, že slovanská antroponomastická literatúra sa monografiou doc. PhDr. Jany Pleskalovej, CSc., *Tvorenie najstarších českých osobných jmen* obohatila o publikáciu, vypracovanú precízne, s prehľadom a s primeraným využitím bohatej súčasnej českej (aj inoslovanskej) odbornej literatúry z oblasti tvorenia slov i antroponomastiky. Metodologický prínos spôsobu spracovania je z viacerých ohľadov podnetný, monografiu možno využiť aj ako vzor pri spracúvaní problematiky tvorenia najstaršej antroponymie iných slovanských jazykov, napr. aj pri analýzach najstarších slovenských osobných mien.

Milan Majtán

Jurczak-Trojan, Z. – Mieczkowska, H. – Orwińska-Ruzicka, E. – Papierz, M.: Słownik słowacko-polski.

Kraków, Universitas 1998. I. časť A – Ó, 662 s., II. časť P – Ż, 672 s.

Koncom minulého roka sa na knižnom trhu v Poľsku ukázal dlho očakávaný prekladový *Slovensko-poľský slovník*, ktorý sa pripravoval na slavistickom pracovisku Jagellovskej univerzity. Jeho autorkami sú štyri poľské slovakistky Z. Jurczak-Trojanová, H. Mieczkowska, E. Orwińska-Ruziczková a M. Papierzová. Autorský kolektív pracoval pod vedením profesorky M. Honowskej.

Slovník obsahuje okolo 50 tisíc hesiel a je dosiaľ najväčším prekladovým slovensko-poľským slovníkom. Predchádzajúce slovníky patria k malým slovníkom, obsahujú asi 25 tisíc hesiel v jednej verzii. (F. Buffa, M. Stano: Poľsko-slovenský a slovensko-poľský slovník, Bratislava, SPN 1975 a D. Abrahamowicz, Z. Jurczak-Trojan, M. Papierz: Mały słownik polsko-słowacki i Mały słownik słowacko-polski, Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne 1994).

18. februára 1999 sa v Poľskom inštitúte konala prezentácia tohoto slovníka, učebnice poľského jazyka (M. Pančíková, W. Stefańczyk) a edičnej činnosti krakovského vydavateľstva Universitas. Na tomto podujatí sa zišlo veľa vysokoškolských a vedeckých pracovníkov, prekladateľov a pracovníkov knižníc, vydavateľstiev a iných kultúrnych inštitúcií. Na slovník celá polonofilská verejnosť dlho čakala. Jeho vydanie všetci uvítali, lebo na poľskom i slovenskom knižnom trhu sa už dlhšiu dobu pociťuje nedostatok slovensko-poľských a poľsko-slovenských prekladových slovníkov.

Slovník má dve časti, je určený najmä poľskému používateľovi – prekladateľom, slovakistom a študentom slavistických odborov, ale môže poslúžiť aj širšiemu okruhu záujemcov pri čítaní slovenskej beletrie, dennej tlače a pri bežnej rečovej komunikácii. Samozrejme, že aj slovenskí používatelia ho využijú, presvedčá nás o tom veľký záujem slovenskej verejnosti pri prezentácii v Poľskom inštitúte.

V úvode slovníka je koncepcia slovníka, zoznam používaných skratiek a znakov, ako aj prehľad slovenskej gramatiky. Jednotlivé skloňovacie a časovacie vzory sú prehľadne uložené do tabuliek a označené arab-

skými číslicami. Heslá sú spracované porovnávacou metódou, zdôrazňuje sa v nich identita a rozdielnosť lexikálnych jednotiek a veľkú pozornosť autorky obracajú na valenciu. Za heslárom sú v slovníku uvedené zemepisné pomenovania, najčastejšie slovenské skratky a značky.

V slovníku sú okrem spisovných slov uvedené aj niektoré hovorové a nespisovné slová. Materiálnu základňu tvoria dva základné slovenské slovníky: Krátky slovník slovenského jazyka, Veda, Bratislava 1987 a 1997 a Slovník slovenského jazyka, I. – VI., Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1959 – 1968, ale i niektoré iné dvojjazyčné slovníky. Okrem toho autorky čerpali materiál aj z kartotéky najnovšej lexiky JÚLŠ SAV. Archaizmy sa v slovníku uvádzajú iba vtedy, ak sa často vyskytujú v literatúre. Z dialektizmov sa tiež uvádzajú len tie, ktoré majú častý výskyt v literatúre. Veľmi špecializovanú odbornú terminológiu slovník neuvádza.

Heslá sú uvedené v abecednom poriadku, bez hniezdovania. Hniezdovanie sa používa iba pri zdrobne-
ninách. Za polotučne vytlačeným heslom v nominatíve pri menách a v neurčitku pri slovesách je uvedená gramatická informácia: koncovka genitívu sg pri substantívach mužského rodu a genitívu pl pri substantívach ženského a stredného rodu. Rod sa označuje iba v tom prípade, ak je v slovenčine iný ako v poľštine. Typ skloňovania a časovania sa uvádza arabskou číslicou. Informácie o slovnom druhu sa uvádzajú iba pri neohybných slovných druhoch, napr.: **ba** *I part., II spój.*; **baf** *wyk.*; **blízko** *I przysłów., II przyim.* Rímskou číslicou sa v týchto prípadoch označuje príslušnosť do rôznych slovných druhov. Homonymá ohybných slov sa uvádzajú ako samostatné heslá a sú označené arabskou číslicou nad heslom, napr.: **čap**¹, *-u 3 m*, **čap**² *wyk.* Vidové dvojice sa uvádzajú ako samostatné heslá v abecednom poriadku, viac sú sémanticky a syntakticky spracované dokonavé slovesá. Rovnako ako samostatné heslo sa uvádzajú aj zdrobené slovesá. Opakovanie slovesá sa hniezdujú pri nedokonavom slovese. Za gramatickými údajmi sa uvádzajú štylistické kvalifikátory, napr.: **cukrovka**, *-iek 10 z 1 pct.* burak cukrowy **2 med.** cukrzyca. Ekvivalenty s rôznymi významami sú oddelené polotučnými arabskými číslicami (pozri predchádzajúci príklad), s blízkymi významami sú oddelené čiarkou, neúplné synonymá bodkočiarkou, napr.: **používateľný** *40* nadający się do użytku, używalny; **–é stroje** sprawne maszyny, maszyny na chodzie. Bodkočiarkou sa oddeľuje aj ekvivalent od exemplifikácií. Frazeologizmy a príslovia sú uvedené za plnou bodkou. Uvádzajú sa iba pri jednom slove frazeologizmu. Na ilustráciu uvedieme heslo **jama**, pri ktorom sú uvedené tieto frazeologizmy: **poslať niekoho do –y** *lewovej* posłać kogoś do jaskini lwa; **vystáť –u** *ekspr.* wrosnąć w ziemię; **kto druhému jamu kope, sám do nej padne** *przysł.* kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada. Varianty sa označujú lomenými zátvorkami, ako príklad uvedieme heslo **jablčník**, *-a 3 m 1* jabłecznik, ciasto <placek> z jabłkami **2 bot.** szanta ż, krzeczina ż (*Marrubium*). Kurzívou v okrúhlych zátvorkách sú uvedené latinské botanické a zoologické názvy a sémantizácia.

Škoda, že sa do slovníka namiesto niektorých málo používaných hesiel (napr.: **anachoréta**, **diskordancia** – geologický termín) nedostali také frekventované slová z najnovšej technickej a vedeckej terminológie i profesionálnych slangov, napr. z počítačovej odbornej terminológie chýbajú heslá ako **disketa**, **e-mail**, **súbor**, **surfovať** – vo význame, prechádzať sa po Internete. Pri niektorých heslách chýbajú nové významy (**chrupka** „druh slaného pečiva“). Pri hesle **švagríná** by sa žiadalo uviesť aj poľský ekvivalent bratowa. Pri písmene š (s. 387 – 388, II. diel) došlo pravdepodobne v tlačiarni k presunu – najskôr sú uvedené heslá **švih** – **švung**, až potom nasledujú heslá **šváb** – **švíček**.

Dôležitú úlohu spĺňa zoznam zemepisných názvov. Mnohé z nich sa v slovenčine a poľštine líšia rodom alebo číslom, napr.: **Káhira**, *-y 10 z Kair m*; **Nórsko**, *-a 20a n* Norwegia ż; **Poznaň**, *-ne 13 z* Poznań *m*; **Solún**, *-na 3 m* Saloniki *łlp*, preto je potrebná takáto gramatická informácia pri slovenskom hesle a jeho poľskom ekvivalente. Podľa našej mienky sa mohli do slovníka zaradiť viaceré slovenské a poľské vlastné názvy ako napr. Slovenské Rudohorie, Slovenský Raj, Žilina, Gliwice, Gniezno ap.

Kladne hodnotíme aj zoznam skratiek a značiek uvedených na konci slovníka. Autorky uvádzajú v zátvorke aj ich plné znenie, napr.: **SDE** (*Strana demokratycznej Partii* PLD (*Partia Lewicy Demokratycznej*)), **VÚB** (*Współczesna Banka Kredytowa*) PBK (*Powszechny Bank Kredytowy*). V slovníku z pochopiteľných príčin chýbajú také skratky politických strán a zoskupení, ktoré vznikli nedávno, ako

SDK (*Strana demokratickej koalície*), avšak mohli byť uvedené pomenovania štátov, používané niekoľko rokov, napr.: **MR** (*Maďarská republika*), **PR** (*Poľská republika*) ap. Niektoré skratky sa používajú aj v inom význame, napr. **MŠ** je nielen *materská škola*, ale aj *Ministerstvo školstva*.

Slovensko-poľský slovník, ako konfrontácia dvoch blízkych slovanských jazykov, má aj širší slavistický význam. Nepochybne sa zaradí medzi významné lexikografické diela poľskej a slovenskej lexikografie a bude základnou pomôckou pri porovnávanom štúdiu lexikálnej zásoby slovenčiny a poľštiny. Aj napriek spomínaným nedostatkom, ktorým sa nevyhne žiadny slovník, je to dielo s veľkým kultúrno-spoločenským, politickým a vedeckým významom. Nemal by chýbať v žiadnej knižnici slavistov, prekladateľov, tlmočníkov nielen poľských, ale aj slovenských. V Poľsku by tiež mal byť základnou pomôckou pre mládež a učiteľov slovenčiny na Orave a Spiši.

Marta Pančíková

Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. Иван Леков.

София, Академическо славистическо дружество 1997. 348 с.

Veľmi priliehavý názov nesie zborník jazykovedných slavistických štúdií venovaný nedožitým 90-tym narodeninám bulharského slavistu profesora Ivana Lekova – *Všeobecné a rozdielne v slovanských jazykoch*. Lebo taký bol slavista Ivan Lekov – s minucióznou presnosťou vyhľadával a odkrýval v slovanských jazykoch rozdiely vo všetkých jazykových rovinách, aby ich potom analyzoval, triedil, klasifikoval a na základe zovšeobecnenia syntetizoval do typologických celkov. Preto neprekvapuje, že sa k nemu aj dnes hlásia nielen jeho bezprostrední žiaci – bulharisti a bulharskí slavisti, ale aj slavisti z ostatného slovanského i neslovanského sveta aj tým, že mu venovali cenný súbor slavistických štúdií, s opisom všetkých jazykových rovín slovanských jazykov – fonológie, morfológie, syntaxe i lexikológie zo synchronného, diachrónneho i komparatívneho hľadiska. Uvažovanie nad týmto zborníkom, ako aj nedožitú už 95. narodeninu profesora Ivana Lekova vytvárajú vhodnú príležitosť aspoň nakrátko sa zamyslieť nad jeho slavistickým dielom a pripomenúť aj jeho veľmi žiľlivý vzťah k slovenskému jazyku a k slovenskej jazykovede.

Profesor Ivan Lekov (1904 – 1978) bol nepochybne zakladateľskou osobnosťou modernej bulharskej slavistiky tohto storočia. Bol jazykovedcom so širokým slavistickým rozhľadom, ktorý si po štúdiách doma rozširoval vedomosti na zahraničných univerzitách v Krakove, Berlíne a vo Viedni. Široké slavistické vzdelanie a hlboké slavistické poznatky, ako aj osobné úsilie o komplexný pohľad na slovanské jazyky priviedli I. Lekova k osobitému opisu slovanských jazykov, ktoré sa vyznačovalo tým, že to nebolo už iba ilustratívne porovnávanie s uvádzaním paralelných dokladov z troch-štyroch slovanských jazykov, aké bolo vtedy bežné, ale začal s metodologicky premysleným komplexným porovnávaním, v ktorom všetky slovanské jazyky hrajú rovnocennú úlohu. Takto sa do centra vedeckej pozornosti a potom aj do jeho slavistických prác dostala i slovenčina, a to už na začiatku jeho komparatívnych výskumov, o čom svedčí aj štúdiá *Отношение на среднословашки към южнославянската езикова група*, uverejnená v poprednom bulharskom akademickom časopise *Списание на Българската академия на науките* (LX, 1937), v ktorej sa vyrovnáva s tzv. juhoslavizmami v strednej slovenčine. Množstvo ďalších informácií a zaujímavých zistení z porovnávacieho hľadiska, ale dodnes nie celkom zohľadnených a zužitkovaných v samej slovákistike, nachodíme aj v jeho monografiách *Единство и национално своеобразие на славянските езици в техния основен речников фонд* (1955), *Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици* (1958), *Словообразователни склонности на славянските езици* (1958), *Насоки в развоя на фонологичните системи на славянските езици* (1960), *Особености на синтактичния тип на славянските езици* (1972), ako aj v mnohých komparatívnych štúdiách. Vzťah k slovenskému jazyku prejavil I. Lekov aj potom, keď spolu s profesorom V. Blanárom inicioval skoncipovanie a vydanie obsiahleho

Slovensko-bulharského slovníka (1970, 1149 s.), ktorého bol spolu s V. Blanárom aj vedeckým redaktorom. Slovník vyšiel aj v druhom doplnenom vydaní (1979, 1198 s.). Dôstojné miesto má slovenčina aj v jeho porovnávačej a typologickej gramatike slovanských jazykov *Кратка сравнително-историческа и типологическа граматика на славянските езици* (1968), ktorú bývalá bulharská vládna moc zničila ešte v deň jej vyjdenia len preto, že I. Lekov nemohol v sebe zaprieť tú svoju jedinečnú vlastnosť – vidieť jazykovú realitu v jej zložitých mnohorakých podobách, keď si dovolil uznať aj realitu macedónskeho spisovného jazyka. V tejto súvislosti bude vari zaujímavé pripomenúť, že náš slavista Ján Stanislav, vrstovník a priateľ Ivana Lekova, toto dielo cituje v bibliografii svojej publikácie *Starosloviansky jazyk I* (1968) s poznámkou „Opierame sa o toto dielo“. Zdá sa, že touto – v bibliografii nezvyčajnou – poznámkou chcel slovenský slavista kolegiálne a solidárne podporiť svojho bulharského priateľa v čase, keď tento celkom sám stál proti všemocnej politickej moci. A profesor Ivan Lekov stál proti nej so všetkou dôstojnosťou vedca. Aj tým je jeho osobnosť v slavistike trvalo inšpiratívna.

V recenzovanom zborníku predstavujú slovenskú slavistiku dva príspevky. Príspevok V. Blanára *Няколко лични спомена за проф. Иван Леков* (s. 26) má spomienkovú povahu. Pripomína, že I. Lekov, metodologicky orientovaný na pražský štrukturalizmus, bol skvele pripravený na fonologické výskumy v Bulharsku a koncom 40-tych rokov bol už dobre známy v slovenskej a českej lingvistiky. Viackrát prednášal v Bratislave a so záujmom sledoval stav a vývoj slovenskej jazykovedy. Poznomenáva, že to bol práve jeho úprimný vzťah k slovenčine, ktorý uňho vyústil do iniciatívy zostaviť kolektív autorov na tvorbu spomenutého *Slovensko-bulharského slovníka* a prevziať osobnú starostlivosť o jeho vedeckú stránku.

Autorom druhého slovakistického príspevku *Към характеристиката на езиковата ситуация в Словакия. Опозицията Братислава – Средна Словакия* (142–147) je S. Ondrejovič. Závěry tohto sociolingvistikého príspevku o „napätí“ medzi jazykovou situáciou v Bratislave a stredoslovenskými mestami vytvárajú veľmi dobrú osnovu pre konfrontáciu obdobnej situácie v Bulharsku, a to vzťahu bulharského hlavného mesta Sofie a iných miest stredného či východného Bulharska, keďže Sofia má v Bulharsku obdobné postavenie ako Bratislava na Slovensku. Nachodí sa excentricky na západe Bulharska, taktiež je pre ňu charakteristická depalatilizácia, má nespisovnú „ekavskú“ výslovnosť na mieste striednice za praslovanské *ě*, oproti „jakavskej“ výslovnosti v stredobulharských a východobulharských mestách, má nespisovný prízvuk i osobitú melódiu vety.

Dva príspevky sa zameriavajú na porovnávanie slovenčiny a bulharčiny. V príspevku *Българо-словашки семантични конфронтации* (158–163) E. Perniška porovnáva na viacerých vybraných typoch lexém s názvami osôb prejavy ich polysémie. Autorka zisťuje v sémantickej rovine lexém s názvami osôb v dvoch porovnávaných jazykoch značnú zhodu. Škoda, že E. Perniška vychádzala pri týchto porovnávaníach iba z *Krátkeho slovníka slovenského jazyka*, lebo bulharským slovníkom, ktoré používala, by bol viacej zodpovedal Peciarov *Slovník slovenského spisovného jazyka* (I – VI).

V druhom slovakistickom príspevku *Морфологична адаптация на заемки од международната културна лексика в българския и словашкия език* (241–245) V. Kjuvlieva-Mišajkova analyzuje vybrané typy prevzatých slov dospieva k záveru, že tendencie k adaptácii prevzatých slov sú podmienené rozličnými kultúrnymi faktormi, v ktorých sa dané dva jazyky vyvíjajú. Pritom zisťuje, že v bulharčine pre adaptáciu prevzatých slov je primárne (zvukové) zakončenie slova bez ohľadu na rod v pôvodnom jazyku, zatiaľ čo v slovenčine sa zasa rod preberá bez ohľadu na jeho (zvukové) zakončenie a závisí od rodu v pôvodnom jazyku. Žiaľ, pri vnímaní textu oboch týchto príspevkov pôsobia rušivo početné priestupky proti pravopisnej norme spisovnej slovenčiny.

Ostatné príspevky v zborníku sú zamerané bulharisticky, bulharisticko-komparatívne alebo na širšie porovnávanie slovanských jazykov. Rozsahovo sú takmer všetky príspevky v tomto zborníku krátke, vari už aj preto, že ich je vyše 60. Teoreticky sú na úrovni dnešného slavistického bádania, vo svojej podstate predstavujú súčasné slavistické myslenie. Nemôžeme sa však ubrániť dojmu, že viaceré z týchto príspevkov ani zďaleka nedosahujú metodologickú a teoretickú úroveň porovnávacích prác slavistu I. Lekova, ktorému sú venované. V zborníku venovanom I. Lekovovi napríklad pôsobí až tragikomicky, ak sa macedónsky

spisovný jazyk aj štyridsať rokov po jeho kodifikácii neoznačuje v bulharčine priamo ako *македонски литературен език*, keď v štúdiu od autorky *За някои особености на южнославянската лингвистична терминология* (s. 265-269) S. Veličkovovej popri označeníach bulharský, srbochorvátsky (sic!) či slovinský jazykovedný termín nepoužíva aj „macedónsky“ jazykovedný termín, lež sa používa odborne neobratné spojenie „в Република Македония (по натагык – РМ)“, zo širšieho slavistického hľadiska neprijateľné, lebo aj v *Slovníku slovanské lingvistické terminologie* (I, II, Praha 1977) sa macedónska lingvistická terminológia uvádza rovnocenne s lingvistickou terminológiou ostatných slovanských jazykov. Zdá sa, že ešte aj niektorí žiaci žiakov profesora Lekova veria tomu, že národný spisovný jazyk môže účelovo vzniknúť aj bez národa – politickým nariadením. Profesor Lekov tomu neveril. Preto si pred tridsiatimi rokmi dovolil navzdory politickej moci označiť v syntetickej porovnávacjej gramatike slovanských jazykov najmladší slovanský spisovný jazyk jeho pravým menom.

Duchovný rozmer bulharského slavistu Ivana Lekova, pravého aristokrata ducha, dokresľuje ešte jedna skutočnosť. Ivan Lekov bol nielen veľkým milovníkom umenia a literatúry, ale písal i verše. Jeho poéziu v recenzovanom zborníku hodnotia autorky I. Likomanovová a J. Trifonovová v príspevku *Професор Иван Леков и поезията*. Do bulharskej literatúry sa zapísal ako dvadsaťjedenročný zbierkou symbolisticky ladených básní *Катафалки* (1925). Ak sa raz bude skúmať priezračný štýl jazykovedných textov Ivana Lekova, ak sa bude hľadať kľúč k odhaleniu jeho koncízности a jadrnosti, pravdepodobne by sa nemalo zabúdať ani na túto útlú knižku jeho veršov.

Emil Horák

Slovensko-poľské jazykové a literárne vzťahy.

Bratislava, T.R.I. Médium 1997. 194 s.

Recenzovaný zborník je súborom prednášok a referátov, ktoré odznali na medzinárodnej vedeckej konferencii s analogickým názvom, uskutočnenej v dňoch 23. a 24. apríla 1997 na pôde Poľského inštitútu v Bratislave. Okrem tejto ustanovizne sa na jej organizačnej a koncepcnej príprave podieľala katedra slovanských filológií Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Slovenská rada Združenia slovanskej vzájomnosti. Hlavným zámerom usporiadateľov bola prezentácia najnovších poznatkov z oblasti slovensko-poľských jazykovedných, literárnovedných, resp. kultúrnych a historických vzťahov. Pripravované podujatie však svojím obsahovým zacielením oslovilo aj polonistov z Čiech (M. Sobotková, E. Lotko) i zo Slovinska (N. Jež), ktorých príspevky síce prekračujú rámec pôvodne ohláseného vedecko-výskumného programu, ale zároveň ho obohacujú o inšpiratívny česko-poľský a slovinsko-poľský rozmer.

Prednášky a referáty sa v zborníku členia podľa predmetovej a vývinovej chronológie prezentovanej problematiky do troch kapitol: *Slovenčina a poľština v konfrontačnom pohľade* (s. 16–73), *Literárne vzťahy v pohľade prekladateľských, žánrových a slohových koncepcií* (s. 76–155) a *Štúdium poľského jazyka a literatúry na slovenských univerzitách* (s. 158–178).

Jazykovednú časť otvára antroponomastická komparácia W. Mirosławskej *K problematike ženských priezvisk v slovenčine a poľštine* (s. 16–23), ktorá analyzuje spôsob tvorenia ženských priezvisk a problematiku ich skloňovania v týchto dvoch geneticky príbuzných jazykoch, pričom osobitne sleduje existenciu a tvorbu prechýlených podôb slovenských a poľských dvojčlenných ženských priezvisk. Základnou témou úvah H. Mieczkowskej *Výbrané problémy z morfológie slovesa v poľsko-slovenskom porovnávacom aspekte* (s. 24–30) sú predovšetkým súvislosti, týkajúce sa kategórie vidu v porovnávaných jazykoch (tvorenie vidových dvojíc, tvorenie vidových protikladov, variantné tvary vidových dvojíc a pod.). Na základe konfrontačného výskumu autorka poukazuje na rozdiely v stupni frekvencie, ako aj v spôsobe výstavby vidových dvojíc. Konštatuje, že slovenčina sa na rozdiel od poľštiny vyznačuje vyšším počtom obojvidových slovík cudzieho pôvodu, čo by sa mohlo „okrem ‚nepoddajnosti‘ slovenského slovtvorného systému vysvetľovať aj so súvis-

lost'ami s južnými slovanskými jazykmi – v tomto konkrétnom prípade s bulharsko-macedónskou skupinou“ (s. 28). M. Pančíková v štúdiu *Analytické a syntetické pomenovania* (s. 31–41) venuje pozornosť rozboru slovtvorných postupov pri vzniku dvojslovných a univerbizovaných pomenovaní. Uvádza bohatý ilustračný materiál, porovnaním ktorého dospela k záveru, že dvojslovné pomenovania majú v obidvoch jazykoch približne rovnaké pomerné zastúpenie, vyskytujú sa najmä v odbornej terminológii, pričom „slovenčina viac využíva dvojslovné pomenovania so zhodným prívlastkom a poľština s nezhdným prívlastkom“ (s. 40). Počet univerbizovaných pomenovaní v súčasnej poľštine a slovenčine narastá. M. Pančíková zaznamenáva ich najväčší výskyt v hovorovom štýle a profesionálnych slangoch. V príspevku *Fungovanie zámen v slovenčine a v poľštine* (s. 42–47) si M. Papierzová všima viaceré definície a interpretácie tohto slovného druhu (E. Padučevová, R. Grzegorzczkova, H. Křížková, Z. Topolińska), ktorý kvôli svojmu svojráznemu významu a osobitému postaveniu v jednotlivých jazykoch doposiaľ vyvoláva živé diskusie. Autorka z porovnávacieho výskumu zámen v poľštine a slovenčine publikovala už niekoľko štúdií. V analyzovanej práci sa venuje niektorým otázkam ich anaforickej (odkazovacej) a deiktickej (ukazovacej) funkcie v obidvoch jazykoch. E. Orwińska-Ruziczka sa v článku *Používání predložiek na a v polském a slovenském jazyku v lokativnom význame* (s. 48–53) pokúša charakterizovať hlavné determinanty významu priestorových vzťahov týchto predložkových konštrukcií, najmä vo vzťahu ku kategórii miesta a identifikuje príčiny variability ich používania, ktoré „predstavujú evidentné porušenie tradičnej normy obidvoch jazykov“ (s. 52). Deskripcii základných spôsobov vyjadrenia záporu v súčasnej poľštine a slovenčine je venovaný príspevok E. Lotka *O vyjadřování negace v polštině a češtině* (s. 54–66). Otázky vetnej (negácia zdaniowa) a členskej negácie (negacja wyrazowa) neskúma doposiaľ žiadna česká ani poľská syntetická práca, ktorá by sa zaoberala gramatickým záporom a umožňovala by skúmanie tejto problematiky v širšom slavistickom kontexte. Nadväzujúc na niektoré čiastkové práce s touto tematikou (J. Vachek, V. Mathesius, B. Ilek, E. Halíková, I. Grickatová, H. Křížková) a na základe vlastného výskumu E. Lotko usudzuje, že rozdiely medzi češtinou a poľštinou „... souvisí v prvé řadě s odlišným využitím obou typů gramatického záporu. V češtině se uplatňuje záporová shoda důsledně, protože v české větě se koncentruje negace na verbum finitum a zápor slovesa... Naproti tomu časté užívání členské negace v polštině dává menší textové předpoklady pro uplatnění kongruence, ...“ (s. 58). Konštatuje, že v súčasnej češtine prevláda vetný zápor nad záporom členským, naopak v poľštine je väčšmi rozvinutý zápor členský. V súvislosti s rozdielmi medzi českou a poľskou lexikálnou negáciou naznačuje, že niektoré z nich treba hľadať aj v typologických odlišnostiach porovnávaných jazykov. Blok prednášok a referátov venovaných lingvistike uzatvára stať J. Pekarovičovej *Dynamika v slovensko-poľskej komunikácii* (s. 67–73), ktorá naznačuje možnosti a potrebu nových impulzov v oblasti medzikultúrnej spolupráce, kde napriek zmenenej geopolitickej situácii konštatuje pretrvávanie „istých stereotypov vo vnímaní a interpretácii susednej kultúry“ (s. 67). Novú kvalitu slovensko-poľskej komunikácie vidí v dynamizácii vzájomných kontaktov, ich meradlom však nemajú byť kvantitatívne ukazovatele, ale intenzita a najmä zámer jednotlivých aktivít. Z hľadiska medzijazykovej komunikácie si všima niektoré zhodné inovačné javy v lexike súčasnej poľštiny a slovenčiny (tendenciu k internacionalizácii, jazyk reklám ap.).

Vstupom do druhej kapitoly, v ktorej sa prezentujú otázky literárnej komparatistiky, je úvodný referát J. Hvišča *Nová bilancia: slovensko-poľské literárne vzťahy po roku 1945* (s. 76–88). Autor vychádza zo situačného dobového rámca a uvádza, že jednotlivé etapy medziliterárnych procesov sa vyvíjali „od situácie relatívne liberálnej (povojnové roky) k dogmatickej (obdobie stalinského kultu), od totalitnej k predstieranej racionalizácii (obdobie tzv. konsolidácie)“ – porov. s. 76–77. Napriek všetkému sa aj v ideologicky preferovaných vzťahoch realizovala istá miera nesporných ideových a estetických kvalít, čím sa otváral vhodný priestor pre uskutočnenie mimorežimových literárnych vzťahov. J. Hvišč osobitne vyzdvihuje zástož slovenských literárnych časopisov (*Revue svetovej literatúry*, *Literárny týždenník*, *Romboid*, *Slovenské pohľady*), ktoré vždy systematicky prinášali aktuálne informácie o poľskej literatúre a v obdobiach zníženej knižnej recepcie sa ujali jej prekladateľskej prezentácie. K. Morawiecová v článku *Niekoľko poznámok na tému recepcie slovenskej literatúry šesťdesiatych rokov v Poľsku* (s. 89–94) prináša informácie o pre-

zentácii slovenskej literárnej tvorby v Poľsku a skúma príčiny jej nedostatočnej popularizácie počas sledovaného obdobia i v súčasnosti. Na predchádzajúcu problematiku tematicky nadväzuje reflexia B. Suwary-Marčokovej *Asymetria poľsko-slovenských vzťahov* (s. 95–102). Cenné obohatenie bibliografie slovakisticko-polonistického literárneho výskumu prinášajú štúdie X. Činčurovej (*Konfrontácia Hečkovho a Reymontovho sedliackeho sveta*, s. 103–110), P. Kášu (*Ku koncepcii literárnych dejín J. M. Huršana a M. Mochnackého*, s. 119–126) a B. Suchoň-Chmielovej (*Polonius Czarno Dunajensis Hugolin Gavlovič*, s. 127–137). Ako vyplýva zo slov zostavovateľa zborníka J. Hvišča (porov. *Na úvod*, s. 7–8) aj zo záverečnej edičnej poznámky (s. 179) osobitné miesto v zborníku zaujíma príspevok Š. Druga *Podnety Zdzisława Niedziela pre slovenskú literárnu históriu a kritiku* (s. 111–118). Autor prostredníctvom osobných spomienok, prehľadom literárno-kritických názorov a analýzou slovakistických prác približuje významnú osobnosť poľskej slavistiky, zakladateľa katedry slovenského jazyka a literatúry na Jagellovskej univerzity v Krakove, profesora Z. Niedziela, ktorého tvorivý životný oblúk sa predčasne uzavrel v roku 1996. M. Sobotková sa v stati *K poeťice českých, poľských a slovenských memoárů 17. století* (s. 138–145) zaoberá genézou tohto typu literárnej produkcie, skúma invariantné a variantné zložky jednotlivých výpovedí, stupeň beletrizácie a poetiku textu, t. j. súbor nepísaných zásad, ktorými sa autori memoárovej spisby riadili. Mozaiku literárnovedných komparácií dopĺňa záverečná téma druhej kapitoly z pera N. Ježa *Typológia slovinsko-poľských literárnych vzťahov pred druhou svetovou vojnou* (s. 146–155).

Do tretej kapitoly sú zaradené dva referáty faktograficko-informatívneho charakteru o štúdiu polonistiky na slovenských vysokých školách. J. Hvišča a M. Pančíková v spoločnom príspevku *Poľský jazyk a literatúra na FiF UK v Bratislave* (s. 168–178) vyzdvihujú dlhoročnú tradíciu polonistického štúdia na Bratislavskej univerzite. Za zmienku stojí, že prvý lektor poľského jazyka dr. J. Pogonowski prišiel do Bratislavy už v r. 1924, teda pred sedemdesiatimi piatimi rokmi. Autori okrem histórie odboru približujú aj možnosti a charakteristiku špecializácií v rámci študijných smerov (odborný, prekladateľsko-tlmočnický). Dejinám a perspektívam štúdia polonistiky v druhom vysokoškolskom stredisku štúdia poľského jazyka a literatúry na Slovensku je venovaný referát B. Maciejewskej *Poľský jazyk na Prešovskej univerzite* (s. 158–167). Tretia kapitola prináša zaujímavý faktografický materiál. Vzhľadom na porovnávací charakter podujatia i kvôli poročnému vyváženiu údajov mohol byť do zborníka zaradený aj referát o štúdiu slovenského jazyka a literatúry v Poľsku. Chýbajúce fakty o bohatých dejinách poľskej slovakistiky sú čiastočne naznačené v príspevku J. Pekarovičovej (s. 67).

Na záver by sme chceli vyzdvihnúť vysokú výpovednú hodnotu zborníka, ktorý prináša svedectvo nielen o dlhodobej a tradične vysokej úrovni slovakisticko-polonistických výskumov v oblasti jazykovedy, literárnej vedy či kultúry, ale aj o dominantnom postavení slavistických vysokoškolských pracovísk, ktoré sú v oboch krajinách zárukou kvality a perspektívy symetrického vývinu slovensko-poľských kontaktov vo všetkých oblastiach kultúrno-spoločenského života.

Mária Dobriková

Antoňák, A.: Sociokultúrna interpretácia románov M. Šolochova (Tichý Don, Rozoraná celina).

Prešov, Manocon 1998.

Monografia Andreja Antoňáka *Sociokultúrna interpretácia románov M. Šolochova* je výsledkom dlhoročných snáh autora pokúsiť sa o novú interpretáciu ruskej literatúry, o nový pohľad na tvorbu Michaila Šolochova na pozadí historických, sociálnych a kultúrnych súvislostí. A. Antoňák využíva tzv. sociokultúrnu metódu, pričom hľadá spojenie literárnych, sociologických, kulturologických, etnologických i etnografických princípov. Nazeranie na ruskú literatúru 20. storočia bolo determinované aktuálnymi spoločensko-historickými podmienkami, a tým aj sprofanizovanými východiskami kritikov a historikov, ich príslušnosťou ku kon-

krátnemu ideologickému a svetonázorovému prúdu (s. 9). Východisko výskumu Šolochovovej tvorby A. Antoňák vidí „v sociokultúrnom zákone ľudskej reprodukčnej činnosti“ (s. 6). Vychádza z premisy, podľa ktorej sociálny subjekt môže existovať a realizovať sa iba vo svojej jedinečnosti a môže svoju existenciu zabezpečovať iba za predpokladu, že je schopný slobodne reprodukovať (a možno aj rozvíjať) svoje reflexívne, tvorivé schopnosti.

Úvodná kapitola je venovaná sociokultúrnemu objasneniu ruských dejín. Autor v nej poukazuje na príčiny historicko-spoločenských podmienok, na príčiny nízkej životnej úrovne, na pomalý rast obchodu, dopravy a priemyslu, opiera sa o zdanlivú prepojenosť medzi klimatickými a ekonomickými pomermi v ruskej spoločnosti, ktoré formujú sociokultúrne prostredie. Na tomto základe sa podľa A. Antoňáka utvára mravný ideál človeka, ktorý napomáha pochopiť špecifiká sociálnych vzťahov a mentalitu ruského etnosu.

V období tvorby Michaila Šolochova, ako uvádza A. Antoňák, bola pre Rusko špecifická kolektívna forma hospodárenia, čo sa nakoniec prejavilo aj vo vnútornej štruktúre spoločnosti. Tá sa koncentrovala do väčších celkov – občin, ktorých základom má byť rodina (s. 13). Pre občinu bola charakteristická statickosť. Odklon od tradícií obcíny sa preto vnímal ako neprirodzený; prijímali sa len minimálne inovácie. A. Antoňák v tom vidí kategóriu tzv. kolektívneho myslenia, ktoré je príznačné pre historický vývin Ruska i pre jeho súčasnosť. Občina ako elementárna forma kolektívneho myslenia smeruje k jednotnému mysleniu – *soborovosti*, ktorú podľa A. Antoňáka treba vnímať ako ruský fenomén zdôrazňujúci kolektívne záujmy s elimináciou individuálneho rozvoja jednotlivca, autenticity jeho bytia či práva na vlastný názor (s. 15–17). V *soborovosti* A. Antoňák vidí aj príčiny stagnácie ruskej spoločnosti. Na tomto pozadí sa ironicky hodnotia aj dejiny Ruska (rozpad Kyjevskej Rusi, rozkol v cirkvi, nehody v spoločnosti a kultúre a pod.).

Osobitnú pozornosť venuje autor vo svojej monografii kozáckemu prvku, ktorý v umeleckej tvorbe Michaila Šolochova tvorí neoddeliteľnú súčasť. Poukazuje na vzťah medzi Ruskom a kozákmi, pričom interpretuje ojedinelosť motívu kozáctva vo svetovej literatúre. Antoňák uvádza, že časť ruskej inteligencie a vtedajšia ruská vláda pokladala kozákov za menejcenných preto, že vo vedomí ruského národa sa zachovala predstava o kozákoch ako o násilníkoch, zlodejoch a „opričníkoch“. A. Antoňák inšpirovaný literárnym odkazom Šolochova sa zaoberá históriou a územnou lokalizáciou kozákov. Poukazuje na niektoré črty a osobitosti mentality kozáckeho živlu. Opisuje ich charakteristickú voľnosť a osobnú slobodu, ktorá sa historicky prejavila vo vlastnej samospráve. M. Šolochov poznal kozácku problematiku najmä z autopsie, z prostredia, v ktorom žil (Viošenska na Done). Práve biografické údaje o M. Šolochovovi a doteraz neznámy interpretačný prístup k jeho umeleckej tvorbe pomohli A. Antoňákovi naznačiť jedinečnosť vzťahu Šolochova a kozákov. M. Šolochov ako pätnásťročný bojoval v donských stepiach na strane bolševického prúdu proti oddielom kozáckych bielogvardejcov. Autor monografie v tejto súvislosti spomína osudy aj niektorých iných ruských literárnych osobností, uvádza B. Pasternaka, I. Bunina, A. Solženicyna, J. Brodského, ktorí neprijali ideológiu bolševizmu. Stali sa preto vydedencami svojej krajiny. M. Šolochov prijal zásady novej „socialistickej“ spoločnosti, no podľa A. Antoňáka sú Šolochovove diela v súlade s oficiálnou tvorbou, genialita umelca nespočíva v tom, že mal priestor na propagovanie týchto myšlienok a postojov, ale v umeleckom zobrazení historických súvislostí (s. 44).

Monografiu Andreja Antoňáka dotvárajú tri interpretačné kapitoly Šolochovových diel (*Donské poviedky*, *Tichý Don* a *Rozoraná celina*), v ktorých prezentuje novátorský pohľad na umeleckú tvorbu M. Šolochova. Zámerom A. Antoňáka bolo upresniť niektoré jednostranné tvrdenia dobovej literárnej kritiky o Donských poviedkach, Tichom Done a Rozoranej celine, lebo nie vždy pravdivo a objektívne interpretovala umeleckú a historicko-spoločenskú hodnotu týchto literárnych diel. A. Antoňák sa nás na príklade Donských poviedok snaží presvedčiť, že ich literárna a umelecká hodnota sa nestratila v dobovom kontexte na „cestách národa k revolúcii“ (s. 19). Autor uvádza niekoľko tvrdení vtedajšej (tendenčne ladenej) literárnej kritiky, ktoré sa pokúsil konfrontovať s najnovšími poznatkami z histórie, etnológie a literárnej vedy. A. Antoňák poukazuje na problémy, ktoré spočívajú vo vonkajšom ideologickom tlaku a v neschopnosti znalcov prečítať dielo v súlade so zámerom autora (s. 39). Treba súhlasiť s tvrdením autora, že hodnota a interpretácia umeleckého diela by nemala byť podmienená ideológiou, lebo literárne dielo a pohľad tvorcu na spoločensko-historické a kultúrne pomery je autonómnou kategóriou. A. Antoňák sa na tomto základe snaží riešiť etický problém ako problém

humanizmu, základnej črty ruského národa. Príčiny takto chápaného humanizmu kladie do súvislosti s drsným životom a s niektorými tradíciami kozáckeho prostredia. V Donských poviedkach sa popri tom pokúsil nájsť Šolochov odkaz ľudskosti, no, ako uvádza, neodhalil príčiny bratovrážd. V neskoršej tvorbe sa Šolochovova ľudskosť podľa A. Antoňáka stáva základnou hodnotou Šolochovovho nazerania na svet. Autor tvrdí, že Donské poviedky sú svedectvom o hlbších mravných medziľudských vzťahoch, ktorých charakter treba hľadať v minulosti. A. Antoňák prichádza k záveru, že ľudské šťastie sa nedosiahne cestou triednej ideológie, čo potvrdil samotný dejinný vývoj v Rusku, ale aj Michail Šolochov vo svojej prvotine.

A. Antoňák sa zamýšľa nad vzťahom autora k sociálnemu kontextu (s. 50), ktorý prezentuje na bohatom materiáli románu *Tichý Don*. Dotýka sa historických udalostí, niektorých ľudových zvykov, spôsobu života a sociálnych pomerov v Rusku. Autor výstižne charakterizuje príčiny kolektivizácie. Vidí ich v prežívajúcej *soborovosti*, v myslení ruského človeka. Kolektívnosť podľa dobovej ideológie mala stáť na čele progresu a modernizácie ruskej spoločnosti. Tá však, ako uvádza A. Antoňák, nakoniec viedla k hlbokému regresu, ktorý predstavujú rozličné tragédie ruského roľníka sprevádzané násilím, hladomorom, fyzickou likvidáciou. Podľa A. Antoňáka dobové pomery v Rusku nútili Michaila Šolochova v Rozoranej celine vrátiť sa k poetike násilia. Tú uplatnil už v Donských poviedkach. A. Antoňák sa takýmto spôsobom pokúsil vyvrátiť názory doterajšej literárnej kritiky na Michaila Šolochova a na jeho tvorbu. Práve po politických zmenách sa odborníkom i milovníkom ruskej literatúry naskytá príležitosť znova prečítať literárne dielo M. Šolochova a odkryvať zákutia Šolochovovho „schizofrenického“ života (s. 113). Vo svojej monografii sa autor snaží pomôcť odstrániť jednostranný pohľad na umelca svetového významu a jeho dielo.

Katarína Žeňuchová

Zasadnutie Slovenského komitétu slavistov

Plenárne zasadnutie Slovenského komitétu slavistov (SKS) sa konalo 17. marca 1999 v Slavistickom kabinete Slovenskej akadémie vied v Bratislave (SK SAV). Odznala na ňom správa o činnosti SKS za rok 1998 a správa o hospodárení SKS, prerokovali sa niektoré organizačné otázky činnosti SKS.

Správa o činnosti SKS za rok 1998 bola predovšetkým správou o príprave účasti slovenských slavistov na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove (XII. MZS) 26. 8. – 3. 9. 1998. Predniesol ju predseda SKS. Pripomenul, že v zmysle dohody uzavretej medzi SKS a SK SAV vybavovali pracovníci SK SAV celú agendu SKS. Za mimoriadne úsilie si osobitné uznanie zasluhuje Peter Žeňuch a Elena Krasnovská, ktorá v čase dlhodobej práceneschopnosti sekretárky kabinetu prevzala starostlivosť o zabezpečenie celého radu organizačno-správnych úloh.

Úspešne sa završili práce na vydaní tzv. aktov XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave, t. j. na vydaní časti diskusie prednesenej na tomto zjazde a zásluhou tajomníkov organizačného štábu zjazdu zachytenej na zvukový záznam. V správe sa vyslovuje uznanie Viktórii Dorotjakovej za starostlivosť o prepisovanie týchto záznamov. Bola to dlhodobá náročná práca, ktorej výsledkom je 663-stránková publikácia. Osobitne sa ďalej vyzdvihli zásluhy Petra Žeňucha, ktorý koordinoval počítačové prepisovanie zvukových záznamov, staral sa o ich prípravu na expedovanie a o výrobu tlačových podkladov nielen aktov zjazdu, ale aj ďalších publikácií prezentujúcich účasť slovenských slavistov na XII. MZS.

V knihe *Záznamy z diskusie k predneseným referátom* (na XI. medzinárodnom zjazde slavistov v Bratislave) sa redakčne spracovalo a uverejnilo 958 diskusných príspevkov; do uvedeného počtu nie sú zarátané prepísané, počítačovo a redakčne spracované, no do konečného výberu nezaradené príspevky. V SK SAV sa redakčne spracovalo a na vydanie pripravilo aj 27 referátov slovenských slavistov uverejnených v osobitnom zborníku s rozsahom 415 strán (14 príspevkov slovenských účastníkov XII. MZS vyšlo v iných odborných časopisoch a zborníkoch), na vydanie sa pripravil aj *Frehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1993–1998 (výber)* v rozsahu 167 strán. Všetky tri publikácie bolo možné vydať vďaka finančnému príspevku UNESCO poskytnutému Slovenskému komitétu slavistov ešte v roku 1993.

Do programu zjazdových rokovaní bolo zaradených 46 príspevkov slovenských slavistov. V Krakove bolo zo Slovenska prítomných 42 účastníkov zjazdu, prednesených bolo 38 slovenských referátov (18 z oblasti jazykovedy, 9 z oblasti literárnej vedy, 6 z oblasti etnológie a 5 z oblasti histórie).

V správe sa podrobnejšie hovorilo o zmenách v skladbe pôvodne vybratých referátov, o oznámení i neoznámení neúčasti našich referentov v Krakove, o úsilí vybaviť dodatočné zaradenie príspevkov slovenských slavistov do programu rokovaní. Usporiadatelia zjazdu ochotne a trpezlivo vychádzali v ústrety našim požiadavkám.

Pre dlhotrvajúcu nevyjasnenosť otázok financovania XII. MZS predložili jeho organizátori značne vysoké finančné požiadavky na pokrytie účasti na zjazde. Podľa údajov v dvakrát upravovaných formulároch prihlášok by bolo bývalo potrebné poukázať sumu 11.000 Sk za jedného účastníka. O odpustení väčšiny poplatkov (za vložné, ubytovanie a stravu) informovali usporiadatelia pomerne neskoro, krátko pred začatím zjazdu.

Osobitne sa v správe hovorilo o príprave knižnej výstavy, ktorá mala na XII. MZS predstaviť vedeckú produkciu slovenských slavistov za ostatných päť rokov. Konštatovalo sa, že výstava bola dostatočne reprezentatívna, obsahovala všetky významnejšie odborné publikácie. Do SK SAV, ktorý zabezpečil dopravu vyše 600 knižných publikácií do Krakova, ochotne doručila svoje vydania Veda-vydavateľstvo SAV, jednotlivé pracoviská SAV a vysokých škôl, výber svojich publikácií pripravila aj Matica slovenská.

Predseda SKS podal v správe podrobnejšie informácie o zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov (MKS), v ktorom nastali viaceré personálne zmeny. Tie sa dotýkali aj činnosti 28 komisií pri MKS, v ktorých nastali viaceré zmeny na postoch predsedov. Slovenskí slavisti vykonávajú funkciu predsedov v štyroch komisiách. MKS zrušil prezídium MKS v doterajšom chápaní. Budú ho tvoriť predstavitelia krajiny, ktorá organizuje nasledujúci zjazd. Toto prezídium môže pri organizácii zjazdu prizývať k spolupráci expertov podľa svojich potrieb a uváženia.

V správe sa ďalej konštatovalo, že celkovo možno činnosť slovenských slavistov na zjazde v Krakove pokladať za úspešnú. Predstavili sa referátmi, účasťou v diskusiách, účasťou na práci komisií i MKS. Zároveň sa v správe pripomenulo, že na rozdiel od XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave, ktorý mal výrazne interdisciplinárny charakter, ako sa to prejavilo už v koncepcii programu zjazdových rokovaní pripájajúcej sa o takto (interdisciplinárne) orientované tematické okruhy, mala programovaná náplň XII. MZS v Krakove tradičné prevažne filologické zameranie.

Predseda SKS vo svojej správe konštatoval, že veľké množstvo redakčnej a organizačnej práce bolo možné zvládnuť len vďaka tomu, že všetku túto činnosť mohol zabezpečovať a prakticky realizovať Slavistický kabinet SAV.

Správu o hospodárení predniesla H. Urbancová.

Ďalšia činnosť SKS by sa mala orientovať na podporu projektov zameraných na výskum medzislovenských vzťahov v zmysle známej prijatej koncepcie, na podporu činnosti komisií pri MKS, v ktorých sú predsedami slovenskí slavisti, na podporu koordinácie týchto výskumov medzi SAV a vysokoškolskými pracoviskami i v rámci medzinárodnej spolupráce. V tomto smere prebiehala aj diskusia medzi účastníkmi zasadnutia. Svoje názory a podnety predniesli: V. Blanár, J. Bosák, J. Hvišč, T. Štefanovičová, M. Benža, E. Horák, H. Urbancová.

Predseda SKS vyslovil poďakovanie profesorovi V. Blanárovi za dlhoročnú činnosť, ktorú zodpovedne a obetavo vykonával vo funkcii hlavného redaktora časopisu *Slavica Slovaca*. Po jeho oznámení, že zo zdravotných dôvodov nemôže túto funkciu ďalej vykonávať, bude so súhlasom vydavateľov novým hlavným redaktorom docent PhDr. Emil Horák, CSc.

V závere zasadnutia blahoželal predseda SKS H. Urbancovej a T. Štefanovičovej k významným životným jubileám a V. Sedlákovi k úspešnej inaugurácii na Trnavskej univerzite. Prítomní členovia SKS sa pripojili k týmto blahoželaniam.

Ján Doruľa

Zo správy o činnosti Slavistického kabinetu SAV za rok 1998

V r. 1998 nenastali v zameraní pracoviska ani v jeho organizačnej štruktúre nijaké zmeny; Slavistický kabinet SAV je vedeckovýskumným a koordinačným centrom interdisciplinárnych slavistických výskumov v celoslovenskom a medzinárodnom rámci.

Kvalifikačná úroveň pracoviska sa zvýšila tým, že dvaja pracovníci obhájili dizertačné práce v rámci aspirantského, resp. doktorandského štúdia – získali vedeckú hodnosť CSc. a PhD.: P. Žeňuch obhájil prácu *Faraliturgická pieseň karpatskej oblasti v literárnych, historických a jazykových súvislostiach 17.–19. storočia* a L. Kačič prácu *Hudba reholí na Slovensku v 16.–18. storočí*.

Vedeckým publikačným orgánom kabinetu je interdisciplinárny slavistický časopis *Slavica Slovaca* vydávaný v spolupráci s Maticou slovenskou. Publikujú sa v ňom príspevky vo všetkých slovanských jazykoch a v nemčine, angličtine a francúzštine.

V r. 1998 sa pracovníci kabinetu zúčastňovali na riešení 7 grantových projektov schválených príslušnou komisiou VEGA. Vo všetkých boli vedúcimi projektov pracovníci kabinetu a spoluriešiteľmi pracovníci ďalších ústavov SAV, vysokých škôl na Slovensku a v zahraničí i pracovníci Matice slovenskej. Všetky projekty majú interdisciplinárny a medzirezortný charakter, v troch projektoch spolupracujú aj zahraniční spoluriešitelia:

1. Vedecké vydanie rukopisu prvého prekladu Biblie do slovenčiny (vedúci projektu Ján Doruľa).

V r. 1998 sa za spolupráce externých spolupracovníkov skolacionoval transliterovaný text Biblie, výsledky kolacionovania sa postupne vnašajú do transliterovaného textu v počítači (spolu 1965 strán). Prebieha príprava počítačového programu na spracovanie analýzy hláskoslovnej, morfolologickej a lexikálnej stránky jazyka prekladu kamaldulskej Biblie. Na základe výsledkov analýzy sa koncipuje text vedeckého komentára o jazyku kamaldulskej Biblie, jeho zaradení do dobového historického a kultúrneho kontextu.

Doterajšie výsledky vedeckých analýz sa stali súčasťou problematiky vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou o tejto problematike. Z konferencie vyšiel zborník. Členovia grantu sa s výsledkami práce prezentovali na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove (1998) a na ďalších troch medzinárodných vedeckých konferenciách.

2. Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie (vedúci projektu Štefan Lipták). Pri plnení grantovej úlohy v r. 1998 sa práca sústredila na prepis materiálu získaného v terénnych výskumoch (prepis živej reči z kaziet a potom do počítača). Taktó sa spracoval materiál z 11 obcí (250 počítačových strán). Stal sa základom vypracovania štúdie, ktorá odznela na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove, a štúdií publikovaných v zborníku, ktorý vydal Dom zahraničných Slovákov v Bratislave.

3. Výskum latinských písomností 16. – 18. storočia vo vzťahu k Slovensku (vedúci projektu Ján Doruľa). Doterajšie výsledky výskumu sa publikujú v zborníku *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu* (red. J. Doruľa. Bratislava, Slavistický kabinet SAV 1998. 251 s.). V r. 1998 predniesli riešitelia projektu päť referátov na medzinárodných vedeckých konferenciách. Vykonali sa výskumy v archívoch a knižniciach vo Viedni a Prahe.

4. Slovensko-ukrajinské a slovensko-rusínske vzťahy v období národného obrodovania (vedúci projektu Peter Žeňuch). Medzirezortná grantová úloha sa orientuje na objasnenie problematiky vzájomných slovensko-ukrajinských a slovensko-rusínskych vzťahov v období národného obrodovania. V r. 1998 sa uskutočnila zahraničná výskumná cesta do I'ovských archívov; získal sa mikrofilm prvého tlačeného bohohlasníka počajevských baziliánov z 18. storočia, ktorého niektoré piesne alebo ich varianty pochádzajú z rukopisných spevníkov karpatskej a východoslovenskej proveniencie. Výsledky riešenia projektu boli publikované v štyroch príspevkoch v odborných časopisoch a zborníkoch, z toho jeden príspevok v zahraničí.

5. Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník (vedúca projektu Tatjana Grigorjanová). V r. 1998 bolo skoncipovaných posledných 2 000 hesiel a popri priebežných autorských korektúrach bola v spolupráci s ruskou redaktorkou vykonaná záverečná korektúra celého rukopisu. Vykonali sa všetky potrebné

redakčné práce (jazyková a odborná terminologická redakcia) a konečné počítačové spracovanie tlačových podkladov; ku koncu roka 1998 bol hotový zalomený rukopis celého slovníka (10 000 hesiel).

6. Kultúra rehoľných spoločení na Slovensku z hudobného, jazykového a literárneho hľadiska (vedúci projektu Ladislav Kačic). V prvom roku riešenia bola činnosť zameraná na riešenie koncepčných otázok (referát *K problémom výskumu reholí na Slovensku*), na prípravu medzinárodnej konferencie *Rekatolizácia a barok v strednej Európe* ako jedného z výstupov projektu (október 1999), na získanie nevyhnutných materiálov a literatúry a na uskutočnenie zahraničných výskumov (archívne výskumy v Maďarsku a na Ukrajine).

7. Bulharsko-slovenský slovník (vedúca projektu Mária Košková). Medzirezortný grantový projekt s medzinárodnou účasťou sa zameriava na tvorbu jednozväzkového bulharsko-slovenského slovníka stredného typu, ktorý má zachytiť slovnú zásobu súčasného bulharského jazyka v konfrontácii s príslušnými slovenskými ekvivalentmi. V r. 1998 sa vypracovala koncepcia a pripravil heslár slovníka. Zodpovedná riešiteľka projektu sa stretla s bulharskými spoluriešiteľmi z Bulharskej akadémie vied a Sofijskej univerzity Klimenta Ochridského v Sofii, kde sa prekonzultovali niektoré otázky spojené s koncepciou slovníka. V máji bola koncepcia predložená na oponentúru a schválená v Ústave bulharského jazyka BAV. Bolo skoncipovaných a zredigovaných 2300 hesiel. Riešitelia projektu uverejnili dve štúdie v odborných časopisoch a na medzinárodných vedeckých konferenciách predniesli dva referáty.

Medzi významné výsledky pracoviska vo vedeckej činnosti v roku 1998 treba zaradiť redakčnú prípravu a vydanie zborníka štúdií *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredoeurópskeho kontextu* a troch zborníkov súvisiacich s prípravou slovenskej účasti na svetovom zjazde slavistov v Krakove (*XI. medzinárodný zjazd slavistov Bratislava 30. augusta – 8. septembra 1993. Záznamy z diskusie k predneseným referátom*. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV 1998. 663 s., *XII. medzinárodný zjazd slavistov v Krakove. Príspevky slovenských slavistov*. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV 1998. 415 s. a *Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1993–1998 (výber)*. Red. J. Doruľa. Bratislava, Slovenský komitét slavistov/Slavistický kabinet SAV 1998. 167 s.), referát a aktívna účasť v oficiálnych aj neoficiálnych diskusiách na významnej medzinárodnej konferencii vo Viedni *Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Gemeinsamkeiten und Konflikte*, referát a aktívna účasť v diskusii na medzinárodnom vedeckom seminári na Viedenskej univerzite *Ján Kollár und Karol Kuzmány im Kontext der österreichisch-slowakischen Beziehungen im 19. Jh.*, referáty a aktívna účasť v diskusiách na medzinárodných vedeckých konferenciách v Prešove (*Slovensko-poľské kontakty v reláciách interkultúrnej komunikácie*), v Levoči (*Knižná kultúra v Levoči*), v Timișoare (*Die Kirchenmusik in Südosteuropa – historische und typologische Studien zur Musikkultur einer europäischen Region*) a v Banskej Bystrici (13. svetový kongres IGEB).

V r. 1998 uverejnili pracovníci kabinetu 21 štúdií v domácich a zahraničných vedeckých periodikách a zborníkoch, na domácich a zahraničných vedeckých podujatiach predniesli 27 referátov, 15 príspevkov predniesli na ďalších odborných podujatiach a seminároch.

V rámci činnosti v Názvoslovnej komisii Ministerstva vnútra SR sa vypracovali expertízy súvisiace so zmenami názvov miest a obcí, v rámci spolupráce so sekciou štátneho jazyka a národného písomníctva sa vypracovali expertízy pre Ministerstvo kultúry SR, pracovníci kabinetu prekladali odborné texty a poskytovali tlmočnicke služby pre Ministerstvo spravodlivosti SR, pre Generálnu prokuratúru SR, pre policajné orgány a pre prezidentskú kanceláriu, uverejňovali popularizačné príspevky v odbornej a dennej tlači, autorsky pripravovali relácie vysielané v Slovenskom rozhlase.

V rámci spolupráce s Maticou slovenskou vykonávajú pracovníci kabinetu vedúce funkcie v záujmovom Jazykovom odbore Matice slovenskej (predseda J. Doruľa, tajomník Š. Lipták, hospodárka E. Krasnovská).

Slavistický kabinet SAV má uzavretú dohodu o spolupráci s Užhorodskou štátnou univerzitou. Dohoda bola uzavretá na 5-ročné obdobie, s platnosťou od 1. 10. 1996. Utvorila oficiálny rámec spolupráce najmä pri plnení výskumnej úlohy *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie*. Pracovníci

Užhorodskej štátnej univerzity sa zapojili do spolupráce pri terénnych výskumoch v Zakarpatskej Ukrajine (doc. N. Dzendzelivska sa stala spoluriešiteľkou grantového projektu Slavistického kabinetu SAV). Doterajšie výsledky terénnych a archívnych výskumov boli uverejnené v zborníku *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine* (red. Š. Lipták, Bratislava, Dom zahraničných Slovákov 1998. 138 s. + 13 strán obrazových príloh) a v referáte prednesenom na XII. medzinárodnom zjazde slavistov v Krakove (referát bol publikovaný v *Slavica Slovaca*, 33, 1998, 3–17). Medzinárodná spolupráca prebiehala aj pri riešení ďalších dvoch projektov Slavistického kabinetu SAV – *Slovensko-ruský právnicko-ekonomický slovník* a *Bulharsko-slovenský slovník* (jedno-zväzkový slovník stredného typu).

Spolupráca so zahraničnými partnermi vychádza z kontaktov nášho pracoviska so zahraničnými inštitúciami, z kontaktov medzi pracovníkmi partnerských ústavov. Úspešná je vtedy, keď sa výskum orientuje na problematiku, ktorej riešenie je prínosné pre obidve alebo všetky partnerské strany. Na tomto základe sa ako úspešná a perspektívna ukazuje naša spolupráca s partnermi v Bulharsku, v Poľsku a na Ukrajine.

So zameraním vedeckovýskumnej činnosti Slavistického kabinetu SAV súvisí jeho úloha koordinátora slavistických výskumov v interdisciplinárnom, medzirezortnom a medzinárodnom rozsahu. V tejto súvislosti je významná *Dohoda o zabezpečení činnosti Slavistického kabinetu SAV a o spolupráci medzi Slovenskou akadémiou vied a Maticou slovenskou* a činnosť, ktorú pracovníci kabinetu vyvíjajú v Jazykovom odbore Matice slovenskej. Významná je ďalej dohoda o spolupráci so Slovenským komitétom slavistov, podľa ktorej sa Slavistický kabinet SAV stáva sídlom Slovenského komitétu slavistov, vybavuje jeho agendu a zabezpečuje podmienky na jeho činnosť. V rámci spolupráce s vysokými školami je Slavistický kabinet SAV zapojený do súčinnosti s Trnavskou univerzitou a so Žilinskou univerzitou.

Z takejto spolupráce rozličného druhu vyplýva pre pracovníkov kabinetu celý rad úloh a povinností, ako napríklad príprava na vydanie publikácií reprezentujúcich slovenskú slavistiku na medzinárodných fórach, zabezpečenie účasti slovenských slavistov na svetovom zjazde slavistov (tieto činnosti vyplývajú zo spolupráce so Slovenským komitétom slavistov), zo spolupráce s Maticou slovenskou vyplývajú úlohy súvisiace s činnosťou Jazykového odboru Matice slovenskej, zo spolupráce s univerzitami externá prednášková činnosť, vedenie seminárnych cvičení a diplomových prác, činnosť vo vedeckých radách a senátoch fakúlt a univerzít a pod.

Slavistický kabinet SAV je stále ešte v stave budovania, zabezpečujú sa základné kádrové podmienky jeho činnosti; potreby jeho budovania a ďalšieho rozvoja si vyžadujú jeho rozšírenie o ďalších spolupracovníkov najmä z radov nejazykovedcov. Materiálne a finančné krytie činnosti Slavistického kabinetu SAV nemožno merať počtom interných pracovníkov kabinetu, pretože najmä v súvislosti s jeho koordinátorskou funkciou sa do riešenia výskumných projektov kabinetu zapája väčší počet bádateľov z ďalších pracovísk SAV, z vysokých škôl na celom Slovensku, z Matice slovenskej a z ďalších inštitúcií. Tento počet výskumných pracovníkov vysoko prevyšuje počet interných pracovníkov kabinetu.

Ján Doruľa

Erráta k č. 2/1998

	<i>chytlne</i>	<i>má byť</i>
s. 178	8.9. 1998	8.9. 1993
s. 179	M. Kenížová-Bednárová	K. Kenížová-Bednárová
s. 179	prísutpy	prístupy
s. 181	poľštinou	poľštinou

